

2-31 ΑΦΙΕΡΩΜΑ

● **Η Αθήνα της Κατοχής.**
Η πόλη στον αγώνα της καθημερινής επιβίωσης.

Του Γιώργου Μαργαρίτη

● **Η κατοχική Αθήνα: Χρονολόγιο.**

Του Γιώργου Μαργαρίτη

● **Η μαύρη αγορά.**
Συνώνυμο της αδιάστακτης εκμετάλλευσης, λειτούργησε ως λύση ανάγκης και προϋπόθεση επιβίωσης.

Του Γιώργου Μαργαρίτη

● **Τραμ και γκαζοζέν.**
Οι δημόσιες συγκοινωνίες στην περιοχή της πρωτεύουσας στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής.

Των Γ. Νάθενα, Α. Κουρμπέλη

● **Της Κατοχής και του Θεάτρου.**
«Όπου το γέλιο, το κέφι και η διασκέδαση δίνονται χωρίς δελτίο»

Της Δηούς Καγγελάρη

● **Φως στο σκοτάδι.**
Η ζωντανή παρουσία και δράση του πνευματικού κόσμου στα μαύρα χρόνια.

Της Αλεξάνδρας Μπουφέα

● **Στις κινηματογραφικές αίθουσες.**
Από τις παραγωγές των χωρών του Αξονα στην ανασυγκρότηση του ελληνικού κινηματογράφου.

Της Ελίζας-Αννας Δελβερούδη

● **Στα πανηγύρια της χαράς.**
Απλά παιχνίδια, κουκλοθέατρο, καραγκιόζης: παιδικό παράδεισο στα χρόνια της θλίψης.

Της Μαρίας Αργυριάδη

● **Μάρτυρες και μαρτυρίες.**
Ανέκδοτες αφηγήσεις από τον καθημερινό γολγοθά των Αθηναίων.

Των Κώστα Ν. Χατζηπατέρα,
Μαρίας Φαφαλιού-Δραγώνα

● **Η Εικόνα του «Άλλου».**
Γερμανοελληνική «συνάντηση» στην κατεχόμενη Αθήνα.

Του Χάγκεν Φλάισερ

Εξόφυλλο: Εικόνα καθημερινής ταλαιπωρίας στις αστικές συγκοινωνίες της κατοχικής Αθήνας (συλλογή Νίκου Πολίτη).

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Η Αθήνα της Κατοχής

Η πόλη στον αγώνα της καθημερινής επιβίωσης

Του Γιώργου Μαργαρίτη

Επιμ. Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Κρήτης,
Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας

Η ΙΣΤΟΡΙΑ της Αθήνας στην κατοχική περίοδο είναι μεγάλη και περίπλοκη. Οι σαράντα δύο μήνες δεν ήταν μόνο πλούσιοι σε γεγονότα, σε αλλαγές, σε ανατροπές καλύτερα, σε απρόσμενες καταστάσεις: και οι εμπειρίες των ανθρώπων υπήρξαν έντονες, οριακές και διαρκώς μεταβαλλόμενες σε τρόπο που να θυμίζουν αρχαία τραγωδία. Η ίδια η αίσθηση του χρόνου είχε ανατραπεί. Η ιστορία κυλούσε γρήγορα, η αβέβαιη

Επιμέλεια αφιερώματος:
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

ζωή των ανθρώπων όμως κυλούσε βασανιστικά αργά. Οι γρήγορες αλλαγές στον τρόπο ζωής, συμπεριφοράς, σκέψης και αντίληψης, βάρυναν στη συνείδηση και στη μνήμη και έκαναν τους σαράντα δύο αυτούς μήνες βαρύτερους από όλους τους υπόλοιπους της ζωής τους. Πόσες φορές δεν ακούσαμε τους παλαιότερους να επικαλούνται και να ανακαλούν στη μνήμη τους τον καιρό της κατοχής! Με τρόπους απλούς, όπως οι γιαγιάδες που μιλούν στα εγγόνια τους, οι γενιές που έζησαν τα χρόνια εκείνα διεκδίκησαν την καταγραφή της εμπειρίας τους στη συλλογική μνήμη: «Στην κατοχή εμείς παιδάκι μου...». Πώς να μιλήσει ο ιστορικός για μια ιστορία που διάβηκε το κατώφλι του θρύλου...

Η Αθήνα υπόδουλη

Στα τέλη του Απριλίου 1941, η Αθήνα ήταν ήδη μια «παλαίμαχη» πρωτεύουσα. Εκλείναν ακριβώς έξι πολεμικοί μήνες και η πόλη, αν και «ανοχύρωτη» κάτω από τη σκέπη των αρχαίων της μνημείων, είχε αποκτήσει πλούσιες εμπειρίες. Είχε γνωρίσει τον ενθουσιασμό και τη μέθη της νίκης, την υποδοχή των αιχμαλώτων εχθρών, τη συσκότιση, τους συναγερμούς και τα αυτοσχέδια καταφύγια, τους τραυματίες, τους κρουοπαγημένους, τους Αγγλους συμμάχους. Μέσα σε λίγες μέρες, τον Απρίλιο, γνώρισε τον όλεθρο στην πλέον απόλυτη, για εκείνους τους καιρούς, εκδοχή του: το ανελέητο καθημερινό σφυροκόπημα του Πειραιά από τη γερμανική αεροπορία, την καταστροφή του λιμανιού από την τρομερή έκρηξη του φορτω-

Κυριακή 27 Απριλίου 1941. Εξω από το καφενείο «Παρθενών», στο τέρμα Αμπελοκήπων, ο στρατιωτικός διοικητής Αττικής υποστράτηγος Χ. Καβράκος παραδίδει στον πρώτο φρούραρχο - συνταγματάρχη φον Σέφφεν την Αθήνα ως πόλη ανοχύρωτη (συλλογή Μ. Γ. Τσάγκρη).

μένου με πυρομαχικά αγγλικού μεταγωγικού και την άφιξη τρομαγμένων βομβόπληκτων προσφύγων. Στο τέλος, γνώρισε τους άνεμους της ήττας, την αυτοκτονία του πρωθυπουργού Κορυζή και την αναχώρηση Επιτελείου, βασιλιά και κυβέρνησης.

Η κατοχή άρχισε για την Αθήνα στις 27 Απριλίου. Ο γερμανικός στρατός μπήκε σε μια πόλη που έδειχνε έρημη, ελάχιστοι περιέργοι βγήκαν στους δρόμους. Δύο μέρες μετά, μέσα σε γενική ψυχρότητα και καχυποψία, ορκίστηκε νέα κυβέρνηση, της ελληνικής πολιτείας, με επικεφαλής τον στρατηγό Τσολάκογλου. Η κατοχή πήρε την τελική της μορφή τον Ιούνιο, όταν οι Γερμανοί επέτρεψαν την είσοδο των ιταλικών

στρατευμάτων στη χώρα και την εγκατάστασή τους στα δύο τρίτα του εδάφους της. Ο βουλγαρικός στρατός κατέλαβε τη Θράκη και τμήμα της ανατολικής Μακεδονίας. Στην Αθήνα, μαζί με τις ιταλικές αρχές, παρέμειναν γερμανικές μονάδες, υπηρεσίες και προσωπικό της αεροπορίας και του ναυτικού κυρίως.

Οι παραινέσεις των κατοχικών αρχών για επάνοδο στην καθημερινότητα δύσκολα μπορούσαν να εφαρμοστούν στην ηττημένη πόλη. Στους δρόμους κυκλοφορούσαν πλήθη αποκλεισμένων από τις νησιωτικές πατρίδες τους φαντάρων (από την Κρήτη κυρίως), καθώς και πρόσφυγες από επικίνδυνες ζώνες. (Αρκετοί από τους 100.000 πρόσφυγες που

δημιούργησε η βουλγαρική κατοχή στην Ανατ. Μακεδονία και Θράκη, έφθασαν, για παράδειγμα, στην Αθήνα). Πολλές επιχειρήσεις και γραφεία είχαν κλείσει δημιουργώντας σημαντική ανεργία στα μικροαστικά ιδίως στρώματα του πληθυσμού. Τα γερμανικά δημόσια έργα που σιγά σιγά ξεκίνησαν, ο καθαρισμός και η αποκατάσταση του λιμανιού του Πειραιά, η επέκταση και η βελτίωση του αεροδρομίου του Χασανίου – Ελληνικού, οι εγκαταστάσεις στην Αμφιάλη – Σκαρामαγκά κ.λπ., απορρόφησαν μεν τμήμα της ανεργίας αλλά με δυσμενείς όρους (ευκαιριακή, απασχόληση, κακή πληρωμή κ.λπ.).

Η επισιτιστική κρίση

Το κέντρο της Αθήνας άλλαζε γρήγορα μορφή καθώς οι δυσκολίες, όσο κι αν τις απάλυνε το καλοκαίρι, πολλαπλασιαζόντουσαν. Οι κεντρικοί δρόμοι γέμισαν μικροπωλητές στο μέτρο μάλιστα που άδειαζαν οι προθήκες των καταστημάτων. Αυτοσχέδια επαγγέλματα κάθε είδους εμφανίστηκαν, ενώ κουρεία και δικηγορικά γραφεία αποκτούσαν προσδευτικά νέες ιδιότητες. Μπορούσε να βρει κανείς εκεί κανένα τενεκέ λάδι, ίσως κάποιο κεφάλι τυρί, ίσως ένα σακί αλεύρι. Η κυβέρνηση ανακοίνωσε μέτρα επί μέτρων, όριζε με αυστηρότητα τιμές και απειλούσε τους κερδοσκόπους. Οι ελλείψεις όμως πολλαπλασιαζόντουσαν χωρίς οι κυβερνητικοί εξορκισμοί να τις αντιμετωπίζουν. Οι υποσχέσεις για σύντομη επίλυση του επισιτιστικού έπειθαν ολοένα και λιγότερους και οι Αθηναίοι άρχισαν να παίρνουν πρωτοβουλίες για να αντιμετωπίσουν εκ των ενόντων το αδιέξοδο.

Τα συσσίτια που οργανώθηκαν από επιτροπές, ενώσεις, οργανισμούς, υπηρεσίες ή τον Ερυθρό Σταυρό δεν μπόρεσαν να ανατρέψουν την κατάσταση, καθώς οι αντικειμενικές δυσκολίες υπερέβαιναν τις προθέσεις. Πολύ λίγα από τα τρόφιμα της «συγκέντρωσης» ή τις μικρές εισαγωγές τροφίμων από την Τουρκία, την Ουγγαρία και την Ιταλία, έφθαναν ως τα συσσίτια και τις διανομές.

Στις αρχές Δεκεμβρίου, η Εκκλησία ίδρυσε τον Εθνικό Οργανισμό Χριστιανικής Αλληλεγγύης (ΕΟΧΑ) που, σε συνεργασία με τις αρχές, ανέλαβε να οργανώσει την πρόνοια. Αποτελέσματα υπήρξαν πολύ αργότερα, όταν αποκαταστάθηκαν κάπως οι επισιτιστικές ισορροπίες.

Το φθινόπωρο οι ελλείψεις μετατράπηκαν σε πείνα που προσδευτικά απειλούσε ολοένα και περισσότερα τμήματα του πληθυσμού της πόλης. Οι ελπίδες για διοικητικές πρωτοβουλίες που θα αντιμετώπιζαν την κρίση εξανεμίστηκαν πλήρως και η επιβίωση στηρίχθηκε στην επινοητικότητα των Αθηναίων και στη γενίκευση της μαύρης αγοράς.

Από τον Οκτώβριο άρχισε τα ταξίδια του το «Κουρτουλούς», το τουρκικό ατμόπλοιο που έφερνε στην Αθήνα τα αγορασμένα στην Τουρκία τρόφιμα. Τον Ιανουάριο του 1942, στην αιχμή της κρίσης, στο πέμπτο του μόλις ταξίδι ναυάγησε έχοντας

Μάιος του 1941. Επίσκεψη ανώτατων αξιωματικών του γερμανικού στρατού κατοχής στην Ακρόπολη. Μόνο στους πρώτους οκτώ μήνες της Κατοχής, 120.000 Γερμανοί επισκέφθηκαν την Ακρόπολη, σύμβολο του αρχαίου ελληνικού πνεύματος και της Δημοκρατίας, σύμβολο, επίσης, μιας πόλης και μιας χώρας, που οι ίδιοι βύθισαν σε ψυχικό σκότος (συλλογή Μ. Γ. Τσάγκαρη).

Αθήνα 3 Μαΐου 1941. Η επινίκια στρατιωτική παρέλαση των κατακτητών στην πρωτεύουσα των κατακτημένων. Μπροστά από τον Αγνώστο Στρατιώτη. Μοναδικοί θεατές, οι φαιοχίτωνες του ναζισμού. Ούτε ένας Αθηναίος (συλλογή Μ. Γ. Τσάγκαρη).

φέρει μόνο 6.700 τόννους τροφίμων στην Αθήνα – σταγόνα στον ωκεανό των αναγκών της.

Ακόμα και σήμερα είναι δύσκολο να υπολογιστεί με ακρίβεια ο αριθμός των θυμάτων που προκάλεσε η πείνα στην Αθήνα. Ο αριθμός των

300.000 νεκρών που έγινε γενικά δεκτός αμφισβητείται πλέον έντονα στις μέρες μας. Οι ενδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα θύματα της πείνας ανήκαν κυρίως στο χώρο των πρόσκαιρων κατοίκων της πόλης (η θνησιμότητα ήταν ιδιαίτερα μεγά-

λη ανάμεσα στους αποκομμένους Κρήτες φαντάρους), των φτωχών –που δεν είχαν τίποτε να πουλήσουν ή να ανταλλάξουν– των μη ενταγμένων στον κοινωνικό ιστό (και κατ'επέκταση στις πολύμορφες οργανω-

Συνέχεια στην 4η σελίδα

Αθήνα 1941-42. Υποσιτισμένη όπως όλες οι μονάδες της Κατοχής, η μητέρα της φωτογραφίας θηλάζει το εξαντλημένο παιδί της με το γάλα της στέρησης. Φωτογραφία της Βούλας Παπαϊωάννου (1898 - 1990) της κατ' εξοχήν γνωστής φωτογράφου της Κατοχής. Με το φακό της απαθανάτισε την αναχώρηση των στρατευμένων Ελλήνων για το αλβανικό μέτωπο, τους πρώτους τραυματίες στα νοσοκομεία της Αθήνας και μετά τη γερμανική εισβολή, το φοβερό λιμό του χειμώνα 1941-42.

Συνέχεια από την 3η σελίδα

τικές πρωτοβουλίες με στόχο την επιβίωση). Επίσης σε όσους λόγω υγείας (φυματικοί κ.λπ.) δεν μπόρεσαν να αντέξουν τις συνθήκες υποσιτισμού, στα βρέφη ή τους γέροντες. Η περίοδος της πείνας ήταν μία σκοτεινή εποχή που, στις μνήμες του πολέμου, χαρακτήρισε τελικά όλη την κατοχική περίοδο των Αθηναίων.

Η τραγική περίοδος της πείνας έληξε στα τέλη της άνοιξης του 1942 με μοναδικό στην ιστορία του παγκό-

σμιο πολέμου τρόπο. Οι αντίπαλοι συνασπισμοί αντιμετώπισαν αρχικά την τραγωδία με αλληλοκατηγορίες. Για τους Γερμανούς υπαίτιοι της πείνας ήταν οι Άγγλοι και η στρατηγική του αποκλεισμού που εφάρμοζαν, ενώ για τους Άγγλους υπαίτιοι ήταν οι Γερμανοί που λεηλατούσαν την κατακτημένη χώρα χωρίς να μεριμνούν για την τύχη των κατοίκων της. Όταν η τραγωδία έφθασε στην αιχμή της οι αντιμαχόμενοι, φοβούμενοι δυσάρεστες εξελίξεις, αποφάσισαν να εφαρμόσουν ένα σχέδιο επισιτιστικής βοήθειας προς την Ελλάδα. Σουηδικά πλοία και Σουηδοί αξιωματούχοι, κάτω από την σκέπη του Ερυθρού Σταυρού, ανέλαβαν το δύσκολο έργο να μεταφέρουν και να διανείμουν σημαντικές ποσότητες τροφίμων περνώντας μέσα από τις επικίνδυνες θάλασσες και αντιμετωπίζοντας, παρά τις συμφωνίες, τις καχυποψίες των αντιμαχόμενων. Η πρώτη διεθνής βοήθεια έφθασε στον Πειραιά το Μάρτιο του 1942, τον Ιούνιο οι αντιμαχόμενοι συμφώνησαν στις λεπτομέρειες και τον Σεπτέμβριο άρχισαν οι κανονικές αφίξεις τροφίμων. Τα πλοία φόρτωναν στον Καναδά, σιτηρά κυρίως. Στην αρχή μεγάλο μέρος των εξόδων καλυπτόταν από οργανισμούς, τον ΔΕΣ ή την καναδική κυβέρνηση. Από τον Ιανουάριο όμως του 1943 η οικονομική συμμετοχή της κυβέρνησης των ΗΠΑ επέτρεψε την σταθεροποίηση του συστήματος και την τελική απομάκρυνση της απειλής της πείνας.

Εισαγωγή τροφίμων στην Ελλάδα από διεθνείς οργανισμούς

ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΣΥΝΔΙΟΙΚΗ (ΤΟΙΠΙΚΑ)	ΓΑΛΛΟΣΚΟΠΗ (ΤΟΙΠΙΚΑ)
1942 Σεπτ. - Δεκ.	74.200	80
1943 Ιαν. - Ιούν.	89.300	1.970
1943 Ιούλ. - Δεκ.	128.100	3.940
1944 Ιαν. - Σεπτ.	235.700	5.040

Πηγή: Ένθεση Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού για τον σπασισμό της Ελλάδας, Αθήνα 1942.

Η διανομή αυτών των τροφίμων προκαλούσε από μόνη της ένα κοινωνικό και πολιτικό πρόβλημα, καθώς οι υπάρχοντες μηχανισμοί, κρατικοί κυρίως, εύκολα μπορούσαν να κατηγορηθούν ότι ασκούν πολιτική προς όφελος των κατακτητών.

Χρειάστηκαν μεγάλες προσπάθειες από την πλευρά του Ερυθρού Σταυρού για να λειτουργήσουν παράλληλα λαϊκές επιτροπές, σχολικά συσσίτια, κρατικές υπηρεσίες και ο ΕΟΧΑ της Εκκλησίας. Ο τελευταίος επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στα παιδικά συσσίτια της πρωτεύουσας.

Οι Σουηδοί αξιωματούχοι του Ερυθρού Σταυρού προέκριναν, προοδευτικά, τη λύση των απευθείας διανομών τροφίμων μέσω των παντοπωλών και των δελτίων, σε αντικατάσταση των συσσιτίων που απορροφούσαν πολύ προσωπικό, προκαλού-

Γεννήσεις και θάνατοι στην περιοχή της Αθήνας

ΕΞΑΜΗΝΟ	ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ	ΘΑΝΑΤΟΙ	ΔΙΑΦΟΡΑ
β' 1940	9.700	7.200	2.500
α' 1941	9.200	9.000	200
β' 1941	5.400	20.300	-14.900
α' 1942	7.100	29.600	-22.500
β' 1942	3.800	15.300	-11.500
α' 1943	7.300	7.800	-500
β' 1943	10.300	6.600	3.700

Πηγή: Τα θνήσκοντες της Ελλάδος στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, έκδοση Ελληνικοί Υπουργισμοί Ανακοσμημάτων, στοιχεία από τήκων Β.

Δεκέμβριος 1941. Συσσίτιο σε κάποια γειτονιά της κατεχόμενης Αθήνας. Αρχές του φοβερού χειμώνα του '41-'42, τότε που η πείνα μέτρησε τα θύματά της κατά χιλιάδες (φωτ.: Βούλα Παπαϊωάννου).

σαν άσκοπες ουρές και καθυστερήσεις ενώ, συχνά, ξεσπούσαν ολόγυρά τους προστριβές κοινωνικού και πολιτικού χαρακτήρα.

Η «ομαλοποίηση» της ζωής

Η έξοδος των Αθηναίων από τη σκοτεινή περίοδο των στερήσεων δεν επανέφερε τους κανονικούς ρυθμούς της ζωής. Η υπόγεια απέχθεια προς τους κατακτητές, που είχε εκφραστεί στις πρώτες κατοχικές μέρες με τη συμβολική και επικίνδυνη πράξη του κατεβάσματος της γερμανικής σημαίας από την Ακρόπολη, καθώς και με τις εκδηλώσεις συμπαράστασης προς τους Αγγλους αιχμαλώτους ή φυγάδες, πήρε προοδευτικά τη μορφή αντιπαράθεσης. Στις 28 Οκτωβρίου 1941, πρώτη επέτειο του πολέμου της Αλβανίας, έγιναν μερικές πρώτες περιορισμένες εκδηλώσεις. Λίγο αργότερα όμως, στις 25 Μαρτίου του 1942, οι διαδη-

λώσεις μεγάλωσαν σε μαχητικότητα και συμμετοχή προαναγγέλοντας το ισχυρό διεκδικητικό κίνημα που ακολούθησε. Οι κινητοποιήσεις άρχισαν από τους αποκομμένους νησιώτες φαντάρους, τους φοιτητές και τους στοιβαγμένους στα νοσοκομεία ανήλικους του αλβανικού πολέμου. Από την άνοιξη του 1942 όμως οι κινητοποιήσεις με στόχο την εξασφάλιση στοιχειωδών όρων επιβίωσης απλώθηκαν στον υπαλληλικό χώρο, σε δημόσιους υπαλλήλους, τραπεζοϋπάλληλους, στο προσωπικό των νοσοκομείων και των υπηρεσιών.

Οι απεργίες και οι διαδηλώσεις κράτησαν ολόκληρο το 1942 και συνεχίστηκαν την άνοιξη του 1943. Προοδευτικά πήραν πολιτικό και αντικατοχικό χαρακτήρα με αποκορύφωμα τις κινητοποιήσεις ενάντια στην πολιτική επιστράτευση, το Φεβρουάριο του 1943. Οι οργανώσεις της αντίστασης, το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο ιδιαίτερα, πολλαπλασίασαν τις δυνάμεις και τις οργα-

νώσεις τους μέσα από αυτές τις κινητοποιήσεις και σε συνδυασμό με τις εξελίξεις στην ύπαιθρο και τον ένοπλο αντιστασιακό αγώνα, βρέθηκαν στο κεντρικό προσκήνιο των πολιτικών εξελίξεων.

Με τη βοήθεια του Ερυθρού Σταυρού, το επισιτιστικό πρόβλημα εξομαλύνθηκε. Τα συσσίτια και οι διανομές πολλαπλασιάστηκαν και πρόσφεραν μεγαλύτερες μερίδες και ποικιλία. Οι άνθρωποι δεν πέθαιναν πλέον από την πείνα στην Αθήνα. Αυτό δεν σημαίνει ότι ζούσαν σε εποχή αφθονίας. Οι στερήσεις ήταν μεγάλες και το δελτίο διανομής τροφίμων παρέμεινε βασικό εργαλείο για την προμήθεια αγαθών. Σε πολλά είδη κυριάρχησε η λογική του ΕΡΖΑΤΣ, του υποκατάστατου. Η έλλειψη καφέ για παράδειγμα, οδήγησε σε πλήθος συνδυασμούς αφεψημάτων που, στην φαντασία τουλάχιστον, θύμιζαν τις παλιές εποχές. Τα μεταχειρισμένα ρούχα γνώρισαν εποχές δόξας, ενώ τα παπούτσια δέ-

χονταν συνεχείς αναπαλαιώσεις με υλικά ΕΡΖΑΤΣ μάλιστα (το σολόδεμα ή το καουτσούκ ήταν δυσεύρετα υλικά).

Η κατάσταση των μισθωτών ακολουθούσε τις τύχες της δραχμής. Η τελευταία κράτησε την αξιοπρέπεια της μέχρι το φθινόπωρο του 1943 παρά την οφειλόμενη στην πληρωμή των «εξόδων κατοχής» και στο υποχρεωτικό «δάνειο» στο Ράιχ, δημοσιονομική κατάρρευση. Το 1944, η αξία της δραχμής κατέρρευσε και μαζί της οι σε χρήμα αμοιβές. Το μόνο αξιοπίστο νόμισμα ήταν η χρυσή λίρα. Η αγωνία για εξασφάλιση χρηματικών πόρων προκαλούσε απίστευτη κίνηση στην αγορά ακινήτων. Υπολογίζονται σε 60.000 οι ιδιοκτησίες (οπίτια, οικοπέδα, διαμερίσματα) που άλλαξαν χέρια στην Αθήνα της Κατοχής. Γνωρίζουμε καλύτερα ποιους τα πωλούσαν παρά ποιους τα αγόραζαν. Για τους τελευταίους η αγορά ακινήτων ήταν ένας σίγουρος τρόπος αποθησαύρισης κερδών και «ξεπλύματος» χρήματος που προήλθε από υπόγειες ή ανάρμοστες συναλλαγές. Πηγές μεγάλων εισοδημάτων ήταν η συναλλαγή με τις δυνάμεις κατοχής, τα μεγάλα δημόσια έργα που οι τελευταίες πραγματοποιούσαν (στρατιωτικές εγκαταστάσεις, αεροδρόμια κ.λπ.), αλλά και η μαύρη αγορά.

Ενδεικτικές τιμές χρυσής λίρας

ΜΗΝΙΑΣ	ΛΕΙΛΙΑΣ ΔΡΑΧΜΕΣ
Σεπτ. 1939	961
Απρ. 1941	1.063
Δεκ. 1941	21.130
Ιούλ. 1942	130.500
Οκτ. 1942	352.870
Φεβρ. 1943	134.710
Ιούλ. 1943	322.240
Δεκ. 1943	1.562.890
Μάιος 1944	102.964.000
Αύγ. 1944	2.390.846.153
Οκτ. 1944	2.583.111.000.000

Πηγή: Δελτίο Δ. κ. Εργαστή από τον Φ. Β. Β. που τον ΣΕΒ με βάση τις κοινοπραξίες Επαγγελματιών της 25 Ιανουαρίου ΣΕΒΕ, Αθήνας, ΣΕΒΕ.

Παρά τις δυσκολίες, το ξεπέρασμα της φοβερής εμπειρίας του χειμώνα 1941-1942 έφερε στην Αθήνα μία νότα αισιοδοξίας, δίψας για τη ζωή θα λέγαμε. Η άνοιξη και το καλοκαίρι του 1943 ήταν για τους Αθηναίους η κατοχική Μπελ Επόκ. Το τραγούδι, τα θεάματα, τα νεανικά πάρτι πολλαπλασιάστηκαν, έγιναν τρόπος ζωής. Απρόσμενη εξέλιξη όταν, την ίδια ακριβώς περίοδο, φούντωσε στα βουνά το αντάρτικο και κτίστηκαν οι όροι για τις σκληρές αναμετρήσεις του 1944.

Η γερμανική περίοδος

Η Ιταλία συνθηκολόγησε στις 8 Σεπτεμβρίου του 1943. Στην Αθήνα οι χωρίς αποστολή πλέον Ιταλοί στρατιώτες παραδόθηκαν στους Γερμανούς αφού πρώτα είχαν εκποιήσει

Συνέχεια στην 6η σελίδα

Αθήνα, 25 Μαρτίου 1943. Ιταλικό ιππικό εφορμά για να διαλύσει τη μεγάλη διαδήλωση στην πλατεία Συντάγματος. Οι Αθηναίοι πλημμύρισαν τους δρόμους της πόλης μετά την απόλυση της λειτουργίας στις εκκλησίες. Οι κατακτητές χτύπησαν με λύσσα και τα θύματα ήταν πολλά (φωτ.: Ηνωμένοι Φωτορεπόρτερ).

«Δεν το θέλω. Σκότωσες, τον μπαμπά μου»: σκίτσο του Φωκ. Δημητριάδη από την περίοδο της Κατοχής στην Αθήνα. Το μικρό παιδί αρνιέται την ελεημοσύνη που του προσφέρει Ιταλός στρατιώτης (πηγή: Φωκ. Δημητριάδη, «Σκιά πάνω απ' την Αθήνα», εκδ. «Μαρή»).

Συνέχεια από την 5η σελίδα

στην μαύρη αγορά ό,τι πρόλαβαν από τα προσωπικά και στρατιωτικά τους είδη. Στην ουσία οι Γερμανοί, είχαν αναλάβει τις τύχες της κατεχόμενης Ελλάδας αρκετό καιρό πριν.

Στις 19 Νοεμβρίου 1942 ο πρωθυπουργός Τσολάκογλου είχε αντικατασταθεί από τον καθηγητή Λογοθετόπουλο, διάσημο για το φιλογερμανισμό του. Στις 7 Απριλίου του 1943 η κλονισμένη από τις κινητοποιήσεις κυβέρνησή του αντικαταστάθηκε από την αντίστοιχη του Ιωάννη Ράλλη. Η τελευταία προανήγγειλε σύντομα την σκλήρυνση του κατοχικού καθεστώτος με την οργάνωση εθελοντικών στρατιωτικών μονάδων, των Ταγμάτων Ασφαλείας, στην υπηρεσία των αρχών κατοχής.

Η περίοδος του τρόμου

Οι ανατριχιαστικές φήμες από την επαρχία που πληροφορούσαν τους Αθηναίους για την καταστροφή ολόκληρων χωριών και τις μαζικές εκτελέσεις των κατοίκων τους (Κομμένο Αρτας, Καλάβρυτα κ.λπ.) προετοίμαζαν τους Αθηναίους γι' αυτό που θα επακολουθούσε. Οι εκτελέσεις πατριωτών –κάτω από διάφορες κατηγορίες– πύκνωσαν από το φθινόπω-

Αθήνα, 18 Οκτωβρίου 1944. Ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου υψώνει τη γαλανόλευκη στον ιστό της στον Ιερό Βράχο. Είναι η στιγμή της συμβολικής κορύφωσης των αισθημάτων λύτρωσης από το βραχνά του φασιστικού μεσαιώνα.

ρο του 1943. Την Πρωτομαγιά του 1944, 200 κρατούμενοι στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Χαϊδαρίου, αποκλειστικά περίπου κομμουνιστές, εκτελέστηκαν στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής, προκαλώντας τρόμο αλλά και αγανάκτηση στους Αθηναίους.

Ενδιάμεσα, οι γερμανικές αρχές εφαρμόσαν και στην Αθήνα την «Τελική Λύση». Στις 23 Μαρτίου 1944 χίλιοι με χίλιοι πεντακόσιοι Εβραίοι της Αθήνας συγκεντρώθηκαν στη Συναγωγή και μεταφέρθηκαν στο Χαϊδάρι. Από εκεί, λίγο αργότερα ένα τρένο τους μετέφερε στο Αουσβιτς και στο μαρτυρικό θάνατο. Στην Αθήνα όμως, το ποσοστό των διασωθέντων Εβραίων υπήρξε σημαντικό. Βοήθησε σε αυτό το γεγονός ότι δεν διέφεραν από τους υπόλοιπους Αθηναίους

στη γλώσσα και στις συνήθειες, ότι αρκετοί –εκκλησιαστικοί ή κρατικοί παράγοντες και απλοί πολίτες– βοήθησαν την απόκρυψή τους, ότι η εβραϊκή κοινότητα αντιμετώπισε ευέλικτα την απειλή και ότι πολλοί ζήτησαν καταφύγιο στην ύπαιθρο, στα ορεινά, ή διέφυγαν από την Εύβοια προς τα τουρκικά παράλια.

Το καλοκαίρι του 1944 η Αθήνα ήταν ένα απέραντο πεδίο μίσους και συγκρούσεων. Τα πολλαπλά κληροδοτήματα της κατοχικής περιόδου χώριζαν, καθώς πλησίαζε η ώρα της απελευθέρωσης, την πόλη σε δύο αλληλομισούμενα στρατόπεδα. Χωρισμός πολιτικός και κοινωνικός ταυτόχρονα. Οι προσφυγικές συνοικίες, οι γειτονιές, οι παραγκουπόλεις, ενάντια στο κέντρο, στην εξουσία, σ' ένα κόσμο που σχεδίαζε

την παγίωση των ανισοτήτων πολλές από τις οποίες είχαν δημιουργηθεί στα χρόνια της Κατοχής. Το μίσος ξεπέρασε εύκολα κάθε όριο σε μια κοινωνία που οι αγριότητες του 1944 την είχαν εθίσει στο αίμα και στο θάνατο.

Οι κατακτητές, από κοινού με τα Τάγματα Ασφαλείας εγκαινίασαν την άνοιξη τα «μπλόκα», τις επιδρομές δηλαδή σε λαϊκές και προσφυγικές συνοικίες. Κουκουλοφόροι υποδείκνυαν αυτούς που έπρεπε να εκτελεστούν, ενώ πολλοί από τους άλλους έπαιρναν τον δρόμο για το Χαϊδάρι και από εκεί για τη Γερμανία, για τα στρατόπεδα υποχρεωτικής εργασίας ή εξόντωσης. Βαρύτατο τίμημα πλήρωσαν περιοχές όπως η Κοκκινιά, ο Υμηττός, η Καισαριανή, η Καλλιθέα, το Δουργούτι. Μεταξύ άλλων

ξεκληρίστηκαν οι Αρμένιοι πρόσφυγες από τους οποίους, όσοι επέζησαν προτίμησαν να φύγουν, μετά τον πόλεμο για τη σοβιετική Αρμενία. Σε επιστέγασμα των συμφορών, οι συμμαχικοί βομβαρδισμοί του Πειραιά, το καλοκαίρι του 1944 γέμισαν και πάλι άστεγους την Αθήνα.

Η περίοδος της Κατοχής έκλεισε για την Αθήνα με τον ίδιο τραγικό τρόπο που άνοιξε: μέσα στην γενική αβεβαιότητα, τον πόνο και την τραγωδία. Η απελευθέρωση δεν έφερε το τέλος των δεινών. Μετά από λίγες μόνο εβδομάδες ειρήνης και ελευθερίας, η πόλη βρέθηκε και πάλι στη δίνη του πολέμου: στις 4 Δεκεμβρίου του 1944 άρχισε η μάχη της Αθήνας, τα Δεκεμβριανά.

Αθήνα, 22 Σεπτεμβρίου 1942. Το κτίριο της ΕΣΠΟ, στην οδό Πατησίων, αμέσως μετά την ισχυρή έκρηξη που κατέστρεψε τα γραφεία της φιλοναζιστικής αυτής οργάνωσης και είχε ως αποτέλεσμα τη διάλυσή της. Το χτύπημα οργάνωσε και εκτέλεσε η πατριωτική οργάνωση ΠΕΑΝ (από Γερμανό φωτογράφο, συλλογή Ν. Ε. Τόλη).

Η κατοχική Αθήνα: χρονολόγιο

1941

- Απρίλιος 23 Αναχώρηση κυβέρνησης Τσουδερού (ο πρωθυπουργός Κορυζής αυτοκτόνησε στις 18, ο Τσουδερός ανέλαβε στις 20) και του βασιλιά Γεώργιου Β' για την Κρήτη και από εκεί για την Αγγλία.
- Απρίλιος 27 Είσοδος των γερμανικών στρατευμάτων στην Αθήνα. Αρχή της κατοχής της Αθήνας από τις δυνάμεις του Άξονα.
- Απρίλιος 29 Ορκωμοσία πρώτης κατοχικής κυβέρνησης με πρωθυπουργό τον αντιστράτηγο Τσολάκογλου. Το βασίλειο της Ελλάδας μετατρέπεται σε ελληνική πολιτεία.
- Μάιος 20 Αρχή της μάχης της Κρήτης. Κατάληψη του νησιού στις 28 Μαΐου.
- Μάιος 31 Κατέβαση της γερμανικής σημαίας από την Ακρόπολη από τους φοιτητές Μανώλη Γλέζο και Απόστολο Σάντα. Έρευνες και απειλές των Γερμανών.
- Ιούνιος 10 Κάθοδος ιταλικών στρατευμάτων στην Ελλάδα. Χωρισμός της χώρας σε τρεις ζώνες κατοχής: γερμανική, ιταλική, βουλγαρική.
- Ιούνιος 22 Γερμανική επίθεση κατά της Σο-

Εικόνα πείνας και εξασθλίωσης, καθημερινότητα στην Αθήνα τον τραγικό χειμώνα του 1941-42. Ένας στους δύο θανάτους το χειμώνα εκείνο στην Αθήνα είχε ως άμεσο αίτιο την ασιτία. Εμμεσα, η κατοχική πείνα προκάλεσε πολύ περισσότερους θανάτους καθώς οι υποσιτισμένοι υπέκυπταν σωρηδόν στη φυματίωση, τη γρίπη και άλλες αρρώστιες (αρχείο Νίκου Πολίτη).

- Ιούλιος βιετικής Ενωσης. Παραίτηση του δημάρχου Αθηναίων Αμβροσίου Πλυτά, τον αντικατέστησε ο Μέρμιγγας που αυτοκτόνησε λίγες μέρες μετά. Η χρεία της δημαρχίας έληξε στις 22 Αυγούστου όταν ανέλαβε δήμαρχος ο Αγγελος Γεωργάτος.
- Ιούλιος 6 Παύση του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου με απόφαση της Ιεράς Συνόδου κατόπιν ενεργειών της κυβέρνησης (είχε αρνηθεί να την ορκίσει). Ανάδειξη του Δαμασκηνού στον αρχιεπισκοπικό θρόνο.
- Σεπτέμβριος 9 Ίδρυση του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου στην Αθήνα από τον Ναπολέοντα Ζέρβα.
- Σεπτέμβριος 27 Ίδρυση στην Αθήνα του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου από το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας και τα μικρά κόμματα: Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος, Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας, Αγροτικό Κόμμα.
- Οκτώβριος 28 Εκδηλώσεις για την επέτειο της κήρυξης του Ελληνοϊταλικού πολέμου.
- Νοέμβριος 11 Πρώτη άφιξη του τουρκικού α-

- Δεκέμβριος 7 τμπολίου Κουρτουλούς στον Πειραιά με φορτίο τροφίμων.
 Δεκέμβριος 26 *Ιαπωνική επίθεση στο Περγά Χάρμπορ. Είσοδος των ΗΠΑ στον πόλεμο.*
 Αρχή της μεγάλης πείνας στην Αθήνα.

1942

- Ιανουάριος 8 Διαδήλωση αναπήρων του πολέμου της Αλβανίας στους δρόμους της Αθήνας για την εξασφάλιση στοιχειωδών όρων επιβίωσης.
 Ιανουάριος 21 Ναυάγιο του Κουρτουλούς.
 Μάρτιος 20 Πρώτα φορτία τροφίμων από διεθνή βοήθεια στην Αθήνα.
 Μάρτιος 25 Σημαντικές εκδηλώσεις για την εθνική επέτειο στην Αθήνα.
 Απρίλιος 12 Απεργία δημοσίων υπαλλήλων.
 Απρίλιος 28 Συμφωνία εμπολέμων για μερική άρση του αποκλεισμού στην Ελλάδα.
 Αύγουστος 30 Πρώτη τακτική άφιξη σουηδικών ατμοπλοίων με επισιτιστική βοήθεια για την Αθήνα.
 Σεπτέμβριος 7 Μεγάλο απεργιακό κύμα στην Αθήνα. Αιτήματα οι διανομές τροφίμων και η λειτουργία συσσιτίων.
 Σεπτέμβριος 22 Ισχυρή έκρηξη στην οδό Πατησίων, κατέστρεψε τα γραφεία της φιλο-ναζιστικής οργάνωσης ΕΣΠΟ (Εθνική Σοσιαλιστική Πατριωτική Οργάνωση). Σκοτώθηκαν πολλά άτομα και η οργάνωση διαλύθηκε. Το χτύπημα το οργάνωσε και το εκτέλεσε η πατριωτική οργάνωση ΠΕΑΝ.
 Οκτώβριος 23 *Μάχη του Ελ Αλαμίν. Ηττα του Αξονα στην Αίγυπτο.*
 Νοέμβριος 8 *Συμμαχικές αποβάσεις στη γαλλική βόρεια Αφρική.*
 Νοέμβριος 19 Παραίτηση κυβέρνησης Τσολάκογλου. Η πρωθυπουργία ανατίθεται από τους κατακτητές στον καθηγητή Λογοθετόπουλο.
 Νοέμβριος 25 *Ανατίναξη γέφυρας Γοργοποτάμου.*
 Δεκέμβριος 17 Νέο απεργιακό κύμα στην Αθήνα. Σημαντικός οργανωτικός ρόλος του ΕΑΜ.
 Δεκέμβριος Πανελλαδική Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ στην Αθήνα (Κουκάκι). Το κόμμα είναι ήδη βασικός παράγοντας της Αντίστασης και της πολιτικής ζωής της χώρας.

1943

- Ιανουάριος 1 Η κυβέρνηση των ΗΠΑ αναλαμβάνει τη χρηματοδότηση των αποστολών τροφίμων μέσω του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού στην Αθήνα.
 Ιανουάριος 14 Στην οδό Πατησίων 86 σκοτώθηκε σε συμπλοκή με την ιταλική χωροφυλακή ο Γιάννης Τσιγάντες, ο πλέον δραστήριος πράκτορας της εξόριστης κυβέρνησης και των συμμάχων στην Αθήνα. Επιτυχίες της αντικατασκοπείας του Αξονα στην Αθήνα.
 Φεβρουάριος 4 *Συνθηκολόγηση μιας γερμανικής Στρατιάς στο Στάλινγκραντ.*
 Φεβρουάριος 23 Ίδρυση στην Αθήνα της Ενιαίας Πανελλαδικής Οργάνωσης Νεολαίας (ΕΠΟΝ), της νεολαίας του ΕΑΜ που εξελίχθηκε σε μαζικότερη νεανική οργάνωση αντίστασης.

Αθήνα, 12 Οκτωβρίου 1944. Οι Γερμανοί αποχωρούν από την πόλη. Ο τελευταίος Γερμανός στρατιώτης εγκαταλείπει την Ακρόπολη, μεταφέροντας τη ναζιστική σημαία. Η σβάστικα δεν μολύνει πια τον Ιερό Βράχο (φωτ.: Κ. Μεγαλοκονόμου).

- Φεβρουάριος 24 Αρχή των μαχητικών κινητοποιήσεων ενάντια στην πολιτική επιστράτευση που σχεδίαζαν οι κατακτητές και η κατοχική κυβέρνηση. Οι μαχητικές διαδηλώσεις και συγκρούσεις λήγουν στις 5 Μαρτίου με πλήρη αναδίπλωση των κατοχικών αρχών. Υπάρχουν 10 ως 20 νεκροί και πάνω από 100 τραυματίες.
 Φεβρουάριος 27 Θάνατος του ποιητή Κωστή Παλαμά. Η κηδεία του στο Πρώτο Νεκροταφείο μετατράπηκε σε μεγάλη πατριωτική αντικατοχική εκδήλωση.
 Απρίλιος 7 Παραίτηση κυβέρνησης Λογοθετόπουλου. Η πρωθυπουργία ανατίθεται στον Ιωάννη Ράλλη.
 Ιούνιος 25 Διαδηλώσεις στην Αθήνα ενάντια στην τρομοκρατία και τις εκτελέσεις.
 Ιούνιος 29 Αρχή στρατολογίας των Ταγμάτων Ασφαλείας.
 Ιούλιος 10 *Απόβαση των συμμάχων στη Σικελία.*
 Ιούλιος 22 Διαδηλώσεις στην Αθήνα ενάντια στην επέκταση της ζώνης βουλγαρικής κατοχής. Σκληρές συγκρούσεις με τους κατακτητές. Θύματα με νεκρούς και τραυματίες.
 Σεπτέμβριος 8 Συνθηκολόγηση της Ιταλίας. Αφοπλισμός και αιχμαλωσία Ιταλών στρατιωτικών από τους Γερμανούς.
 Οκτώβριος 10 Ο Στρατηγός Στρόοπ των Ες-Ες ανέλαβε τη διοίκηση της Ελληνικής Αστυνομίας, της Χωροφυλακής και των Ταγμάτων Ασφαλείας. Προετοιμασία της γενικής εκστρατείας ενάντια στην Αντίσταση.
 Νοέμβριος 30 Επιχείρηση των Ταγμάτων Ασφαλείας εναντίον των αναπήρων του Αλβανικού πολέμου στα νο-

- σοκομεία της Αθήνας.
 Δεκέμβριος 13 *Εκτέλεση 1.000 ανδρών και εφήβων των Καλαβρύτων. Γενίκευση τρομοκρατίας.*

1944

- Μάρτιος 10 *Ίδρυση της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) στην Ευρυτανία.*
 Μάρτιος 23 Συγκέντρωση των Εβραίων της Αθήνας στη Συναγωγή. Πολλοί διαφεύγουν. Περίπου 1.500 οδηγούνται στα στρατόπεδα εξόντωσης της Γερμανίας.
 Μάιος 1 Εκτέλεση 200 κομμουνιστών κρατουμένων από το στρατόπεδο Χαϊδαρίου στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής.
 Μάιος 17 *Αρχή του Συνεδρίου στο Λίβανο με εκπροσώπους των αντιστασιακών οργανώσεων και της εξόριστης κυβέρνησης Παπανδρέου. Συμφωνία στις 20 Μαΐου.*
 Μάιος 24 *Σύγκληση στο χωριό Κορυσχάδες της Ευρυτανίας του Εθνικού Συμβουλίου με εκλεγμένους εκπροσώπους από τις περισσότερες περιοχές της χώρας.*
 Ιούνιος 6 *Απόβαση των συμμάχων στη Νορμανδία.*
 Αύγουστος 17 Το μεγάλο «μπλόκο» της Κοκκινιάς.
 Σεπτέμβριος 26 *Η Συμφωνία της Καζέρτας. Προετοιμασία των συνθηκών της απελευθέρωσης. Απαγόρευση της εισόδου ανταρτών στην Αττική.*
 Οκτώβριος 12 Αποχώρηση των Γερμανών από την Αθήνα. Μεγάλες διαδηλώσεις του ΕΑΜ.
 Οκτώβριος 18 Αφιξη της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας με πρωθυπουργό τον Γ. Παπανδρέου στην Αθήνα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ

Η μαύρη αγορά

Συνώνυμο της αδίστακτης εκμετάλλευσης, λειτούργησε ως λύση ανάγκης και προϋπόθεση επιβίωσης

Κατοχική Αθήνα. Στην οδό Αθηνάς ένα καμιόνι ξεφορτώνει κάτι πολύτιμο, ίσως ένα φορτίο ρύζι. Γύρω караδοκούν... αδιάφορα οι μικροί σαλταδόροι, σχεδιάζοντας τις κινήσεις του αιφνιδιασμού που ίσως τους αποφέρει κάποια πενιχρή λεία. Στην ισορροπία τρόμου της κατοχικής επιβίωσης, οι σαλταδόροι, τα μικρά παιδιά που πηδούσαν στα φορτηγά εν κινήσει για μια γρήγορη και επικίνδυνη λαφυραγωγία, ήταν ο πιο αδύναμος «εταίρος» στο παιχνίδι της ανάγκης – ο μαυραγορίτης, χορτασμένος και αδίστακτος, βρισκόταν στο απολύτως αντίθετο άκρο. Φωτογραφία του Κώστα Παράσχου από το λεύκωμα «Η Κατοχή», εκδ. «Ερμής», Αθήνα 1997. Ο παλαιμάχος δημοσιογράφος Κώστας Παράσχος, δουλεύοντας στη διάρκεια της Κατοχής στην εφημερίδα «Πρώια» και έχοντας ταυτόχρονα το «χόμπυ» της φωτογραφίας, τράβηξε από την κατοχική ζωή, ιδίως της Αθήνας (1941–1944), γύρω στις 850 φωτογραφίες. Σήμερα αποτελούν ένα ντοκουμέντο από τα θλιβερά εκείνα χρόνια.

Του **Γιώργου Μαργαρίτη**

*Επιμ. Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Κρήτης,
Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας*

Η ΖΩΗ στην Αθήνα της Κατοχής είναι συνυφασμένη, στις αναμνήσεις, τις μαρτυρίες αλλά και στις επιστημονικές εργασίες, με τη μαύρη αγορά. Μια αγορά ανεπίσημη, περίπου υπόγεια, που λειτουργούσε έξω από τους κρατικούς –μερικές φορές και τους κοινωνικούς– κανόνες, δεν ελεγχόταν από καμιά αρχή και δεν ακολουθούσε άλλη πολιτική κοστολόγησης πέρα από το νόμο της προσφοράς και της ζήτησης.

Πίσω όμως από αυτόν τον αφαιρετικό ορισμό, κρύβονται πολλές διαφορετικές καταστάσεις και λειτουργίες. Εκείνο που ιδιαίτερα μας ενοχλεί δε, είναι ότι κρύβονται τελείως διαφορετικά μεγέθη και αξιολογικά κριτήρια. Καθώς, η μαύρη αγορά, ά-

φησε πίσω της κακές ως χειρίστες αναμνήσεις σε όσους την έζησαν. Και ο όρος μαυραγορίτης έχει και στις μέρες μας ακόμη μάλλον κακή σημασία. Μέσα από αυτή τη «δικαστική» οδό βιαζόμαστε να χαρακτηρίσουμε και να καταδικάσουμε πράγματα που λίγο καταλαβαίνουμε. Γιατί η μαύρη αγορά στις πόλεις της κατεχόμενης Ελλάδας δεν είχε ένα και μόνο πρόσωπο, μια και μόνη λειτουργία. Ας δούμε τα πράγματα από κοντά.

Από το καλοκαίρι του 1941, λίγο μετά την κατάρρευση, οι ελλείψεις βασικών ειδών διατροφής και πρώτης ανάγκης έγιναν αισθητές στην Αθήνα. Οι λόγοι της πείνας αυτής ήταν πολλοί: η διακοπή των θαλάσσιων μεταφορών και των εισαγωγών από το εξωτερικό, η κακή σοδειά του 1941 αλλά κυρίως, η κατάρρευση του δικτύου μεταφορών της χώρας, σιδηροδρομικού και οδικού που έκανε

αδύνατη τη μεταφορά γεωργικών προϊόντων στην πρωτεύουσα. Στις συνθήκες αυτές το νομικό και διοικητικό πλέγμα μέσα από το οποίο η κατοχική κυβέρνηση του Τσολόγλου και οι αρχές κατοχής ήλπιζαν ότι θα βρουν λύσεις στο επισιτιστικό αδιέξοδο που διαφαινόταν, κατέρρευσε πλήρως. Ακόμα και όταν οι παραγωγοί παρέδιδαν τη συγκομιδή τους στις τοπικές αρχές, αυτή δεν μπορούσε να μεταφερθεί στην πρωτεύουσα και να διανεμηθεί με οργανωμένο τρόπο.

Προϋπόθεση επιβίωσης

Στην θέση της επίσημης πολιτικής και των ρητορικών, στις συνθήκες της εποχής, κυβερνητικών μέτρων, ξεκίνησε προοδευτικά μια διαδικασία απευθείας ανταλλαγών ανάμεσα στους Αθηναίους και

στους κατοίκους της υπαίθρου. Οι πρώτοι, όλο και συχνότερα άρχισαν να ταξιδεύουν στην επαρχία, ατομικά ή σε ομάδες, για να αγοράσουν με χρήμα ή να ανταλλάξουν σε είδος όταν το τελευταίο έπαψε να είναι επιθυμητό στους αγρότες που δεν ήξεραν τι να το κάνουν στις επαρχιακές συνθήκες, τρόφιμα, λάδι, καλαμπόκι, στάρι, όσπρια. Από την άλλη μεριά οι αγρότες των κοντινών προς την Αθήνα περιοχών μετέφεραν τα προϊόντα τους στην πόλη και τα διέθεταν σε τιμές και σε είδος που η ανάγκη των Αθηναίων καθόριζε. Από την μια πλευρά δημιουργήθηκε ένα απίστευτο ρεύμα ανθρώπινης κίνησης που οδηγούσε τους Αθηναίους ως τον Μοριά, την Θεσσαλία ή και την Μακεδονία και από την άλλη, στις περιφερειακές –προσφυγικές κυρίως– συνοικίες της Αθήνας δημιουργήθηκαν ζώνες α-

νταλλαγών και ευκαιριών. Για να αξιοποιηθούν τις τελευταίες οι Αθηναίοι και οι Αθηναίες κυκλοφορούσαν πάντα στους δύσκολους αυτούς καιρούς με βασικά εφόδια: σακίδιο στην πλάτη ή δίχτυ για ψώνια πάντα έτοιμο στο χέρι.

Καθώς προχωρούσαν οι κατοχικές εβδομάδες η μαύρη αγορά έγινε τρόπος ζωής και προϋπόθεση επιβίωσης για τους Αθηναίους. Επρόκειτο για φαινόμενο μαζικό, όπου δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι συμμετείχαν. Οι αρχές κατοχής και η κυβέρνηση Τσολάκογλου ανέχθηκαν ως και ενθάρρυναν μια κατάσταση ανεπιθύμητη μεν πολιτικά που έλυσε όμως, κατά κάποιο τρόπο, τα αδιέξοδα που δημιουργούσε η δική τους αδυναμία. Παρά τη δηλωμένη πρόθεσή τους να ελέγξουν κεντρικά και απόλυτα την παραγωγή και την κατανάλωση των βασικών ειδών, απελευθέρωσαν προοδευτικά την μετακίνηση μικροποσοτήτων τροφίμων με πρόσχημα την εξυπηρέτηση των «οικογενειάρχων». Αργότερα, από το φθινόπωρο, ανέχθηκαν ή και ενθάρρυναν τη δημιουργία καταναλωτικών συνεταιρισμών και συσσιτίων, κίνηση που δημιούργησε οργανωτικούς ιστούς, πολλοί από τους οποίους ενσωματώθηκαν αργότερα στα κινήματα αντίστασης.

Όσοι δεν είχαν τα μέσα να μπουν στο σύστημα, οι φτωχοί, οι πρόσφυγες, οι απόκληροι, οι ξεκομμένοι φαντάροι, όσοι δηλαδή δεν είχαν τίποτα να ανταλλάξουν και να πουλήσουν αποτέλεσαν τον κύριο όγκο των θυμάτων της πείνας τον τρομερό χειμώνα 1941-42. Για τους υπόλοιπους η επιβίωση μέσα από την μαύρη αγορά ήταν μια οικονομικά επώδυνη ως καταστροφική υπόθεση. Προίκες και σπίνια πουλήθηκαν για να βρεθούν οι αναγκαίοι για τη συμμετοχή στο σύστημα πόροι. Τα χρυσασφικά και οι χρυσές λίρες ήταν το πλέον ζητούμενο. Ολόκληρη η πόλη έμοιαζε με τεράστιο παζάρι όπου οι πάντες αγόραζαν και πωλούσαν με πιο εμφανείς τους αυτοσχέδιους μικροπωλητές που πρόσφεραν από χόρτα του βουνού ως καυσόξυλα και αυτοσχέδια γλυκά σε κάθε γωνιά της πόλης.

«Καρχαρίες»

Από την άλλη μεριά υπήρξαν οι ιδιαίτερα ευνοημένοι στις συναλλαγές αυτές. Όσοι βρέθηκαν με αποθέματα τροφίμων, φαρμάκων και άλλων απαραίτητων ειδών. Όσοι εκμεταλλεύθηκαν τις σχέσεις τους με τον κόσμο της υπαίθρου για να δημιουργήσουν δίκτυα. Πολλοί δικηγόροι, για παράδειγμα, μετέτρεψαν τα γραφεία τους σε κέντρα συναλλαγών. Ακόμα, όσοι είχαν σχέσεις με τις αρχές και το στρατό κατοχής και μπορούσαν να χρησιμοποιούν άδειες ή και μεταφορικά μέσα των κατακτητών. Οι επιχειρήσεις αυτών των «καρχαριών» -όπως τους κατ'άγγελναν οι αντιστασιακές προκηρύξεις- της μαύρης αγοράς πήραν μεγάλες διαστάσεις και η κερδοσκοπία τους καταγράφηκε με τα πλέον μελανά χρώματα στη μνήμη

Μαύρη αγορά στο άπλετο... φως της μέρας. Μαυραγορίτες πουλούν τσιγάρα στην οδό Πανεπιστημίου. Περιουσίες εξανεμίστηκαν και άλλες περιουσίες φτιάχτηκαν στη μαύρη αγορά της Κατοχής, με το νόμο της προσφοράς και της ζήτησης να λειτουργεί στην πιο ακραία και ωμή μορφή του (φωτ.: Κώστα Παράσχου, «Η Κατοχή», εκδ. «Ερμής», Αθήνα 1997).

των Αθηναίων της κατοχής.

Αργότερα από το καλοκαίρι του 1942 και μετά, όταν λύθηκε σε μεγάλο βαθμό το επισιτιστικό ζήτημα, η μαύρη αγορά έχασε την πολυάνθρωπη, μαζική εκδοχή της έπαψε να αφορά μόνο είδη διατροφής και προσανατολίστηκε σε ευρύτερο φάσμα ειδών, δυσέυρετων τον καιρό εκείνο. Μπορούσε κανείς να βρει εκεί ό,τι απουσίαζε από τις

προθήκες των καταστημάτων. Από λυχνίες ραδιοφώνου ως βενζίνη και από εκλεκτά εδέσματα ως όπλα. Τα φάρμακα φυσικά, διατήρησαν την πρωτοκαθεδρία. Οι στρατιώτες των δυνάμεων κατοχής, οι Ιταλοί κυρίως και πολύ λιγότερο οι Γερμανοί συνεισέφεραν ενεργά σ' αυτήν την δραστηριότητα εκποιώντας ακόμα και στρατιωτικά είδη, ιδιαίτερα στις κρίσιμες γι' αυτούς ε-

ποχές (στην ιταλική κατάρρευση ή στις παραμονές της γερμανικής αναχώρησης). Στον ίδιο χώρο κατέληγαν συνήθως και τα είδη που έχαναν τους ιδιοκτήτες τους στα παραγμένα αυτά χρόνια, τα προϊόντα λεηλασιών, κλοπών και πλιάτσικου, είδη από τις εβραϊκές περιουσίες κ.λπ. Οι αντιστασιακές οργανώσεις και τα ένοπλα τμήματά τους στα βουνά, υπήρξαν σταθεροί και σοβαροί πελάτες της υπόγειας αυτής οικονομικής κίνησης.

Προς το τέλος της κατοχής, από την άνοιξη του 1944 ιδιαίτερα, η μαύρη αγορά γνώρισε μία νέα άνθηση. Η κατάρρευση της αγοραστικής αξίας της δραχμής επέβαλε την ταχύτατη μετατροπή των σε δραχμές εσόδων σε καταναλωτικά ή άλλα είδη που διατηρούσαν την ανταλλακτική αξία τους. Το σαπούνι, λόγω χάρη, ήταν ένα από αυτά. Επρόκειτο για έναν ιδιόμορφο αγώνα δρόμου στον οποίο επιδίωκταν μισθωτοί και άλλοι εις χρήμα εισπράττοντες, οι οποίοι έπρεπε αμέσως να απαλλαγούν από τις απαξιούμενες δραχμές τους μετατρέποντάς τις σε οτιδήποτε. Ειδικά «στέκια» εξυπηρετούσαν αυτές τις ανάγκες. Σε άλλα «στέκια» όσοι πληρωνόντουσαν -ως συμπλήρωμα του μισθού κυρίως- σε είδος, έσπευδαν να ανταλλάξουν αυτό το αντίτιμο της εργασίας τους με άλλα πιο χρήσιμα αγαθά. Οι καπνεργάτες ανέβαιναν προς τούτο στο κέντρο της Αθήνας για να ανταλλάξουν το σε καπνό επίδομά τους.

Η μαύρη αγορά ήταν για την Αθήνα της κατοχής, ανάλογα με τις συνθήκες και την εποχή, ανάσα και κατάρα, ταυτόχρονα.

Πολύτιμο απόκτημα της ελληνικής οικογένειας, το ραδιόφωνο πήρε νωρίς την άγουσα του μαυραγορίτη για να ικανοποιηθούν πιο επείγουσες βιοτικές ανάγκες (αρχείο: Νίκου Πολίτη).

Ουρά για το τραμ στην Πατησίων (από το φωτογραφικό άλμπουμ του Κώστα Παράσχου «Η Κατοχή – φωτογραφικά τεκμήρια 1941-1944», εκδ. «Ερμής», Αθήνα 1997).

Τραμ και Γκαζοζέν

Οι δημόσιες συγκοινωνίες στην περιοχή της πρωτεύουσας στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής

Των **Γ. Νάθενα – Α. Κουρμπέλη**

Μελών του Συλλόγου Φίλων Σιδηροδρόμου

Η ΙΣΤΟΡΙΑ των Δημόσιων Συγκοινωνιών κατά τη διάρκεια του Πολέμου και της Κατοχής είναι αρκετά ενδιαφέρουσα και διαπλέκεται στενά, όπως είναι φυσικό, με τις περιπέτειες, τα προβλήματα και την καθημερινότητα του δεινά χειμαζόμενου λαού της Αθήνας και του Πειραιά. Όταν ξεκίνησε η σκληρή αυτή περίοδος (1940-1) δημόσια συγκοινωνία βασικά παρείχαν 3 συστήματα:

α) Η Ηλεκτρική Εταιρεία Μεταφορών (ΗΕΜ), θυγατρική εταιρεία του ελληνοαγγλικού ομίλου Πάουερ, που εκμεταλλευόταν 17 δρομολογιακές γραμμές τραμ συνολικού μήκους 92,6 χλμ και 14 γραμμές λεωφορείων συνολικού μήκους 89,5 χλμ.

β) Οι Ελληνικοί Ηλεκτρικοί Σιδηρόδρομοι (ΕΗΣ), επίσης θυγατρική εταιρεία του ομίλου Πάουερ, που ανεξαρτητοποιήθηκε και εκμεταλλευόταν τη γραμμή του αστικού ηλεκτρικού σιδηροδρόμου Αθηνών – Πειραιώς, μήκους 10 χλμ, και δύο τροχιοδρομικές γραμμές στον Πει-

ραιά (τραμ παραλίας και Περάματος), συνολ. μήκους 12 χλμ.

γ) Λεωφορειακές γραμμές που τις εκμεταλλεύονταν ιδιώτες λεωφορειούχοι, οργανωμένοι σε 16 Κοινές Διευθύνσεις, των οποίων μία άτυπη εποπτεία είχε το Ταμείο Προνοίας Ιδιοκτητών Αυτοκινήτων Λεωφορείων (ΤΠΙΑΛ). Την ευρύτερη περιοχή Αθηνών εξυπηρετούσε τέλος και ο σιδηρόδρομος του Λαυρίου, που από το 1929 ανήκε πλέον στους Σιδηροδρόμους Πελοποννήσου (ΣΠΑΠ).

Τα τραμ της ΗΕΜ

Την 28η Οκτωβρίου 1940 τα τραμ, όπως είναι γνωστό και από τα κινηματογραφημένα επίκαιρα της εποχής, έγραψαν τη δική τους ιστορία. Είναι κλασικές πλέον οι εικόνες των υπερφορτωμένων τραμ με τους ενθουσιώδεις επίστρατους που σπεύδουν να καταταγούν για να πάνε στο μέτωπο. Για ένα μικρό διάστημα αργότερα σταματούν να λειτουργούν, αλλά από τις 30 Απριλίου 1941 ξαναβγαίνουν στους δρόμους, για να εξυπηρετήσουν τους κατοίκους της πρωτεύουσας στα δύσκολα χρόνια της κατοχής. Την περίοδο αυτή και όταν δεν συ-

νέβαινε κάποιο απρόοπτο, η κυκλοφορία τους άρχιζε από τις 5.15 το πρωί και τελείωνε στις 10 το βράδυ. Σε γενικές γραμμές τα πράσινα και τα κίτρινα τραμ του στόλου της ΗΕΜ εξυπηρετούσαν σημαντικά τις συγκοινωνίες της Αθήνας, τη δύσκολη αυτή περίοδο. Αν και αρκετά οχήματα, στις κεντρικές κυρίως αρτηρίες, είχαν διατεθεί αποκλειστικά για τον στρατό Κατοχής, τα υπόλοιπα προσέφεραν τις υπηρεσίες τους. Οι επιβάτες έφθαναν ως τα τέρματα και από κει περπατούσαν αρκετή ώρα για να πάνε στα σπίτια τους, λόγω έλλειψης άλλων μέσων. Τα οχήματα γέμιζαν ασφυκτικά, όχι μονάχα μέσα αλλά και απέξω. Πολλοί επιβάτες κρέμονταν έξω από τις πόρτες και τα παράθυρα του τραμ σαν σταφύλια, γατζωμένοι από οποιοδήποτε στήριγμα ή καβαλώνοντας πάνω στους προφυλακτήρες και τα σκαλάκια (το φαινόμενο αυτό ονομάστηκε «σκαλομαρία»). Στις αφετηρίες και τα τέρματα σχηματίζονταν πυκνές και μακρινές ουρές, γιατί τα δρομολόγια είχαν αραιώσει για λόγους εξοικονόμησης ρεύματος. Ιδιαίτερα τα καλοκαίρια στην πλατεία Συ-

ντάγματος, όταν πολύς κόσμος κατέβαινε τις Κυριακές για μπάνιο στο Φάληρο και το Εδεμ, η ουρά που σχηματιζόταν ήταν τεράστια. Αρχίζε από την οδό Φιλελλήνων, προχωρούσε σε ολόκληρο το μήκος της πλατείας, ανηφόριζε στην οδό Γεωργίου Α' και από εκεί συνεχιζόταν προς τη λεωφόρο Αμαλίας, στο απέναντι πεζοδρόμιο του «Αγνωστού Στρατιώτη».

Η συγκοινωνία με τα τραμ αραιώσε σημαντικά από τον Αύγουστο του 1943, όταν η μεγάλη πυρκαγιά που ξέσπασε τότε στο αμαξοστάσιο της Καλλιθέας κατέστρεψε 93 οχήματα. Φαίνεται πως προήλθε από βραχυκύκλωμα. Οι Γερμανοί όμως το απέδωσαν σε σαμποτάζ και συλλάβανε 50 ομήρους, που για αρκετό διάστημα απειλούσαν να τους εκτελέσουν. Με την ευκαιρία θα πρέπει να αναφέρουμε ότι ένα σημαντικό ποσοστό των τροχιοδρομικών συμμετείχε ενεργά στην Εθνική Αντίσταση 1941-1944.

Ηλθε η Απελευθέρωση, αλλά τα δεινά της χώρας και του λαού συνεχίστηκαν. Τα τραμ τότε λειτουργούσαν και πότε διέκοπταν την λειτουργία τους, ιδιαίτερα κατά την

περίοδο των Δεκεμβριανών οπότε αρκετά οχήματα χρησιμοποιήθηκαν σαν οδοφράγματα.

Τρένα και τραμ των ΕΗΣ

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, η επιβατική κίνηση του «ηλεκτρικού» αυξήθηκε υπερβολικά λόγω μη ύπαρξης άλλου παράλληλου συγκοινωνιακού μέσου. Παρά τις κατά καιρούς επιτάξεις του από τις δυνάμεις Κατοχής, ο «ηλεκτρικός» αποτέλεσε το βασικό συγκοινωνιακό μέσο για τη διακίνηση των κατοίκων της Αθήνας και του Πειραιά. Την εποχή αυτή ανεστάλησαν σε αρκετά δρομολόγια οι σταθμεύσεις στο Μοσχάτο, το Θησείο και το Μοναστηράκι, για οικονομία στην κατανάλωση του ρεύματος. Θα πρέπει επίσης να αναφέρουμε ότι η σήραγγα του «ηλεκτρικού» στην Αθήνα, χρησιμοποιήθηκε επανειλημμένα σαν καταφύγιο στη διάρκεια των βομβαρδισμών.

Στον επισιτισμό της Αθήνας οι ΕΗΣ έπαιξαν πρωτεύοντα ρόλο, γιατί μετέφεραν από τον Πειραιά στην Αθήνα τα εφόδια που έστελνε ο Ερυθρός Σταυρός με το τουρκικό καράβι «Κουρτουλούς». Το πλοίο αυτό πλεύριζε στην ελεύθερα ζώνη του πειραιώτικου λιμανιού. Εκεί πήγαινε η υβριδική ηλεκτράμαξα των ΕΗΣ Νο 31 ή 32 με φορτάμαξες, μέσω της γραμμής του τροchioδρόμου Παραλίας, και παραλάμβανε τα εφόδια (τρόφιμα, φάρμακα) για να τα μεταφέρει στην Αθήνα, στη συνέχεια, μέσω της γραμμής του «ηλεκτρικού». Στον παλιό σταθμό Θησείου (σημερινό υπηρεσιακό αμαξοστάσιο των ΗΣΑΠ) ο συρμός ξεφόρτωνε τα εφόδια στις παρακείμενες αποθήκες του Ερυθρού Σταυρού.

Εκτός από τον «ηλεκτρικό», πολύτιμες υπηρεσίες προσέφερε και το τραμ του Περάματος που αποτελούσε το μοναδικό μέσο μεταφοράς προς τα εργατικά προάστια του Δυτικού Πειραιά και για το λόγο αυτό κυκλοφορούσε πάντα γεμάτο με κόσμο, που ήταν σκαρφαλωμένος ακόμα και στην σκεπή των βαγονιών. Σε ολόκληρη τη διάρκεια της Κατοχής το τραμ αυτό κυκλοφορούσε καμουφλαρισμένο σε χρώματα παραλλαγής. Οι Γερμανοί χρησιμοποίησαν τη γραμμή του συνδέοντάς την με το δίκτυο των ΣΕΚ (Σιδηροδρόμων Ελλ. Κράτους) και το λιμάνι του Κερατσινίου, για στρατιωτικές εμπορευματικές μεταφορές. Οσάκις εκινείτο στρατιωτικό γερμανικό τρένο στη γραμμή Περάματος, τα τραμ αποσύρονταν από την κυκλοφορία.

Στις 11-1-1944 οι «Σύμμαχοι» βομβαρδίζουν ανηλεώς τον Πειραιά και επιφέρουν μεγάλες απώλειες σε άμαχο πληθυσμό και τεράστιες ζημιές σε διάφορες βιομηχανικές και λιμενικές εγκαταστάσεις. Μεταξύ αυτών καταστρέφονται σχεδόν ολοσχερώς οι εγκαταστάσεις και μεγάλο μέρος του τροχαίου υλικού

Συνέχεια στην 14η σελίδα

Κρεμασμένοι από τις πόρτες και τα παράθυρα του τραμ της γραμμής 11 (Ιπποκράτους - Κολοκυνθούς). Αθήνα 1944 (φωτ.: Ηνωμένοι Φωτορεπόρτες).

Προσπάθεια επιβατών να ανέβουν στη σκεπή του καμουφλαρισμένου τραμ του Περάματος (φωτ.: Ηνωμένοι Φωτορεπόρτες, συλλογή Ν. Ε. Τόλη).

Λεωφορείο γραμμής Ακαδημίας - Ν. Σμύρνης κινείται με το σύστημα «γκαζοζέν» κατά τη διάρκεια της Κατοχής, στην οδό Πανεπιστημίου (φωτ.: Ηνωμένοι Φωτορεπόρτες).

Συνέχεια από την 13η σελίδα

των ΕΗΣ στον Πειραιά (σταθμός, εργοστάσιο, αμαξοστάσιο, οχήματα, κ.λπ.). Διακόπτεται η λειτουργία των σιδηροδρόμων και των τροχιοδρόμων (τραμ) των ΕΗΣ, για να αποκατασταθεί στοιχειωδώς, ύστερα από υπεράνθρωπες προσπάθειες του προσωπικού, η μεν σιδηροδρομική συγκοινωνία στις 7-2-1944, η δε τροχιοδρομική στις 25-1-1945.

Ιδιωτικά Λεωφορεία – γκαζοζέν

Όταν κηρύχτηκε ο ελληνοϊταλικός πόλεμος του 1940, τα ιδιωτικά λεωφορεία που λειτουργούσαν στο πλαίσιο των Κοινών Διευθύνσεων, επιτάχτηκαν για τις ανάγκες του Στρατού και του Ερυθρού Σταυρού. Οι ιδιοκτήτες τους τα ακολούθησαν στα βουνά και όσοι εξ' αυτών ήσαν τυχεροί, επέστρεψαν μετά τη λήξη του μαζί τους στην Αθήνα.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής σημειώθηκε, όπως ήταν φυσικό, τεράστια έλλειψη υγρών καυσίμων. Εξαιρεση αποτελούσαν κάποιες μικρές ποσότητες που μπορούσε να βρει κανείς στη «μαύρη αγορά» που προήρχονταν είτε από κλοπές, είτε από προμήθειες στρατιωτών των δυνάμεων του Αξονα σε μαυραγορίτες. Στην περίπτωση αυτή τα καύσι-

μα ήταν νοθευμένα για να αυξηθεί η ποσότητά τους. Αρκετά από τα πρώην λεωφορεία έχοντας παρουσιάσει πολύ μεγάλες βλάβες μπήκαν σε «τακαρία». Τα υπόλοιπα μετατράπηκαν σε «γκαζοζέν» δηλαδή σε οχήματα που διέθεταν ένα μεγάλο ντεπόζιτο στη ουρά ή στο καπό, όπου παρασκευαζόταν αέριο ξυλόπνευμα από ξηρά απόσταξη ξύλων ή λιθάνθρακα, το οποίο διοχετευόταν στον κινητήρα. Η παροχή ήταν χαμηλή και ο κινητήρας αδυνατούσε να αναπτύξει την ονομαστική του ισχύ, με αποτέλεσμα απελπιστικά χαμηλή ταχύτητα, ιδιαίτερα στις ανωφέρειες. Αρχικά κυκλοφορούσαν 350 λεωφορεία (το 50% του προπολεμικού στόλου), αλλά στη συνέχεια λόγω της γενικευμένης έλλειψης ανταλλακτικών (και ελαστικών) λιγόστευαν σιγά-σιγά. Συγκοινωνία εκτελούσαν και αρκετά φορτηγά, εφοδιασμένα με πάγκους.

Η οικτρή κατάσταση που επικρατούσε φαίνεται και από το Νομοθετικό Διάταγμα 220/1941 που ρύθμιζε ζητήματα της «δια Κοινών Διευθύνσεων Αυτοκινήτων Συγκοινωνίας». Το διάταγμα αυτό πρόβλεπε ότι ο υπουργός Συγκοινωνιών ή ο γεν. διευθυντής ή ο νομάρχης μπορεί λόγω περιορισμού των εργασιών των «Κοινών Διευθύνσεων» από έλλειψη καυσίμων ή τροχαίου υλικού και ανταλλακτικών να προβαίνει σε

συγχωνεύσεις «Κοινών Διευθύνσεων» και μείωση προσωπικού (εισπρακτόρων, ελεγκτών). Το ίδιο διάταγμα με το άρθρο 12 προέβλεπε την αντικατάσταση του ΤΠΙΑΛ από τον Οργανισμό Ελέγχου της δι' Αυτοκινήτων Συγκοινωνιών (ΟΕΑΣ), ο οποίος το 1977 αντικαταστάθηκε από τον ΟΑΣ (σημερινό ΟΑΣΑ). Αργότερα, το 1943, με το νόμο 817 ανατέθηκαν στον ΟΕΑΣ ευρύτερα καθήκοντα ελέγχου της δια παντός είδους αυτοκινήτων (λεωφορείων, φορτηγών, πάσης κατηγορίας επιβατικών Δ.Χ. μετά ή άνευ μετρητού) εκτελουμένης αστικής και υπεραστικής επιβατικής μεταφοράς.

Το 1943 με τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, οι Ιταλοί πουλάνε στους Έλληνες καύσιμα και ανταλλακτικά και αρκετά γκαζοζέν ξανακινούνται με υγρά καύσιμα.

Στο μεταξύ οι προπολεμικές «Κοινές Διευθύνσεις» κατά τη διάρκεια της Κατοχής διαλύθηκαν και τα λεωφορεία λειτουργούσαν ατομικά με υποτυπώδη έλεγχο από τον ΟΕΑΣ. Η απελευθέρωση βρίσκει τις συγκοινωνίες σε απερίγραπτη κατάσταση...

Το τρένο του Λαυρίου και ο Χαλάνδρης

Θα κλείσουμε με μια επιβλητική αναφορά και στο τρένο του

Λαυρίου, που λειτουργούσε ανελλιπώς μέχρι την υποχώρηση των Γερμανών το 1944, οπότε υπέστη καταστροφές και διεκόπη για ορισμένα χρόνια η λειτουργία του. Στη διάρκεια της Κατοχής, λόγω έλλειψης μεταφορικών μέσων, εκτός από τα δρομολόγια Αθηνών – Λαυρίου, επαναδρομολογήθηκε και το τοπικό δρομολόγιο Πειραιά – Χαλάνδριου (που υπήρχε και παλαιότερα, γνωστό σαν «Χαλάνδρης» στους παλιούς σιδηροδρομικούς). Το τρένο αυτό αναχωρούσε το πρωί από το Χαλάνδρι και επέστρεψε το απόγευμα για να διανυκτερεύσει εκεί. Κάποιοι γενναίοι μηχανοδηγοί μετέφεραν κρυφά από τους Γερμανούς περισσότερο κάρβουνο απ' όσο χρειαζόταν η μηχανή τους και το μοίραζαν σε οικογένειες της περιοχής για τη θέρμανσή τους.

Αυτή είναι συνοπτικά η ιστορία των δημόσιων συγκοινωνιών στην περιοχή Αθηνών – Πειραιώς – Περιχώρων κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Δεν θα πρέπει όμως να ξεχνάμε ότι λόγω των αραίων δρομολογίων ή και της (για διάφορους λόγους) διακοπής τους αρκετές φορές, καθώς και της γενικότερης έλλειψης μεταφορικών μέσων, ο βασικός ίσως τρόπος μετακίνησης των κατοίκων της πρωτεύουσας ήταν ο ποδαρόδρομος...

Της Κατοχής και του Θεάτρου

«Όπου το γέλιο, το κέφι και η διασκέδαση δίνονται χωρίς δελτίο»

Η Μαρίκα Κοτοπούλη με στρατιώτες και τραυματίες, σε εκδήλωση στο Ζάππειο Μέγαρο, 1941 (φωτ.: Αρχείο Θεατρικού Μουσείου).

Της Δηούς Καγγελάρη

Θεατρολόγος

«ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ μας ανοίγει τις πόρτες του –τέτοια είναι η διαταγή– μα Τετάρτη, Πέμπτη, Παρασκευή, 23, 24, 25 Απριλίου, τις ξανακλείνει. Δύο εισιτήρια την Τετάρτη, ένα την Πέμπτη, κανένα την Παρασκευή. Το Σάββατο αναβάλλομε από το πρωί», σημειώνει ο Αμιήλιος Βεάκης στο ημερολόγιό του. «... Βγαίνω στο μπαλκόνι μου και βλέπω: – ο Αγκυλωτός Σταυρός κυματίζει μπροστά στον Παρθενώνα στο ίδιο κοντάρι που ως χθες κυμάτιζε η Ελληνική Σημαία. Δεν μπορώ να πω τι νιώθω. Ένα κενό, ένα βουβό κενό μέσα μου».

Κυριακή 27 Απριλίου 1941, την 8.25 π.μ., ο Γερμανικός Στρατός «εισήλθεν εις Αθήνας»: Η Ιστορία επιβάλλει τη δική της μέγιστη δράση και στα αθηναϊκά σκηνικά δρώμενα.

Θέατρο πολέμου

Ηδη από τις πρώτες μέρες του ηρωικού οκτάμηνου αγώνα στα ελληνοαλβανικά σύνορα, οι θεατρικές σκηνές είχαν άμεσα συντονιστεί με το «Θέατρο Πολέμου». Στις αυθόρμητες πατριωτικές διαδηλώσεις, που ανήγγελλαν τη θέληση για αντίσταση, συμμετείχαν και οι άνθρωποι του θεάτρου. Ανάμεσα στους στρατιώ-

Στις «πολεμικές επιθεωρήσεις» η Σοφία Βέμπο ενθουσίαζε τραγουδώντας τη νίκη των «Παιδιών» της Ελλάδος στον ελληνοϊταλικό πόλεμο ή σαρκάζοντας τον Ντούτσε (φωτ.: Αρχείο Θεατρικού Μουσείου).

τες που, «πλήρεις ενθουσιασμού και αυτοπεποιθήσεως», κατευθύνονταν προς το σταθμό και εκείθεν προς τα σύνορα, περιλαμβάνονταν και νέοι ηθοποιοί. Ο ανδρικός πληθυσμός των θιάσων μειώθηκε, ενώ λόγω της επιστράτευσης, το Εθνικό Θέατρο ανέστειλε για ένα διάστημα τις παραστάσεις του.

Τα θέατρα λειτουργούσαν υπό τον όρο «όπως άπαντα τα φώτα των είναι κεκαλυμμένα ούτως ώστε να μην διακρίνεται ακτίς φωτός» και προσαρμόζοντας τις παραστάσεις τους με το ωράριο κυκλοφορίας, έδιναν κατ' αρχάς μόνον απογευματινές καθώς και κυριακάτικες πρωινές. Πάραυτα, ο ημικρατικός θιάσος Κοτοπούλη ανήγγειλε «Τα Πολεμικά Παναθήνια του 1940», επιθεώρηση ανάλογη με τα περίφημα «Πολεμικά Παναθήνια του 1912-13» με μερικές από τις θρυλικές τους σκηνές («Εις τα σύνορα εμπρός παιδιά» με την Μαρίκα ως τυμπανιστή, «Ιγώ ειμ' ιγώ ημζουνάκι γοργό»), να εμπλέκονται με επεισόδια εμπνευσμένα από τον νέο πόλεμο. Το ένα θέατρο μετά το άλλο προετοίμαζαν πυρετωδώς πολεμικές επιθεωρήσεις, τα πατριωτικά νούμερα προκαλούσαν ζητωκραυγές, τα σατιρίζοντα τον Ιταλό δικτάτορα τραγουδάκια χειροκροτούνταν με ενθουσιασμό και η Σοφία

Συνέχεια στην 16η σελίδα

Συνέχεια από την 15η σελίδα

Βέμπο μετονομαζόταν σε τραγουδίστρια της νίκης. Στις 22 Νοεμβρίου ο ελληνικός στρατός κατέλαβε την Κορυτσά. Το ίδιο βράδυ στο θέατρο το κοινό παραληρούσε με τα τετράστιχα για την κατάληψη της Κορυτσάς.

Η Αθήνα μάθαινε να ζει με το σύνθημα του συναγερμού και τα θέατρα φρόντιζαν να διαφημίζουν τα ασφαλή καταφύγιά τους. Το Εθνικό μεταφέρθηκε στο «Παλλάς» όπου οι έξοδοι κινδύνου οδηγούσαν στο καταφύγιο του Μετοχικού Ταμείου Στρατού. Στη σκηνή του ρίγη ενθουσιασμού προξενούσε η ρήση με το «Ω παιδιάς Ελλήνων, ίτε ελευθερούτε πατρίδ'». Μετά τις πολεμικές επιθεωρήσεις την εμφάνισή τους έκαναν τα «πολεμικά έργα» αλλά και ο «πολεμικός φασουλής». Στα νοσοκομεία ηθοποιοί με απαγγελίες, επιθεωρησιακά νούμερα και τραγούδια, προσπαθούσαν να διασκεδάσουν τους ηρωικούς τραυματίες.

Τα χρόνια της ναζιστικής και φασιστικής κατοχής ήταν χρόνια πείνας, συλλήψεων, εκτελέσεων και εκτοπίσεων. Ομως, ο κόσμος πήγαινε στο θέατρο. Γιατί το θέατρο είναι ένας δημόσιος χώρος, ένας τόπος συνάντησης, και στις στιγμές της υποδούλωσης του ελληνικού έθνους, αυτή η συνάντηση ισοδυναμούσε με πολιτική δράση. Για δύο ώρες ο κόσμος της σκηνής προσέφερε μια άλλη πραγματικότητα, παίζοντας ρόλο διορθωτικό απέναντι στα αβάσταχτα ατοπήματα της Ιστορίας.

Αν οι Αθηναίοι, την ίδια εποχή, δεν έδειχναν ανάλογο ενδιαφέρον και για την έβδομη τέχνη, αυτό οφειλόταν, νομίζω, πέρα από το ότι οι κινηματογράφοι κατακλύζονταν από Γερμανούς και Ιταλούς αξιωματικούς και στρατιώτες, στο γεγονός ότι μόνο στο θέατρο μπορούσαν να επικοινωνήσουν άμεσα και μάλιστα στη δική τους, ελληνική γλώσσα. Γιατί η παράσταση, ως τέχνη που δημιουργεί με έμφυχο υλικό, είναι και η πλέον κοινωνική. Σ' αυτά τα χρόνια της φοβέρας, μέσα στις παγωμένες αίθουσες, σε σύμπνοια ηθοποιοί και κοινό μάθαιναν να συνομιλούν μέσα από έναν κώδικα υπαινιγμών.

Πλεόναζαν οι επιθεωρήσεις, οι ανάλαφρες κωμωδίες, οι οπερέτες και οι βιεννέζικο τύπου μουσικές κωμωδίες, με κάποιες σφήνες έργων κλασικού ρεπερτορίου. Σημασία όμως δεν είχε το τι έπαιζαν αλλά το ότι έδιναν το «παρών» σ' αυτή τη συνάντηση. Και όταν απ' έξω ηκούσε το «χωνί», η παράσταση σταματούσε για λίγο ώστε ν' ακουστεί η γενναία φωνή της Αντίστασης.

Λογοκρισία

Οι θίασοι είχαν να αντιμετωπίσουν το φόβητρο της τριπλής λογοκρισίας (γερμανικής, ιταλικής και «ελληνικής»)². Οι κατακτητές εφάρμοζαν αρχικά τον μεταξικό νόμο περί ελέγχου θεατρικών έργων, με συμπληρωματικές διατάξεις, ώσπου εξεδόθη ο αναγκαστικός νόμος 108/1942 της κατοχικής κυβέρνησης.

«Τα διά πρώτην φοράν αναβιβαζό-

Γκαίτε «Φάουστ». Εθνικό Θέατρο, 1942. Προτελευταία σκηνοθεσία του Δημήτρη Ροντήρη την περίοδο της Κατοχής. Η Βάσω Μανωλίδου (Μαργαρίτα) και ο Νίκος Δενδραμής (Φάουστ) τον επόμενο χρόνο θα σχηματίσουν θίασο με τον Γιώργο Παππά, με τον οποίο θα συμπράξει και ο μεγάλος Βεάκης (Από το βιβλίο «Εξήντα χρόνια Εθνικό Θέατρο 1932-1992», εκδ. «Κέδρος», 1992).

μενα έργα, είτε πρωτότυπα είτε μεταφρασμένα, ως και τα μεμονωμένα «νούμερα» δέον απαραίτητως να υποβάλλονται στην Επιτροπή Ελέγχου Θεατρικών Έργων προς έγκρισιν». Στη συνέχεια, οι θίασοι των οποίων τα έργα είχαν τύχει εγκρίσεως, όφειλαν να καλέσουν την επιτροπή στη γενική δοκιμή «τρεις το βραδύτερον ημέρες προ της πρώτης παραστάσεως». Ωστόσο οι ίδιοι οι διευθύνοντες της «Λαϊκής Διαφωτισέως» ομολογούσαν «την παρατηρούμενη καταφανή απροθυμία προς συμμόρφωσιν εις τας μέχρι τούδε υποδείξεις».

Ειδικές διατάξεις απαγόρευαν στους θιάσους πρόζας να ανεβάσουν έργα συγγραφέων συμμαχικής καταγωγής όπως και οποιαδήποτε μνεία στις χώρες τους. Οι μη συμμορφούμενοι αιτούντες άλλαζαν την ταυτότητα των κειμένων. Στο ύψος των περιστάσεων το κοινό, όταν καταλάβαινε περί τίνος πρόκειται, κρατούσε επτασφράγιστο το μουσικό. Οχι όμως και ο Σπύρος Μελάς, που έριξε το καρφί για το αγγλικό έργο «Σύζυγοι με Δοκιμές», το οποίο η κ. Κατερίνα είχε ανεβάσει ως γαλλικό: «Ανήκει μάλλον στις ελαφρότερες δημιουργίες άλλου βορειότερου θεάτρου». «Γεια σου Μελά, φλογερέ πατριώτη, που δεν σου ξεφεύγει τίποτε», θα τον χαιρετίσει αργότερα ο ιστορικός του Νεοελληνικού Θεάτρου Γιάννης Σιδέρης³.

Απαγορευόταν τα σκηνικά να αναπαριστάνουν βουνά και πλαγιές για να αποφεύγονται οι συνειρμοί με τον ένοπλο, αντιστασιακό αγώνα, αλλά οι επιθεωρησιογράφοι μας απέδειξαν διαβολική εφευρετικότητα. Ετσι και μόνον η αναφορά στο «τσάι του βουνού» ενθουσίαζε το κοινό, θυμάται η ηθοποιός και συγγραφέας Ολυμπία Παπαδούκα, ή η αναφορά στη βανίλια-«υποβρύχιο» για να πιάσει το υπονοούμενο για τα συμμαχικά υποβρύχια. Πώς λοιπόν να μην απορροούν οι ξένοι λογοκριτές, όταν απροσδόκητα εμφανίζονταν στην παράσταση;

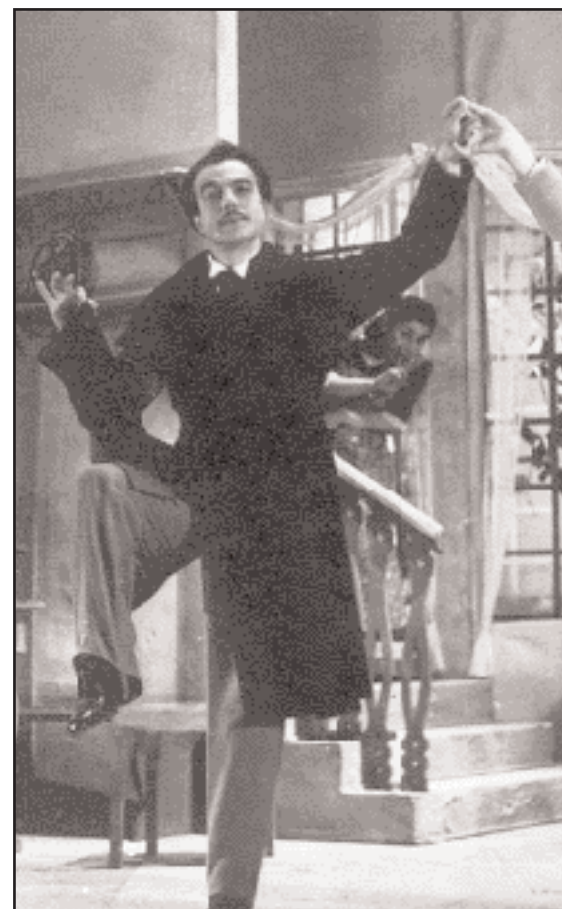
Αν και απαγορευμένη η αναφορά στην πείνα, τα νούμερα έκαναν λόγο για «ένα μπουτάκι γάλακτος», για «συσσίτια», για «έναν μη μαυραγορίτη». Αλλωστε καμιά φορά, διηγείται ο συγγραφέας Ασημάκης Γιαλαμάς⁴, οι επιθεωρησιογράφοι κατόρθωναν και διά της δωροδοκίας να αποτρέψουν τις περικοπές.

Παρά τις πιέσεις, λίγα μόνον έργα Γερμανών συγγραφέων ανεβάστηκαν κι αυτά όχι προπαγανδιστικά.

Στο κτίριο της οδού Αγίου Κωνσταντίνου οι Γερμανοί χειροκροτούσαν Γκαίτε, Λέσινγκ, Σέλερ, οι Ιταλοί Γκολντόνι και αμφότεροι Μολιέρο (συνθηκολόγηση της Γαλλίας γαρ) γράφει ο Αλέξης Σολομός⁵. «Ο Ερρίκος ο Ε' του Σαίξπηρ ήταν η τελευταία λέξη του Εθνικού Θεάτρου πριν από την υποδούλωση (...). Βγάζοντας

Ο Κάρολος Κουν (Οσβαλντ) και η Βάσω Μεταξά (Κατερίνα) στην «Καταγωγή» του Αλέξη Σολομού, 1943 ή πώς ένας νεοσύστατος θίασος αποτελέσει συλλογικό βίωμα, αφορμή και απόδειξη λος, Αρχείο Θεάτρου Τέχνης).

Ο Δημήτρης Μυράτ και ο Δημήτρης Χορν στην «Καταγωγή» του Αλέξη Σολομού, 1943, σε διασκευή-σκηνοθεσία του (σκηνοθέτη τη γαίτες («μαγευτικές», «εξαισίες») και κοστουμιά («καταγωγής» ο Ελληνοαυστριακός Μόρντο είχε υπογράψει ο Ρενέ Μορέλ (Από το βιβλίο του Γιώργου Ανεμο-

α Αλβινγκ) στους «Βρυκόλακες» του Ιψεν, Θέατρο ιδείκνυε ότι «το θεατρικό γεγονός μπορούσε να α-η ομαδικής σύμπνοιας» (φωτ.: Ντίμης Αργυρόπου-

υρία με τις Καμέλιες» του Α. Δουμά υιού, παραγω- του θιάσου Κοτοπούλη. Θέατρο Κοτοπούλη - REX, ις Λυρικής Σκηνής) Ρενάτο Μόρντο και σκηνογρα- ομψοτεχνήματα») Γιώργου Ανεμογιάννη. Εβραϊκής γράψει τη μουσική κωμωδία του «Αλάτι και Πιπέρι» γιάννη «Θεατρική περιπέτεια», Αθήνα 1990).

Η Μιράντα και η Ντιριντάουσα διαδηλώνουν. Ο κύριος όγκος των ανθρώπων του θεάτρου έδωσε με αυταπάρνηση το «παρών» στα κοινωνικά δρώμενα (Από το βιβλίο του Ευάγγελου Μαχαίρα «Η τέχνη της Αντίστασης», εκδ. «Καστανιώτης», Αθήνα 1999).

την πανοπλία του Ερρίκου μετά την τελική παράσταση, ο Μινωτής μπαρκάρει ευθύς για το Χόλιγουντ, όπου τον περιμένει η Κατίνα Παξινού. Οι λιγότερο τυχεροί συνάδελφοί τους μένουν εδώ για να υποστούν τους φόβους, τα βάσανα και τη μαύρη αγορά της Κατοχής».

Συμμετοχή στην Αντίσταση

Στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι ηθοποιοί και τεχνικοί του Εθνικού ήταν οργανωμένοι στην Εθνική Αντίσταση. Σε συνέλευση όλων των εργαζομένων, τον Δεκέμβριο του '42, ο Τζαβελλάς Καρούσος κατήγγειλε τον Καλλιτεχνικό Διευθυντή Γ. Γιοκαρίνη ως συνεργάτη των κατακτητών, προτείνοντας στη θέση του τον μέχρι τότε γραμματέα Αγγελο Τερζάκη, αίτημα το οποίο έγινε δεκτό. Επίσης διεκδίκησαν συσσίτια για τους εν ενεργεία αλλά και για τους συνταξιούχους ηθοποιούς (συνήθως νερόβραστα πασόλια και χυλός και στις διπλές παραστάσεις λίγο παστέλι και σταφίδες).

Στις εξαντλημένες από την πείνα κοπέλες του χορού της Εκάβης, το '43, η διεύθυνση και ο σκηνοθέτης Σ. Καραντινός συνιστούσαν να αποσύρονται διακριτικά στα παρασκήνια. Μια μέρα οι νεαροί ΕΑΜίτες ηθοποιοί Νίκος Τζόγιας, Ασπασία Παπαθανασίου, Αλέκα Παίζη και Λούλα Ιωαννίδου αποφασίζουν, χωρίς να το πουν σε κανένα, να διαμαρτυρηθούν για το θέμα της επιβίωσης με έναν εξόχως θεατρικό τρόπο: να «λιποθυμήσει» η Παίζη επί σκηνής, όπερ και εγένετο. «Ήταν τέτοιο το αίσθημα του κινδύνου και της ευθύνης, που εξαιτίας της αυθυποβολής αυτής όντως αρρώστησα», λέει η Α. Παίζη.

Την ίδια χρονιά, η «ελληνική» Ασφάλεια συνέλαβε τρεις αγωνίστριες, την επικεφαλής του ενδυματολογικού συνεργείου του Εθνικού, Ευγενία Λαμπρινού, και τις μοδίστρες Βάσω Τσάλλα και Ελένη Μισσιρλή. Τις παρέδωσαν στην Γκεστάπο και στάλθηκαν σε γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στη συ-

νέχεια, η έφηβος Μισσιρλή πέθανε στις φυλακές Αβέρωφ.

Στα πρώτα χρόνια της Κατοχής λειτούργησε το πειραματικό Θεατρικό Σπουδαστήριο από τον Βασίλη Ρώτα, ο οποίος αργότερα συνέχισε τη δράση του στο «βουνό». Με τα καρτσάκια του Δήμου, που άλλες ώρες μετέφεραν αποστεωμένα ή νεκρά από την πείνα παιδιά, η Ελένη Θεοχάρη-Περάκη και οι μαθήτριάς της (ανάμεσά τους και η Αλκη Ζέη) μετέφεραν τις κούκλες του Μπάρμα-Μυτούση.

Μες στο σκοτάδι του '42 κυφορείται και το νέο ξεκίνημα του θεάτρου μας. Στο δωματάκι μιας αυλής, μέσα στους καπνούς των τσιγάρων, ο Κάρολος Κουν μοιράστηκε τη σταφίδα με παλιούς και νέους μαθητές του μαζί με τα θεατρικά και ΕΑΜικά όνειρα και ίδρυσε το Θέατρο Τέχνης. Στο ρεπερτόριό τους τόλμησαν να συμπεριλάβουν Γκόρκι καθώς και Κόλντουελ, τον οποίον μεταμφίεσαν σε Κλοντέλ.

Αλλά θέατρο παιζόταν και στα σπίτια. Για τη χαρά της συνεύρεσης και για να συγκεντρωθούν χρήματα για τον αγώνα. Μάλιστα ο Γιάννης Τσαρούχης («αρχικώς υπέρ της Αντιστάσεως, μετά υπέρ του ταμείου μου») διέπρεψε ως Αίντα και Τραβιάτα, για το κοστουμί της οποίας χρησιμοποίησε την ευζωνική φουστανέλα του παππού και ένα σεντόνι.

Γενικώς, η ανέχεια και η μαύρη αγορά άνοιγαν το δρόμο στην ευρεσιτεχνία. Συνήθως τα κοστουμιά προέκυπταν από μεταποιήσεις και τα υφάσματα δεν τα έκοβαν αλλά τα προσάρμοζαν με αόρατες παραμάνες ώστε να ξαναχρησιμοποιηθούν.

«Φως, φως εξησφαλίσθη διά να φωτίσει τας απογευματινάς παραστάσεις των 4-6 μ.μ.». Οι Γερμανοί έκοβαν το ηλεκτρικό και οι θίασοι έπαιρναν τα μέτρα τους. Το κοινό κατανοούσε τα προβλήματα και ζητούσε τη συνέχιση της παράστασης ακόμα και όταν η Γερμανική περίπολος απαιτούσε το σβήσιμο των φώτων.

«Απογευματινά, λαϊκά, απογευματινά προς 300, 200 και 100 δραχ.» διαβάζουμε σε διαφήμιση στον ημερήσιο Τύπο της 17 Ιουλίου 1942. Στο

ίδιο φύλλο (τιμή 20 δραχ.) σημειώνεται ότι «ενεφανίσθη το πρώτο αργεϊτικό πεπόνι και επωλήθη προς δραχ. δύο χιλιάδας» ενώ η χλωρή σταφίς μάλλον αφθονεί και πωλείται προς 1.100 δραχ. κατ' οκάν. Αν και οι τιμές άλλαζαν συνεχώς, μπορούμε να συμπεράνουμε από τις διαθέσιμες μαρτυρίες ότι τα αντίτιμα των εισιτηρίων του θεάτρου είχαν διατηρηθεί σε λογικά για την εποχή πλαίσια ώστε να μπορεί ο κόσμος να ανταποκριθεί. Οι επτά-οκτώ χειμερινοί θίασοι που αναγράφονταν στις στήλες των αθηναϊκών θεαμάτων τον Απρίλιο του '41 πριν από τη Γερμανική εισβολή, έγιναν δεκατρείς στο τέλος του '42 και δεκαπέντε στο τέλος του '43. Και οι κατακτητές έψαχναν κάθε τόσο αφορμή για να κλείνουν τα θέατρα.

Κάθε τόσο γίνονταν έφοδοι στα θέατρα και συλλήψεις, και κάθε τόσο μες στο σκοτάδι εξακολουθούσαν να πετούν προκηρύξεις. Μετά την παράσταση ηθοποιοί συνέχιζαν στους δρόμους με το «χωνί». Οργανώθηκαν πανθεατρικές απεργίες (πρόεδρος του ΣΕΗ ο Σπύρος Πατρίκιος και γραμματέας ο Θόδωρος Μωρίδης). Ηθοποιοί, συγγραφείς και σκηνοθέτες (λυπάμαι που ο χώρος δεν επιτρέπει να τους αναφέρω ονομαστικά) μέσα από τις γραμμές του ΕΑΜ, κυρίως, συμμετείχαν στις μεγάλες κινητοποιήσεις για την επιβίωση, για την... «κάθοδο» των Βουλγάρων και κατά της επιστράτευσης των Ελλήνων εργατών για το Ράιχ, αντιμετώπι με τους Γερμανούς και το Ιταλικό ιππικό. Συνδέοντας την ατομική και καλλιτεχνική τελείωση με το συλλογικό διάβημα συμμετείχαν ενεργά στο ιστορικό γίνεσθαι.

Σημειώσεις: 1,5) Λεώνωμα «60 χρόνια Εθνικό Θέατρο», 1932-1992, εκδ. «Κέδρος», Αθήνα 1992

2,3) Γ. Α. Λεονταρίτη, «Το θέατρο στην Κατοχή», εφ. «Καθημερινή», 7 Μαρτίου 1993
4) Ασημάκη Γαλαμά, «Ε, κάτι γάναμε κι εμείς!», εκδ. «Γλάρος», Αθήνα 1991

Αφιερώνω το κείμενο για το Θέατρο στην Κατοχή, σ' έναν από τους αμέτρητους, «ανώνυμους» ήρωες της Μεγάλης Σκηνης της Εθνικής Αντίστασης: Στον θείο μου Φώτη Αποστόλου Ξαροχογιαννόπουλο

Φως στο σκοτάδι

Η ζωνρή παρουσία και δράση του πνευματικού κόσμου στα μαύρα χρόνια

Της **Αλεξάνδρας Μπουφέα**

Δρος Φιλολογίας

ΜΕ ΤΗΝ προέλαση των χιτλερικών στρατευμάτων στην Ελλάδα κι ενώ η ξενική κατοχή γίνεται ολοένα ασφυκτικότερη, ο Ελληνισμός αναδιπλώνεται κι ανασυντάσσεται. Τη σιωπή και τον τρόμο των πρώτων ημερών θα διαδεχθεί ο ψίθυρος, η φωνή, η κραυγή, μια πρωτοφανής πνευματική έκρηξη, την οποία δεν πρέπει να περιορίσουμε σε ό,τι έχουμε συνηθίσει να χαρακτηρίζουμε αντιστασιακή λογοτεχνία. Είναι ένα πολύμορφο φαινόμενο πνευματικής παρουσίας και εθνικής παρρησίας. Κάποιες πτυχές του άγνωστες κι αδιερεύνητες θα επιχειρήσουμε να αποδώσουμε πολύ σχηματικά και αυτονόητα αποσπασματικά στη συνέχεια με επίγνωση ότι αδικούμε το εκπληκτικό και μοναδικό αυτό φαινόμενο, προσφέροντας μια λυμφατική και ωχρή εικόνα του.

Οι εφημερίδες

Το πνευματικό κλίμα των ημερών αποδίδουν στις κύριες εκδόσεις του, παρά τη λογοκρισία, οι εφημερίδες της εποχής όπου καταγράφεται ένας παράλληλος πνευματικός αγώνας από τις πρώτες σπασμωδικές κινήσεις, μέχρι το ξέσπασμα και το κορύφωμά του.

Φιλολογικά και λογοτεχνικά κείμενα συμπεριλαμβάνονται στις σελίδες τους και ο ερευνητής εντυπωσιάζεται από τη μαχητική συστράτευση του πνευματικού κόσμου. Αξιομνημόνευτα είναι τα πρωτοσέλιδα χρονογραφήματα που υπέγραφαν στο *Ελεύθερο Βήμα* ο Π. Παλαιολόγος και ο Δ. Ψαθάς, στην *Πρωία* ο Κ. Βάρναλης, στα *Αθηναϊκά Νέα* ο Γρ. Ξενόπουλος, στην *Καθημερινή* ο Σπ. Μελάς, στην *Ακρόπολη* ο Α. Λιδωρίκης και στη *Βραδυνή* ο Τ. Μωραϊτίνης.

Τακτικές στήλες κριτικής βιβλίου διαθέτουν το *Ελεύθερο Βήμα* (Μ. Ροδάς), η *Βραδυνή* (Κ. Μπαστιάς), τα *Αθηναϊκά Νέα* (Γ. Ξενόπουλος) και η *Ακρόπολις* (Α. Παπαδήμας), ενώ επιφυλλίδες, μελέτες και άρθρα για πρόσωπα και θέματα της λογοτεχνίας, της ιστορίας, της λαογραφίας φιλοξενούνται στην *Πρωία* (από 6-11-42, καθημερινές συνεργασίες των Α. Τερζάκη, Π. Χάρη, Η. Βενέζη, Μ. Καραγάτση, Λ. Κουκούλα κ.ά.), στο *Ελεύθερο Βήμα* (Κ.Θ. Δημαράς κ.ά.), στον *Πρωινό Τύπο* (Π. Χάρης κ.ά.), καθώς και στην *Καθημερινή* (ο Τ. Παπατσώνης δημοσιεύει σε συνέχειες Σκιαγραφήματα 40 χρόνων παγκόσμιας λογοτεχνίας 1875-1914).

Αρκετός χώρος παραχωρείται και για τη δημοσίευση μυθιστορημάτων σε συνέχειες. Η λογοκρισία και η περιορισμένη πολιτική ειδησεογραφία οπωσδήποτε ευνοούσαν ανάλογες

Καλλιτεχνική συντροφιά σε αθηναϊκή ταβέρνα, τις πρώτες μέρες της Κατοχής. Από αριστερά: ο Αιμίλιος Βεάκης, ορθός, ο Παύλος Παλαιολόγος, η Ελένη Παπαδάκη και ο Δημήτρης Ψαθάς. Στα τραγικά χρόνια που ακολούθησαν, θα είναι όλοι τους παρόντες στο πνευματικό προσκλητήριο της αντίστασης στους κατακτητές (αρχείο «Καθημερινής», Κ.Γ. Μεγαλοκονόμου).

σελίδες και στήλες στις εφημερίδες, είναι όμως σαφές, όπως προκύπτει κι από επιστολές αναγνωστών, η δίψα του κοινού για τα πνευματικά ζητήματα, που παρουσιάζεται ως αναγκαία προϋπόθεση και συνειδητή επιλογή για τη διατήρηση της εθνικής φυσιογνωμίας και πολιτιστικής παράδοσης.

Τα βιβλία

Παρά τις τραγικές συνθήκες του 1942 η αναγνωστική βουλιμία οξύνεται και «η ζήτησις των βιβλίων κρίνεται ως η πλέον φανερή εκδήλωσις της πνευματικής ανησυχίας της εποχής... ερριχθήκαμε όλοι στο διάβασμα, άλλοι για να γίνουν καλλίτεροι, άλλοι για να παρηγορηθούν, άλλοι

για να σκοτώσουν την ώρα τους».

(*Ελεύθ. Βήμα* 18.4.42)
Οι μικρές αγγελίες των εφημερίδων κατακλύζονται από προσφορές για αγορές και πωλήσεις βιβλίων –πολλοί ως γνωστόν πωλούσαν τα βιβλία τους για να επιβιώσουν, όπως λ.χ. ο Λαπαθιώτης –ή δανεισμό για ανάγνωση. Διαβάζουμε συχνά: «Δανειστική βιβλιοθήκη. Με 1.000 δραχμές το μήνα παίρνετε στο σπίτι σας και διαβάζετε όσα βιβλία θέλετε»... (*Αθηναϊκά Νέα* 26.11.42). «Νωρίς στο σπίτι για να 'σαι ήσυχος. Με ένα καλό βιβλίο περνάς θαυμάσια την ώρα σου. Διαθέτουμε 50 χιλιάδες βιβλία ελληνικά και ξένα. Μπορείτε να γραφείτε συνδρομητές. Δανειστική Γ. Τσουκαλά» (*Ελεύθερο Βήμα* 16-8-44).

Τα βιβλία πωλούνται σε κεντρικά βιβλιοπωλεία αλλά και σε υπαίθρια καροτσάκια. «Ανθρωποι με το τενεκεδάκι στο χέρι για την ποθητή φασολάδα ξεχνιούνται μπροστά στον όγκο των βιβλίων και ζουν με τη χαρά των περιεχομένων τους. Τα μάτια τους βγάζουν φλόγες», σημειώνεται στο *Ελεύθερο Βήμα* (26.6.42), ενώ στα *Αθηναϊκά Νέα* (9.6.42) επισημαίνεται: «Η πνευματική απασχόληση όσο κι αν δεν ισοδυναμεί με ένα πιάτο αχνίζουσα φασολάδα, περιφρουρεί όμως την ανθρώπινη ανωτερότητα, διακρίνει τον άνθρωπο από τα άλλα τετράποδα». Χαρακτηριστικό είναι ότι απολογιστικά το 1942 κρίνεται ως έτος όχι γόνιμον εις έκδοσιν αλλά γόνιμον εις κατανάλωσιν βιβλίων (*Πρωινός Τύπος* 5.1.43).

Η κηδεία του Κωστή Παλαμά, στις 28 Φεβρουαρίου 1943, έδωσε την ευκαιρία σε ένα τεράστιο πλήθος να συγκεντρωθεί στο Α' Νεκροταφείο της Αθήνας, σε μια αυθόρμητη εκδήλωση του αδούλωτου φρονήματος των Ελλήνων. Ο Αγγελος Σικελιανός, αν και άρρωστος, ήταν παρών για να τιμήσει δημόσια το δάσκαλό του. Το εγκώμιο που εκφώνησε ήταν ένα σάλπισμα ελευθερίας που διαπέρασε τις ψυχές των υπόδουλων: «*Ηχήστε οι σάλπιγγες, καμπάνες βροντερές, δονήστε σύγκορμη τη χώρα πέρα ως πέρα...*». Και το πλήθος άρχισε να ψέλνει τον Εθνικό μας Ύμνο και να ζητωκραυγάζει για την Ελλάδα και την Ελευθεριά (φωτ.: Κ. Μεγαλοκονόμου – αρχείο Ν. Πολίτη).

1943-44

Η πνευματική κίνηση κορυφώνεται το 1943. Γίνεται λόγος για πνευματικό οργασμό και στο πλαίσιο της απίθανης βιβλιοπαραγωγής του '43 (Π. Χάρης, *Πρ. Τύπος* 24.7.43) το βιβλίο θεωρείται πλέον «είδος πρώτης ανάγκης» (Ελ. Βήμα, 19.5.43), *Πρ. Τύπος*, 24.7.43). Κυριαρχούν οι νέες εκδόσεις των Ελευθερουδάκη, Αετού, Αλφα και στους εκδότες αποδίδεται δικαιολογημένα «μερίδιο επαίνου και τιμής που στέρξαν να πειραματιστούν, να ριψοκινδυνεύσουν ιδίως στις αρχές μιας εποχής το ιδεολογικό μαζί και εμπορικό παιχνίδι τους» (Ακρόπολις 21.1.44). Η ποσότητα όμως των βιβλίων δεν συνοδεύεται και από ανάλογη ποιότητα και εύλογα ο Σ. Μελάς επισημαίνει ότι «αυτό το ενδιαφέρον που φούντωσε τόσο ραγδαία είναι τώρα σαν ένα πλατύ ποτάμι που κατεβάζει τα πάντα, ακόμη και λάσπη» (Βραδυνή 28.4.43).

Νέο κύμα βιβλίων κατακλύζει το 1944. Ο Π. Παλαιολόγος μιλά για «είκοσι πέντε νέα βιβλία κάθε μέρα» (Ελ. Βήμα 11.1.44), ο Μελάς για «οξεία φιλολογίτιδα» (Καθημερινή 29.1.44) και «περίοδο αναγνωστικού πυρετού», ενώ ο Ξενόπουλος κολυμπά «στον ωκεανό των νέων βιβλίων».

Συνέχεια στην 20η σελίδα

Χαρακτηριστικά νεανικά λογοτεχνικά περιοδικά. Η «Φωνή των Νέων» είναι το πρώτο του είδους. Ήταν χειρόγραφη και κυκλοφόρησε από τον Μάρτιο του '42 έως τον Ιούνιο '42 (6 τεύχη), με εμπνευστές τον Τ. Λιγνάδη και τον Αλέξ. Κοτζιά, που έκανε και την εικονογράφηση. Η «Νεανική Φωνή» κυκλοφόρησε από τον Οκτώβριο του '43 έως τον Σεπτέμβριο του '44. Συνεργάτες: Γ. Δάλλας, Αλκη Ζέη, Μάριος Πλωρίτης, Μανώλης Αναγνωστάκης, Τάκης Λαμπρίας, Κώστας Σκαλιώρας κ.ά.

Συνέχεια από την 19η σελίδα

βλίων» (Αθ. Νέα 1.5.44). Ο χειμώνας '43-44 σημαδεύεται και από την ίδρυση νέων εκδοτικών οίκων που όχι τυχαία επιλέγουν ονόματα που λιών ως προσωνομίας τους (Αετός, Γλάρος, Πελαργός, κ.ά.). Το 1943 ιδρύεται βέβαια κι ο Ικαρος. (Ειδικά για την εκδοτική κίνηση βλ. το άρθρο του Δ. Δασκαλόπουλου, «Διαβάζω» αρ. 58 1982.)

Τα λογοτεχνικά περιοδικά

Πρωτοφανή ακμή γνωρίζει ο λογοτεχνικός περιοδικός Τύπος. Χαρακτηριστική η διαπίστωση του Π. Χάρη (Πρ. Τύπος 1.10.43): «Αν μερικοί με ρωτούσαν τι παράγει ο τόπος μας στη δύσκολη αυτή εποχή θ' απαντούσα χωρίς δισταγμό θεατρικά συγκροτήματα και φιλολογικά περιοδικά. Τα τελευταία σημαιοστολίζουν πανηγυρικά τα κεντρικά κίσκια της Αθήνας». Χωρίς υπερβολή μόνο ο Σολωμικός στίχος «το χάσμα π' άνοιξε ο σεισμός ευθύς κι εγιόμισε άνθη», μπορεί να αποτυπώσει την εκδοτική αυτή ευφορία και το μοναδικό και αποφασιστικό ρόλο των περιοδικών. Η συγκομιδή πρωτοεκδιδόμενων περιοδικών υπερβαίνει τα 35 (21 στην Αθήνα, 2 στη Θεσσαλονίκη, αλλά και ο Πύργος, η Μυτιλήνη, η Πάτρα, ο Βόλος, τα Γιάννενα, η Χαλκίδα, ο Πειραιάς έχουν τη δική τους φωνή). Στον αριθμό δεν περιλαμβάνονται η «γηραιά κυρία» των γραμμάτων μας, η «Ν. Εστία», η ετήσια «Φιλολογική Πρωτοχρονιά» και το «Κουαντρίβιο» που εκδόθηκε από τις ιταλικές αρχές και προσπάθησε να προσεταιριστεί το ελληνικό πνευματικό δυναμικό. Σ' αυτά πρωτοεμφανίζονται όλοι σχεδόν οι ποιητές και πεζογράφοι της α' μεταπολεμικής γενιάς: Αλεξάνδρου, Αναγνωστάκης, Δάλλας, Α. Κοτζιάς, Α. Ζέη, Παπαδίστας, Πατρίκιος, Σινόπουλος, Καχτίτσας, Α. Νικολαΐδης, Γ. Παυλόπουλος, Θ.Δ. Φραγκόπουλος, Κώστας Στεργιόπουλος, Σαμαράκης, Κ. Κύρου, Α. Στεφάνου, κ.ά. Εδώ θα καταθέσουν τις πρώτες ανησυχίες και οι Α. Μάνεσης, Μ. Πλωρίτης, Τ. Λιγνάδης, Κ. Σκαλιόρας, Εμ. Κάσδαγλης, κ.ά. Όχι απλώς συνεργάζονται, αλλά πρωτοστατούν ως εκδότες ή μόνιμοι συνεργάτες περιοδικών. Πλάι τους οι καταξιωμένοι Μυριβήλης, Κόντογλου, Σικελιανός, Καραγάτσης, Ελύτης, κ.ά.

Βασικός κοινός στόχος η αναζήτηση ζωτικού χώρου έκφρασης και παράλληλα η πνευματική θωράκιση και σφυρηλάτηση του εθνικού φρονήματος που υπονομευόταν από την αχαλίνωτη ξένη προπαγάνδα. Ενα σπουδαίο μέρος της πνευματικής ζωής, η φωτεινή όψη των δύσκολων ημερών αποτυπώνεται στα περιοδικά που ριχνονται μοτιλίτες στο τέλαγος, μεταφέροντας μηνύματα τέχνης, αντίστασης, ζωής. Τύπος που εκδίδεται «στο πείσμα των τυράννων» όπως σημειώνει ο Σεφέρης (Μέρες). Περιοδικά που τυπώνονται σε ευτελές χαρτί, με χρήμα από εισφορές ή από την εξαργύρωση της μερίδας του

Ενα δείγμα από τα πολυάριθμα φιλολογικά-λογοτεχνικά περιοδικά που κυκλοφόρησαν στα χρόνια της δουλειάς με κοινό στόχο τη σφυρηλάτηση του εθνικού φρονήματος και της υπονόμευσης της ασύστολης κατοχικής προπαγάνδας. Σαν μοτιλίτες ριγμένες στη θάλασσα, μετέφεραν στους αποδέκτες τους μηνύματα τέχνης, ζωής, αντίστασης, ελπίδας.

συσσιτίου και σχεδιάζονται μουσικά. Βραχύβια τα περισσότερα, τόσο αναγκαία όμως στη συμπλήρωση του λογοτεχνικού μωσαϊκού. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένους τίτλους: Καλλιτεχνικά Νέα, Φιλολογική Κυριακή, Φιλολογικά Χρονικά, Νεανική Φωνή, Φοιτητική Τέχνη, Παλμός, «Φοιτητική τέχνη», «Ξεκίνημα της Νειότης» κ.ά. Ενας πραγματικά μυθικός κόσμος με φασολάδα χωρίς φασόλια και τιμές περιοδικών από 10.000 το α' τεύχος μέχρι 600 εκατομμύρια το τελευταίο μέσα σ' ένα χρόνο επιμένει να δίνει το πνευματικό «παρών» ακόμη και με χιούμορ και αυτοσαρκασμό. «Καταστρεπτική πλημμύρα σημειούται εις τας Αθήνας. Πρόκειται περί πλημμύρας φιλολογικών περιοδικών, η οποία λύει οριστικώς το πρόβλημα του πλήρους συσκοτισμού των Αθηναίων».

Διαλέξεις – εκδηλώσεις

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της πνευματικής κίνησης, και ο μεγάλος αριθμός διαλέξεων που ο Με-

λάς (Αθ. Νέα 3.4.43) θεωρεί «ένα ακόμη δείγμα αντίδρασης του κοινού στην τροφιμολογία της εποχής». Εχουμε πληροφορίες για τις διαλέξεις των Α. Σικελιανού, Σπ. Μελά, Στ. Μυριβήλη, κ.ά. που δόθηκαν στο θέατρο Κυβέλη και μάλιστα με εισιτήριο και εκδόθηκαν σε ξεχωριστά φυλλάδια. Ανάλογες εκδηλώσεις και διαλέξεις δίνονταν στο Θέατρο Τέχνης και σε άλλες αίθουσες επ' αφορμή και των εκλιπόντων τα χρόνια αυτά (Παλαμά, Γρυπάρη, Μαλακάση, κ.ά.).

Συγκεντρώσεις λογοτεχνών – νέα λογοτεχνικά σωματεία

Οι πνευματικές ζυμώσεις αλλά κυρίως τα οξυμένα βιοτικά προβλήματα συνετέλεσαν στη σύσφιξη των σχέσεων των πνευματικών ανθρώπων, χωρίς να λείπουν βέβαια και οι φιλολογικές έριδες και προσωπικές επιθέσεις. Οι φιλικές παρέες των λογοτεχνών των Αμπελοκήπων, της

Καλλιθέας, των Κρητών κ.ά. είναι ευρύτερα γνωστές (βλ. περ. «Διαβάζω» αρ. 58, 1982) και στις περισσότερες των περιπτώσεων κατέληγαν σε αντιστασιακές ομάδες. Η Βραδυνή (29.10.43) πάντως φρόντιζε να διασκεδάσει τυχόν υποψίες των κατακτητών για ύποπτους σκοπούς γράφοντας «επ' εσχάτων ήρχισαν δημιουργούμενα καθ' εαυτό λογοτεχνικά πάρτυ, όπου η φιλολογική συζήτηση αποτελεί τον σκοπό των συγκεντρώσεων αποκλεισμένων άλλων ενασχολήσεων».

Θρυλικά στη μνήμη των παλαιότερων έχουν μείνει τα περίφημα «φασουλάδα-πάρτυ» των νέων ή αυτά που διοργανώνονταν με συνεισφορές πενιχρών φαγητών (σταφίδες, ελιές, κ.ά.) και όπου με πρόφαση κάποιο λογοτεχνικό διαγωνισμό της «Διάπλασης» οι νέοι είχαν τη δυνατότητα να συζητούν την ίδρυση νέων περιοδικών και να σχεδιάζουν την αντιστασιακή δράση. Πνευματικά στέκια δόκιμων λογοτεχνών αλλά και επίδοξων νέων βρίσκονταν στη στοά της Θεμιστοκλέους 11 όπου στεγαζόταν ο εκδοτικός οίκος Αρ. Μαυρίδη, στο πατάρι του βιβλιοπωλείου-εκδ. οίκου Ικαρού, πίσω από την Παλιά Βουλή, στο βιβλιοπωλείο Ελευθερουδάκη, στο βιβλιοπωλείο της Εστίας, στην ταβέρνα «Μεθυσμένο Καράβι», της οδού Αφροδίτης 7 στην Πλάκα καθώς και στα γραφεία του Πρακτορείου Πνευματικής Συνεργασίας του Μάριου Βαϊάνου. Μοναδική ήταν η ατμόσφαιρα στις σκάλες και τα γραφεία της «Διάπλασης των Παίδων» στην οδό Ευριπίδου όπου συνωστίζονταν οι φανατικοί για γράμματα νέοι της εποχής, πολλοί από τους οποίους προχώρησαν σε σύμπληξη διαπλασιακών συλλόγων.

Η Εστία Λογοτεχνών φρόντιζε για την εξασφάλιση συσσιτίου στα μέλη της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών, ενώ έντονη δραστηριότητα ανέπτυξε και ο νεοσύστατος Σύνδεσμος Ελλήνων Λογοτεχνών.

Κλείνοντας δεν μπορούμε παρά να επισημάνουμε πως η πνευματική κίνηση της Κατοχής δεν ήταν παρά η αποτελεσματικότερη φυσική άμυνα στη βία, στα προτεταμένα όπλα των κατακτητών, στην πείνα, την ταπείνωση, τον εξευτελισμό. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Μανόλης Αναγνωστάκης, «μ' όλη τη δραματικότητα της η Κατοχή ήταν μια εποχή έξαρσης, ανάτασης, ελπίδας. Τα ανθρώπια έγιναν ξαφνικά Ανθρώποι, ο μικρός ο ανώνυμος τεντώθηκε στα όρια του μεγαλείου. Στην Κατοχή το χαμόγελο δεν έλειψε από τα χείλη, το ανέκδοτο έπαιρνε κι έδινε, οι αναμνήσεις μας σήμερα μπλέκονται με πικρές νοσταλγίες και με ήχους ακορντεόν. Στα κατοπινά χρόνια υποχρεωθήκαμε να πιούμε ως τον πάτο το δηλητήριο της απανθρωπιάς. Η Κατοχή είναι ένας πολύχρωμος πίνακας όπου το μαύρο δένει αρμονικά με το κόκκινο, με το γαλάζιο με όλα τα χρώματα της ίριδας».

Σημείωση: Η κ. Αλεξάνδρα Μπουφέα έχει εκπονήσει διατριβή με θέμα «Τα λογοτεχνικά περιοδικά της Κατοχής».

Στις κινηματογραφικές αίθουσες

Από τις παραγωγές των χωρών του Αξονα στην ανασυγκρότηση του ελληνικού κινηματογράφου

Της **Ελίζας-Αννας Δελβερούδη**

Αν. καθηγήτριας στον τομέα Θεατρολογίας-Μουσικολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης

ΤΑ ΚΑΤΟΧΙΚΑ απογεύματα και βράδια, ο κινηματογράφος είναι για τους Αθηναίους η κυριότερη εκτός σπιτιού ψυχαγωγία, μαζί με το θέατρο, το βαριετέ και κάποιες ταβέρνες ή εστιατόρια με μουσική. Αν το θέατρο προσελκύει θεατές χάρη στους ιδιαίτερα δημοφιλείς ηθοποιούς και το δραματολόγιό του, που δεν είναι τόσο ασφυκτικά ευθυγραμμισμένο με τις επιταγές των κατακτητών, ο κινηματογράφος το ανταγωνίζεται με το κατά 4-5 φορές φθηνότερο εισιτήριο. Στο θέατρο φαίνεται να διατηρείται μια επιφανειακή συνέχεια και σταθερότητα, αλλά στον κινηματογράφο τα πράγματα έχουν αλλάξει πολύ. Η εγκατάσταση των Γερμανών στην Ελλάδα επιβάλλει αλλαγές στην προέλευση των εισαγόμενων ταινιών. Ως τότε η χολιγουντιανή και, σε αισθητά μικρότερο βαθμό, η αγγλική παραγωγή κάλυπταν σημαντικό μερίδιο των κινηματογραφικών προγραμμάτων· τώρα η εισαγωγή τους απαγορεύεται. Οι ταινίες δεν έχουν πια την προκατοχική ελκυστικότητα, αφού έρχονται αποκλειστικά από τις χώρες του Αξονα. Οι δύο μεγάλες γερμανικές εταιρείες, η Ούφα και η Τόμπις, καθώς και οι ιταλικές, είναι πλέον οι βασικοί προμηθευτές ταινιών στην Ελλάδα. Λίγες τσεχικές παραγωγές φθάνουν στις οθόνες, καθώς και γαλλικές, της «Κοντινεντάλ», μετά την επαναλειτουργία των στούντιο του Παρισιού. Ηθοποιοί γνωστοί και δημοφιλείς ήδη πριν από τον πόλεμο, όπως ο Εμίλ Γιάνινγκς, ο Βίλι Φριτς και η Ζάρα Λεάντερ προσπαθούν να πείσουν το κοινό να μπει στους κινηματογράφους.

Τον χειμώνα, ορισμένες κεντρικές κινηματογραφικές αίθουσες, όπως το «Ρεξ» και το «Σινεάκ», λειτουργούν από τις 10 το πρωί ως τις 8 το βράδυ - η απαγόρευση της κυκλοφορίας τους κόβει τις βραδινές παραστάσεις. Και τα θέατρα, άλλωστε, για τον ίδιο λόγο κάνουν απογευματινή στις 3 και βραδινή στις 5 η ώρα. Λειτουργούν δέκα περίπου αίθουσες στο κέντρο της πρωτεύουσας και άλλες τόσες σε κοντινές και μακρινές συνοικίες, καθώς και πέντε ακόμα στον Πειραιά. Οι κεντρικές αλλάζουν πρόγραμμα μία φορά την εβδομάδα, οι συνοικιακές πιο συχνά. Το καλοκαίρι ο αριθμός των κεντρικών κινηματογράφων μειώνεται στους έξι, ενώ των συνοικιακών ανεβαίνει στους πενήντα και των πειραϊκών στους επτά.

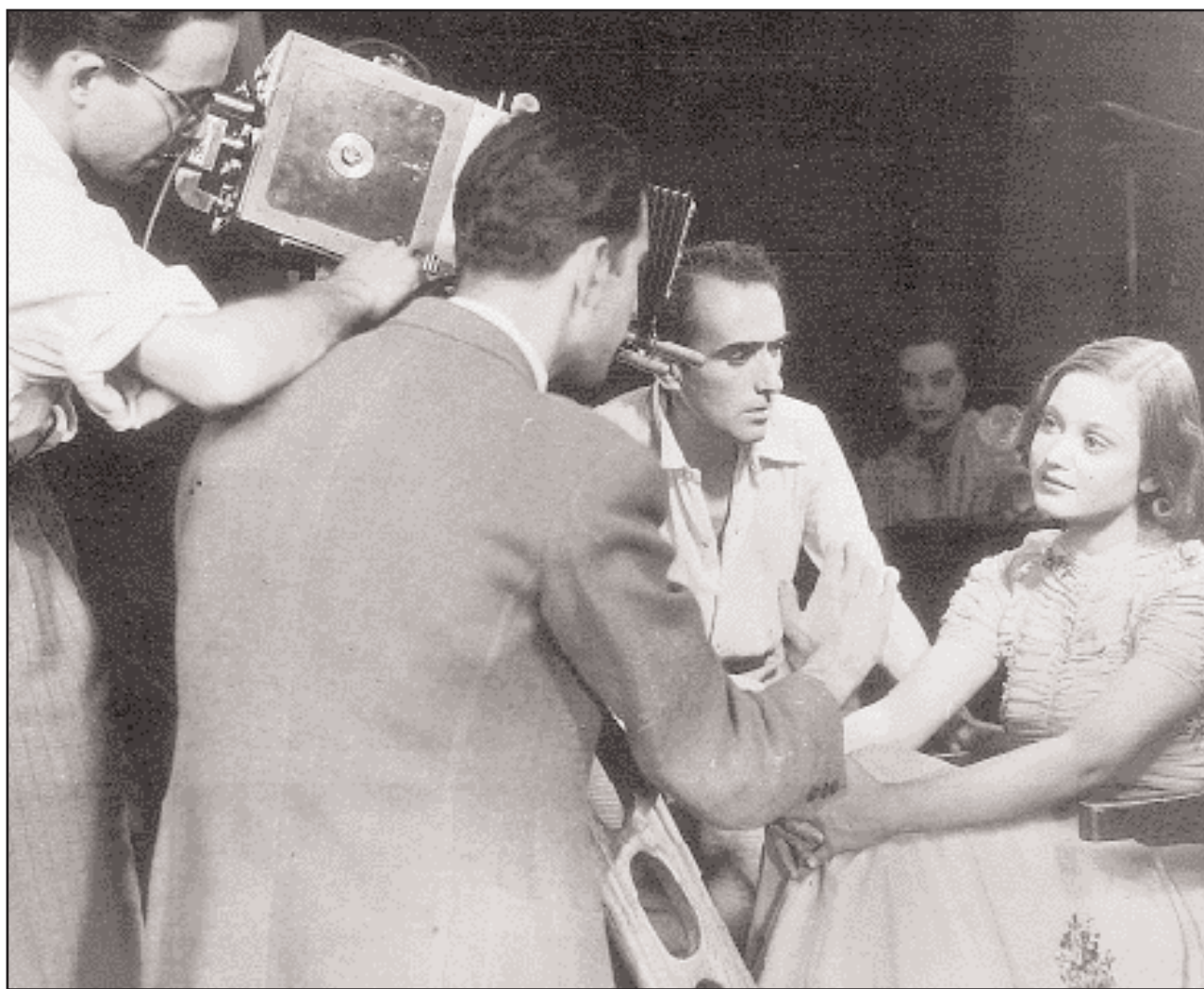
Διαφήμιση

Κάθε Κυριακή, παραμονή της αλλαγής των προγραμμάτων στις κε-

Συνέχεια στην 22η σελίδα

Ο Αιμίλιος Βεάκης και η Καίτη Πάνου, πρωταγωνιστές στη «Φωνή της καρδιάς» (1943). (Αρχειό Δημήτρη Ιωαννόπουλου)

Ο Γιώργος Τζαβέλλας (πλάτη) καθοδηγεί τη Ζινέτ Λακάτ, στα «Χειροκροτήματα» 1944. (Αρχειό Γιώργου Τζαβέλλα, αναδημοσίευση από το Γιώργος Τζαβέλλας, 35ο Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης, 1994)

ντρικές αίθουσες, οι εφημερίδες γεμίζουν από διαφημίσεις των νέων ταινιών. Αυτές οι διαφημίσεις, εικονογραφημένες, περιέχουν τα απαραίτητα για την προσέλκυση του κοινού στοιχεία, τα ονόματα των πρωταγωνιστών, όπως επίσης και υπόμνηση των μεγάλων επιτυχιών τους, μέσα από τις οποίες τους έχει ήδη γνωρίσει το κοινό. Οι θεατές ενημερώνονται για τα προγράμματα των κεντρικών κινηματογράφων μέσω αυτών των διαφημίσεων και για τους συνοικιακούς μέσω της στήλης των θεαμάτων.

Ορισμένοι διανομείς προτιμούν μία μικρή καταχώριση με κείμενο, για να διαφημίσουν τις νέες ταινίες της εταιρείας που εκπροσωπούν. Αυτά τα σύντομα κείμενα, όπως και ολιγάριθμα άλλα, εκτενέστερα, σχετικά με την ανάπτυξη της κινηματογραφικής βιομηχανίας στη Γερμανία, έχουν όχι απλά διαφημιστικό, αλλά προπαγανδιστικό χαρακτήρα. Υπογραμμίζουν την ποιότητα των γερμανικών παραγωγών, που δεν υστερούν σε τίποτε από τις αμερικανικές, ακόμα και σε είδη που θεωρούνται αποκλειστικό προνόμιο του Χόλιγουντ, όπως οι μουσικές ταινίες. Με αυτόν τον τρόπο, παράλληλα με την προπαγάνδα, επιχειρούν να βεβαιώσουν μεγαλοπρεπώς τους θεατές ότι δεν στερούνται τίποτε σημαντικό, αφού η Γερμανία έχει κατορθώσει να ξεπεράσει τη μητρόπολη του κινηματογράφου. Επίσης, για λόγους προπαγάνδας γιορτάζεται και στην Αθήνα, την 1η Μαρτίου 1943, η εικοσιπενταετηρίδα της Ούφα, από την διανομέα της «Ελλάς-φιλμ», στον κινηματογράφο «Παλλάς», με προσκεκλημένους τα μέλη της εκλεκτής αθηναϊκής κοινωνίας.

Η παρουσία του ιταλικού κινηματογράφου είναι σαφώς υποδεέστερη. Οι γαλλικές παραγωγές, με πρωταγωνιστές γνωστούς και αγαπητούς στο ελληνικό κοινό όπως η Ντανιέλ Νταριέ, η Εντβίτζ Φεγιέρ, ο Μισέλ Σιμόν, είναι επίσης αριθμητικά περιορισμένες, αλλά διαφημίζονται αρκετά.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ξεκινά δειλά δειλά η ελληνική κινηματογραφική παραγωγή της δεκαετίας. Η αδύνατη πλέον επικοινωνία με τα στούντιο της Αιγύπτου, στα οποία γυριζόνταν ελληνικές ταινίες ως την κήρυξη του πολέμου και η άδηλη έκβαση της τρέχουσας κατάστασης επιβάλλουν την ανασυγκρότηση των κινηματογραφικών δυνάμεων και την εξεύρεση λύσεων στο επίπεδο της παραγωγής. Οι ελληνικές ταινίες θα ήταν μια λύση για τη μερίδα του κοινού, που δεν ανέχεται να βλέπει παραγωγές από τις χώρες του Άξονα. Το νέο ξεκίνημα του ελληνικού κινηματογράφου προβάλλεται ως υπόθεση εθνικής ανάγκης.

Η πρώτη ελληνική ταινία που γυρίζεται στην κατοχική Αθήνα είναι, το 1943, *Η θύελλα πέρασε*, παραγωγή της «Ολύμπια φιλμ» του Παναγιώτη Δαδήρα, σε σενάριο και σκηνοθεσία του Τάκη Μπακόπουλου, με πρωταγωνιστές τους Γιάννη Αποστολίδη, Εφη Πάλμη, Περικλή Χριστοφορίδη,

Διαφημιστικές καταχωρήσεις ξένων και ελληνικών ταινιών της εποχής στην εφημερίδα «Καθημερινή» (1943-1944).

Ανθή Μηλιάδου, Αγγελο Λάμπρου. Η ταινία του Μπακόπουλου κρίνεται θετικό βήμα για την αναζωογόνηση του ελληνικού κινηματογράφου, αλλά αμέσως επισκιάζεται από τη *Φωνή της καρδιάς*, παραγωγή του Φιλοποίμενα Φίνου και του Γιώργου Καβουκίδη, σε σενάριο και σκηνοθεσία του Δημήτρη Ιωαννόπουλου.

Η επιτυχία της *Φωνής της καρδιάς*, μεγαλύτερη από κάθε προσδοκία, οφείλεται εν μέρει στους συντελεστές της: τον Αιμίλιο Βεάκη, που βρίσκεται στην κορυφή της σταδιοδρομίας του, την αισθαντική Καίτη Πάνου, τον Λάμπρο Κωνσταντάρα, τον Δημήτρη Χορν, τη Νίτσα Τσαγανέα, τη Σμαρούλα Γιούλη. Εν μέρει επίσης οφείλεται στο σενάριο, μία κλασική για το μεσοπολεμικό θέατρο σύγκρουση ανάμεσα σε έναν φτωχό εργάτη και την όχι μόνο οικονομικά, αλλά και κοινωνικά ισχυρή οικογένεια της γυναίκας του. Το κοινό κατάφερε ίσως να δει πίσω από τις εικόνες ένα μήνυμα που το ενθουσίασε, μέσα στις συγκεκριμένες περιστάσεις.

Σε μια πρώτη ανάγνωση, ο κυρ-Σπύρος, τον οποίο ενσάρκωνε ο Βεάκης, δεν ήταν ένας εγκληματίας, φονιάς για λόγους τιμής, αλλά ένας άδικα διωκόμενος άνθρωπος, που άξιζε να αποκατασταθεί ηθικά και να βρει αυτό που του έχουν στερήσει τόσα χρόνια, την κόρη του. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, θα μπορούσε κανείς να αναγνώσει ότι οι ταπεινοί, όταν δεν τους λείπει η ψυχή και το θάρρος, μπορούν να ορθώσουν το ανάστημά τους απέναντι στους ισχυ-

ρούς, να υπερασπισθούν το δίκαιο και την ευτυχία των αγαπημένων τους προσώπων, να επιβάλουν τη θέλησή τους και να κάμψουν κάθε εμπόδιο. Χωρίς να προφέρει ούτε μία λέξη πατριωτισμού ή αντίστασης, ο κυρ-Σπύρος μπόρεσε να αναχθεί σε σύμβολο του Έλληνα, που υπομένει προσωρινά μόνο την καταδυνάστευση των ισχυροτέρων. Πέρα ίσως από τις προθέσεις των δημιουργών της, η ταινία λειτούργησε στο κοινό της εποχής ως αλληγορία για την επιθυμητή έκβαση του πολέμου.

Κάτω από τη σκιά της επιτυχίας της *Φωνής της καρδιάς* προβάλλεται και η *Μάγια η τσιγγάνα*, σε παραγωγή, σενάριο και σκηνοθεσία του Γιάννη Χριστοδούλου, με πρωταγωνιστές τους Ρίτα Δημητρίου, Ευγενία Δανίκα, Σούλα Καραγιώργη και Κώστα Μπέζο.

Η παραγωγή της Κατοχής θα ολοκληρωθεί το 1944, με μία ακόμα ταινία, που απετέλεσε ταυτόχρονα σημαντικό καλλιτεχνικό βήμα για τον ελληνικό κινηματογράφο, τα *Χειροκροτήματα*, παραγωγή του Μαυρικού Νόβακ, σε σενάριο και σκηνοθεσία του Γιώργου Τζαβέλλα. Τα *Χειροκροτήματα*, σε αντιστοιχία με τη *Φωνή της καρδιάς*, στηρίζονται κατ' αρχήν στην παρουσία ενός βετεράνου, του Αττίκ, που πλαισιώνεται από μια δροσερή και πολλά υποσχόμενη νεαρή γυναικεία παρουσία, τη Ζινέτ Λακάζ, και από τον ήδη δημοφιλή ζεν-πρεμιέ Δημήτρη Χορν. Στη συνέχεια ξεφεύγουν από το επίπεδο του αισθηματικού δράματος, προς έναν προβληματισμό για την

άχαρη μοίρα του καλλιτέχνη. Εχοντας μαθητεύσει στη σκοτεινή αίθουσα, ο Γιώργος Τζαβέλλας καταφέρνει να επιτύχει την απόδοση της ιστορίας και των προβληματισμών του με όρους που ταιριάζουν στο κινηματογραφικό μέσο. Η συμπύκνωση του χρόνου με τη βοήθεια των διπλοτυπιών αποκαλύπτει έναν σκηνοθέτη με κινηματογραφική οπτική, κατακτημένη ήδη από τα πρώτα του βήματα και κάποιες ιδιότητες, που θα αποδειχθούν ιδιαίτερα σπάνιες στο ελληνικό καλλιτεχνικό τοπίο.

Η ελληνική κινηματογραφική παραγωγή στη διάρκεια της Κατοχής καλύπτει έναν μόλις χρόνο, από την άνοιξη του '43 έως την άνοιξη του '44 και αριθμεί ελάχιστες ταινίες. Όμως αυτή η παραγωγή δεν στηρίζεται σε ένα προϋπάρχον, στέρεα δομημένο σύστημα, αλλά στην πρωτοβουλία κάποιων ανθρώπων, δύο από τους οποίους, ο Φιλοποίμη Φίνος και ο Γιώργος Τζαβέλλας, θα αποδειχθούν στη συνέχεια εξαιρετικά σημαντικά κεφάλαια της εθνικής κινηματογραφίας. Μέσα σε μία από τις πιο κρίσιμες και δραματικές στιγμές της πρόσφατης ιστορίας μας, ο ελληνικός κινηματογράφος ανοίγει ένα καινούργιο κεφάλαιο, που αυτή τη φορά, σε αντίθεση με τα προπολεμικά χρόνια, θα έχει συνέχεια.

Σημείωση: Το κείμενο αυτό στηρίζεται σε έρευνα που έγινε στα αρχεία της *Καθημερινής*. Ευχαριστώ θερμά την κυρία Βάση Χατζηγεωργίου και τον κύριο Θάνο Τζαβέλλα για την παραχώρηση του φωτογραφικού υλικού.

Στα πανηγύρια της χαράς

Απλά παιχνίδια, κουκλοθέατρο, καραγκιόζης: παιδικό παράδεισο στα χρόνια της θλίψης

Της **Μαρίας Αργυριάδη**

Υπεύθυνη του Τμήματος Παιδικής Ηλικίας
και Συλλογής Παιχνιδιών του Μουσείου Μπενάκη

ΣΤΑ ΔΥΣΚΟΛΑ χρόνια της Κατοχής, παρ' όλη τη στέρηση, την πείνα και το φόβο, τα παιδιά της Αθήνας, όπως άλλωστε και όλης της Ελλάδας, ζούσαν κάποιες ώρες ξενοιασιάς, χάρη στην επινοητικότητα τους να φτιάχνουν παιχνίδια από το τίποτα. Τα βιομηχανικά και βιοτεχνικά παιχνίδια που χάθηκαν για ένα διάστημα από την αγορά με το κλείσιμο των λιγοστών εργοστασίων και βιοτεχνιών παραγωγής τους, γρήγορα αντικαταστάθηκαν με αυτοσχέδια, όπως, για παράδειγμα οι βόλοι από πηλό που έψηναν τα παιδιά στους φούρνους των πλυσταριών. Εκτός, όμως, από τα παιδιά, υπήρξαν και ενήλικες που θεώρησαν το παιχνίδι αναγκαίο στα κατοχικά χρόνια, κατά τα οποία όλα, πλην των τροφίμων, ήταν περιττά. Χάρη στις προσπάθειές των ανθρώπων αυτών, οι πανηγυριώτικοι πάγκοι, το πανόραμα, το κουκλοθέατρο και ο καραγκιόζης συνέχισαν να δίνουν χαρά στα παιδιά, που αναγκαστικά είχαν μπλεχτεί στη φρίκη και τον τρόμο του πολέμου. Στους κατασκευαστές παιχνιδιών της εποχής εκείνης αναφέρεται το παρόν άρθρο, αξιοποιώντας μαρτυρίες ανθρώπων, που παιδιά τότε, έζησαν ώρες χαράς, χάρη σε αυτούς τους ανθρώπους που πάλεψαν με το δικό τους τρόπο προσφέροντας το πετραδάκι τους στον κοινό αγώνα.

Οι πανηγυράδες

Στην κατοχική Αθήνα τις ημέρες των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς κατά μήκος της οδού Αιόλου, στήνονταν οι πανηγυριώτικοι πάγκοι με παιχνίδια, κατασκευασμένα συχνά από ξυλάκια, χρωματιστά χαρτιά, άδεια κουτιά από κονσέρβες κ.ά., που έβρισκαν οι κατασκευαστές τους στα σκουπίδια των γερμανικών στρατοπέδων. Ένας από αυτούς ήταν ο

Τσιγκίνα και ξύλινα πανηγυριώτικα λαϊκά παιχνίδια. Εποχή 1920-1940 (Μουσείο Μπενάκη).

Ανανίας Ανανιάδης. Στην εσωτερική πλευρά των παιχνιδιών που κατασκεύαζε με τσιγκίνα κουτιά και κονσέρβες, υπήρχε η μάρκα της κοσνέρβας.

Το κατάστημα της Μαρίας Σταυροπούλου στην οδό Αδριανού στην Πλάκα, απορροφούσε τα παιχνίδια και τις κούκλες πολλών Ελλήνων κατασκευαστών. Οι περισσότερες από τις κούκλες φτιάχνονταν από πεπιεσμένο χαρτί και ύφασμα και ντύνονταν με ρούχα από γυαλιστερές φόδρες. Προοριζόνταν για όλα τα παιδιά, ενώ υπήρχαν και διάφορες φιλανθρωπικές οργανώσεις που τις αγόραζαν σε ποσότητες για να τις δωρίζουν στα παιδιά τα Χριστούγεννα.

Ο Γιώργος Κατέκος στην οδό Ερμού, ήταν ένας μικρο-κατασκευαστής πανηγυριώτικων παιχνιδιών που ειδικευόταν στα πολύχρωμα μικρά ζωάκια και τις καρικατούρες από σύρμα σαν αυτό που καθαρίζουν τις πίπες. Εφτιαχνε και αραπάκια που ανέβαιναν πάνω σε ένα φοίνικα. *Κακόγουστα, αλλά εκείνη την εποχή ήταν για εμάς αριστουργήματα.* Ήταν και ο μόνος που έφτιαχνε κλωσόπουλα, από μπαμπάκι, με μία χάρτινη μύτη, χάρτινα πόδια και δύο σκάγια για μάτια. Τα κλωσόπουλα τα άπλωνε συνήθως όλα μαζί πά-

νω σε ένα μεγάλο σινί από λαμαρίνα. Ο ίδιος έφτιαχνε και υφασμάτινα πασχαλινά αυγά. *«Τότε που ήμουν μικρή θυμάμαι που ο πατέρας, μου είχε φέρει ένα πασχαλινό αυγό. Μέσα υπήρχαν κάτι μικρά καραμελάκια από κορίανδο, τα οποία είχα ονομάσει μπίρι-μπίρι.»*

Το μικρό το μπίρι-μπίρι θα το πεί του νοικοκύρη να κλειδώσει να αμπαρώσει και ψωμί να μην τους δώσει!».

Το κουκλοθέατρο

Συνάντησα πριν από εννέα χρόνια το Νίκο Ακίλογλου, ο οποίος γύρω στα 1935 δημιούργησε ένα θίασο κουκλοθεάτρου που ονόμασε «Θίασο Μαριονετών Ζωντανές Κούκλες». Ο ίδιος θα αναφέρει.

«Σπούδασα στην Παπαστράτειο Σχολή η οποία ιδρύθηκε το 1929 από τον σύνδεσμο για τα δικαιώματα της γυναίκας. Συγχρόνως πήγα τρία χρόνια στη δραματική σχολή του Καραντινού όπου δίδασκε σκηνογραφία ο Σπύρος Βασιλείου. Θυμάμαι ότι γύρω στο 1935 είχε έρθει στην Αθήνα, «Το θέατρο των Piccoli», ένας θίασος με μαριονέτες του Vittorio Podrecca και έπαιξε στο Ζάππειο ορισμένες παραστάσεις. Στο Ζάππειο κράτη-

σαν, όταν έφυγε ο θίασος, δύο από τις κούκλες του και έψαξαν να βρούν τεχνίτες να τις αντιγράψουν. Αποτάθηκαν στη σχολή μου και επειδή ήμουν καλός έστειλαν εμένα. Μαζί με ένα συνεργάτη, παίξαμε αρχικά για δύο χρόνια στο Ζάππειο και στο ασύλλιο στο Περιστερί. Και ενώ το πρόγραμμά μας ήταν να παίξουμε ακόμα ένα χρόνο, συνεχίσαμε τις παραστάσεις με τις κούκλες που μας χάρισαν από το Ζάππειο, των οποίων τα κεφάλια και τα σώματα, ήταν από ξύλο.

Εμείς τις φτιάξαμε από papier-mache. Ονομάσαμε το θίασό μας «Ζωντανές κούκλες» και από το 1935-36 μέχρι το 1940 δώσαμε ελεύθερες παραστάσεις στο θέατρο Ρεξ, στο θέατρο Μουσούρη, στο Φάληρο και στο Σεσίλ στην Κηφισιά. Στον πόλεμο του '40 επιστράτευτηκα στην Αλβανία και παράτησα το θίασο στους συνεργάτες μου. Παίξανε για λίγο εδώ στην Αθήνα σε νοσοκομεία, αλλά επειδή το ρεπερτόριο ήταν αντιφασιστικό και αντιχιτλερικό, κάποια στιγμή φοβήθηκαν και τα παράτησαν και όταν γύρισα δεν βρήκα τίποτα».

Τον Νίκο Ακίλογλου τον ξαναβρίσκουμε τους πρώτους μήνες **Συνέχεια στην 24η σελίδα**

Λούτρινα, πολύχρωμα μικρά ζωάκια και καρικατούρες του πανηγυριώτη κατασκευαστή Γιώργου Κατέκου. Εποχή 1935-45 (Μουσείο Μπενάκη).

Κούκλες θεάτρου του Νίκου Ακίλογλου, ο οποίος τον καιρό της Κατοχής, έδινε παραστάσεις δωρεάν στα παιδικά σισίτια στην Αθήνα και σε διάφορες συνοικίες (Μουσείο Μπενάκη).

Συνέχεια από την 23η σελίδα

της Κατοχής, το θλιβερό χειμώνα του 1941-42, στη μεγάλη πείνα, να δίνει παραστάσεις με κούκλες εντελώς δωρεάν στα παιδικά συσσίτια. Ο ίδιος θα αναφέρει:

«Την περίοδο της Κατοχής είχα μια μόνο κούκλα στο σπίτι, ήταν γαντόκουκλα και όχι μαριονέτα. Ηθελα να φτιάξω κούκλες, αλλά δεν είχα τα υλικά, κυρίως το papier-mache το οποίο φτιάχνεται από αλευρόκολλα, παλιά χαρτιά ή εφημερίδες. Παρ' όλα αυτά με το χυλό που έδιναν στα παιδιά και με παλιά χαρτιά και εφημερίδες, έφτιαξα τις κούκλες και έτσι άρχισα την πρώτη παράσταση στα συσσίτια των παλαιών προσκόπων, που ήταν στα αποδυτήρια του Καλλιμάρμαρου Σταδίου προς το Παγκράτι. Στα πρώτα αυτά συσσίτια, που είχε ψηφιστεί να γίνονται στην Αθήνα, στο Πολυτεχνείο και το Μουσείο, πήγαινα με την ταυτότητα σαν απόφοιτος της σχολής Καραντινού. Σε αυτές τις παραστάσεις πρωταγωνιστές ήταν τρεις κούκλες, ο Μπάρμπα-Γιώργης, ο Γαρίδας ο Εξυπνος -όπως λέμε για έναν έξυπνο άνθρωπο το μάτι σου γαρίδα- και ο Χάνος ο Κουτούτσιος.

Δεν είχαμε ρεπερτόριο. Τα έργα μας ήταν αυτοσχέδια. Δημιουργούσαμε τις ιστορίες από τις καταστάσεις που βρίσκαμε εκείνη τη στιγμή. Από τα προβλήματα των παιδιών τα οποία μαθαίναμε από τα ίδια, ρωτώντας λίγο πριν αρχίσει η παράσταση, που κάθονταν, πώς τα λέγανε, ακόμα και το ποιος ήταν και ποιος δεν ήταν ο καλός τους φίλος. Υστερα αρχίζαμε την παράσταση κάνοντας ως επί το πλείστον διάλογο με τις κούκλες και τα παιδιά. Δανειζόμαστε και ιστορίες από τον Καραγκιόζη.

Ετσι άρχισε να ακούγεται το κουκλοθέατρο μας και διάφοροι λόγιοι και συγγραφείς θέλησαν να μας βοηθήσουν. Πρώτος ήταν ο Ρώτας, ο σπάνιος αυτός άνθρωπος, ο οποίος έγραψε "Το Πιάνο", ένα πολύ όμορφο παραμύθι το οποίο παίξαμε πάρα πολλές φορές.

Τρεις ήταν οι ήρωες του έργου αυτού: ο Σπουργίτης κι ο Γαρδέλης, δύο αλητόπαιδα της Αθήνας που πάσχιζαν να ημερώσουν την πείνα τους με κουτοπονηρίες, κι ο Μπαρμπαγιώργος, ο χοντροκομμένος τσέλιγκας που έχοντας ξιπαστεί γιατί τα τυροκομικά προϊόντα του είχαν πάρει τ' αφήλου, νόμιζε πως θα μπορούσε να αγοράσει τα πάντα. Η συνάντησή και οι σύγκρουση των τριών κατέληγε πάντα σε φιάσκο».

Τον ίδιο καιρό ο Νίκος Ακίλογλου εντάσσεται στην αντιστασιακή οργάνωση ΕΠΟΝ και με τη βοήθεια μαθητών των Δραματικών Σχολών, όπως της Αννας Ξένου, της Αλκης Ζέη, του Γιώργη Σεβαστίκογλου, του Γιάννη Κύρου και άλλων, σε συνεργασία με το Βασίλη Ρώτα, δίνουν παραστάσεις σε διάφορες συνοικίες της Αθήνας, κυρίως σε νοσοκομεία και παιδικούς σταθμούς. Αργότερα τον

Ο διάσημος καραγκιοζοπαίκτης Μόλλας (φωτ.), μαζί με τον Μανωλόπουλο (Γκανή) και τον Μ. Ρούλια, δεν έπαψαν να στήνουν τον μπερντέ τους και να παίζουν καραγκιόζη με ιστορίες εμπνευσμένες από τις δυσκολίες της Κατοχής.

βρίσκουμε στο Καρπενήσι να δίνει παραστάσεις στην Ελεύθερη Ελλάδα.

Το Πανόραμα

«Καμιά φορά ερχόταν και το Πανόραμα και βλέπαμε σκηνές από παραμύθια».

Το Πανόραμα που θα μπορούσαμε να το κατατάξουμε στα οπτικά παιχνίδια, ήταν ιδιαίτερο παιχνίδι στα πανηγύρια τον καιρό της Κατοχής. Ήταν μια απλουστάτη μορφή κινηματογράφου που αποτελείτο από έναν ξύλινο κύλινδρο με πολλές σκαλιστές και ζωγραφισμένες παραστάσεις από παραμύθια ή σκηνές από την καθημερινή ζωή. Ο κύλινδρος ήταν τοποθετημένος σε έναν κεντρικό ξύλινο άξονα, που κατέληγε σε μια ξύλινη βάση και συνδεόταν με ένα ξύλινο γρανάζι και μια μανιβέλα. Γυρνώντας τη

μανιβέλα, όλες οι παραστάσεις του κυλίνδρου περνούσαν διαδοχικά μπροστά στο θεατή. Το βράδυ μέσα στον κύλινδρο κρεμούσαν τις περισσότερες φορές ένα αναμμένο φαναράκι ή κερί, έτσι ώστε να φαίνονται οι παραστάσεις σαν σκιές πάνω σε ένα τεντωμένο σεντόνι.

Ο Καραγκιόζης

Διάσημοι καραγκιοζοπαίκτης, όπως ο Μόλλας, ο Μανωλόπουλος ή Γκανής, ο Μ. Ρούλιας κ.ά., δεν έπαψαν να στήνουν το μπερντέ τους και να παίζουν καραγκιόζη, με ιστορίες τις οποίες δανείζονταν απ'τα γεγονότα της εποχής. Ήταν μεγάλοι καραγκιοζοπαίκτης που διασκεδάζαν τα παιδιά, δίνοντάς τους το έναυσμα να βρουν απασχόληση μιμούμενα το έργο και τα κατορθώματα του καραγκιόζη,

με παραστάσεις όπως: Ο Μπαρμπαγιώργος και ο Καραγκιόζης βομβαρδίζουν την Ρώμη, Καραγκιόζης και Μουσολίνι, το υποβρύχιο «Παπανικολής». Και το έργο του Μόλλα, ο Θάνατος του Αθανάσιου Διάκου.

«Παίζαμε κι' εμείς καραγκιόζη. Με ένα σεντόνι κάθε βραδάκι παρουσιάζαμε τις ιστορίες του καραγκιόζη στους πιτσιρικάδες που ερχόντουσαν και πλήρωναν μια δεκάρα. Υπήρχαν κάτι βιβλιάρικα με ιστορίες και φιγούρες του καραγκιόζη τα οποία αγοράζαμε από το ψιλικατζίδικο. Τις φιγούρες τις κολλούσαμε πάνω σε ένα χαρτόνι και τις σκαλίζαμε με ένα κοπίδι που είχαμε φτιάξει από μια πρόκα την οποία βάζαμε στη γραμμή του τράμ. Όταν πέραγε το τράμ πάνω απ'την πρόκα την έκανε κοφτερή σαν κοπίδι».

«Ο Καραγκιόζης ήταν ένα πολύ αγαπητό μας παιχνίδι. Ειδικά κάτι μικρά καραγκιοζάκια που βρίσκαμε σε πανηγυριώτικους πάγκους. Τα καραγκιοζάκια αυτά ήταν συνήθως ξύλινα ή χάρτινα. Από τα χέρια τους περνούσε ένας λεπτός σπάγκος οι δύο πλευρές του οποίου ήταν δεμένες σε δύο παράλληλα μικρά χρωματιστά ξυλάκια. Με κάποιο είδος τεχνικής, όταν πιέζεις προς τα μέσα τα δύο αυτά ξυλάκια το καραγκιοζάκι άρχιζε να κάνει τούμπες γύρω από τον εαυτό του».

Μαριονέτες Ελένης Μπίστινα, Κυριάκου Ντελόπουλου, Αμύλιου Μοσχονά, Σιμόνης Μποτέρου, Εφίζιου Μποτέρου.

Σημείωση: Εκθεση με παιχνίδια της Κατοχής, του Μουσείου Μπενάκη, θα παρουσιαστεί τον Ιούλιο στα Ανώγεια της Κρήτης, ένα χωριό που ολοσχερώς κατέστρεψαν οι Γερμανοί, στη γιορτή των Υαζινθίων, μαζί με άλλες πλούσιες εκδηλώσεις.

Μικρά φυλλάδια με κείμενα παραστάσεων του Καραγκιόζη πατριωτικού περιεχομένου, κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου (Μουσείο Μπενάκη).

Μάρτυρες και μαρτυρίες

Ανέκδοτες αφηγήσεις από τον καθημερινό γολγοθά των Αθηναίων

Των **Κώστα Ν. Χατζηπατέρα**
Μαρίας Φαφαλιού - Δραγώνα

ΜΕΤΑ το θρυλικό φεγγοβόλημα της δόξας του Σαράντα ήρθε το πένθιμο λυκόφως της Κατοχής. Η άλωση της Αθήνας από τους Γερμανούς στις 27 Απριλίου 1941 εσήμανε την απαρχή της τετράχρονης στυγνής δουλείας. Το Κλεινόν Αστύ, επίκεντρο παγκόσμιας αίγλης, βυθίστηκε σε ψυχικό σκότος. Ακάνθινος γίνεται ο δάφνινος στέφανος. Η πείνα, οι στερήσεις, η εκπόρθηση της εθνικής και ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, η αυτοάμυνα. Η μάχη στο μέτωπο γίνεται τώρα μάχη αυτοσυντήρησης. Αντί δόρυ, ασπίδα. Η ζωή εν τάφω.

Ομως η προάσπιση της ελευθερίας αποτελεί για τον Έλληνα ζωτική ανάγκη. Τα κλειστά παντζούρια όταν έμπαινε η θωρακισμένη μεραρχία του στρατάρχη Λιστ στην πρωτεύουσα, ήταν η πρώτη αντιστασιακή πράξη του ελληνικού λαού. Σε λίγες μέρες, ο Μανώλης Γλέζος και ο Λάκης Σάββας, ξερίζωναν με τα χέρια, με τα δόντια τους, τη χιτλερική σημαία που κυμάτιζε στην Ακρόπολη.

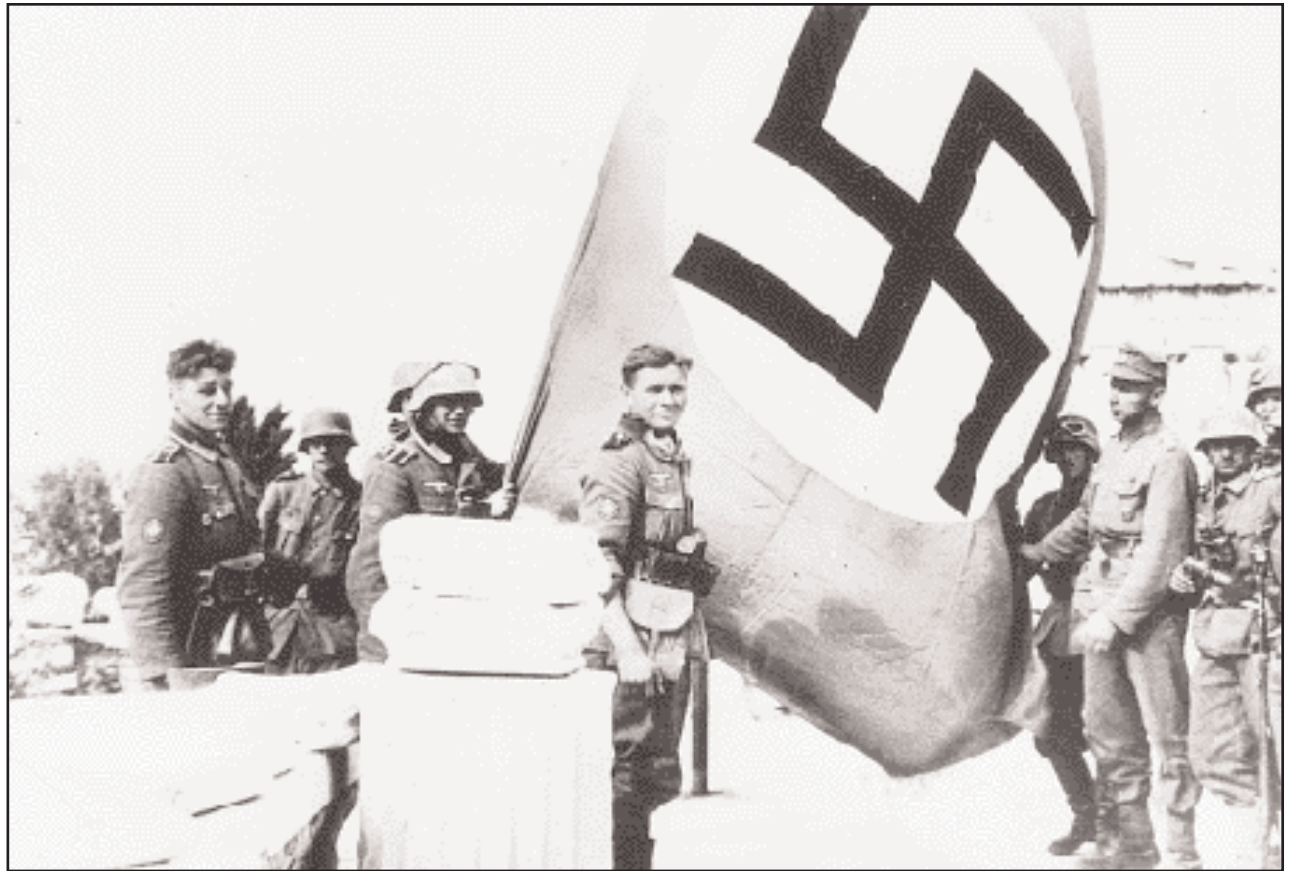
Βαριά η σκιά της εχθρικής σημαίας, βαρύς ο στεναγμός του σκλαβωμένου λαού. Ομως, η σημαία με τον αγκυλωτό σταυρό δεν άντεξε στον χρόνο. Αμειλικτη η ρήση του Γιάννη Τσαρούχη: «Θυμάμαι τις χιτλερικές σημαίες, κατακόκκινες, που δεν ταιριάζανε με την απαλότητα του αττικού τοπίου. Ο ήλιος τις επέπληξε και τις ετιμώρησε, ξεθωριάζοντάς τις, κάνοντάς τις κεραμιδιές, σαν το χρώμα του νερωμένου κόκκινου κρασιού. Τις μετέτρεψε σε ταπεινά χρώματα». Η γαλανόλευκη, αν και κρυμμένη στα σεντούκια, νικούσε σιωπηλά το σύμβολο της βίας, για να κυματίσει και πάλι θριαμβικά στην απελευθέρωση.

Οι παρακάτω ανέκδοτες μαρτυρίες αποτελούν αυθεντικά τεκμήρια της τότε εποχής. Μνήμες αιθαλείς που δείχνουν, με ανάγλυφο ρεαλισμό, την υπεροχή του πνεύματος επί της βίας.

Ενας Νεοζηλανδός θυμάται

Τραυματίστηκα στη Μάχη της Κρήτης. Οι Γερμανοί με μετέφεραν αεροπορικά στην Αθήνα σ' ένα πρώην παρθεναγωγείο που είχε μετατραπεί σε νοσοκομείο για αιχμαλώτους πολέμου. Ενώ τα τραύματά μου επουλώνονταν, έμαθα για φίλους Έλληνες έξω, που ήταν έτοιμοι να μας βοηθήσουν. Στο μεταξύ μεταφέρθηκα σ' ένα στρατόπεδο αιχμαλώτων στην Κοκκινιά, όχι μακριά από το νοσοκομείο. Εκεί μάθαμε περισσότερα για τις φιλικές διαθέσεις των Αθηναίων που έστελναν μυστικά μηνύ-

Συνέχεια στην 26η σελίδα

27 Απριλίου 1941, η είσοδος των γερμανικών στρατευμάτων στην Αθήνα. Την ίδια μέρα υψώνεται η ναζιστική σβάστικα στον Ιερό Βράχο. «Θυμάμαι τις χιτλερικές σημαίες, κατακόκκινες, που δεν ταιριάζανε με την απαλότητα του αττικού τοπίου. Ο ήλιος τις επέπληξε και τις ετιμώρησε, ξεθωριάζοντάς τις...», Γιάννης Τσαρούχης.

Στιγμιότυπο από τις πρώτες μέρες της Κατοχής στην Αθήνα: Γερμανοί υπαξιωματικοί και στρατιώτες σε τραπεζάκια κεντρικού καφενείου της Αθήνας, στην οδό Πανεπιστημίου. Μοιάζουν ενσωματωμένοι σε μια ήρεμη καθημερινότητα, που όμως πριν περάσει καιρός θα έχει μεταβληθεί σε εφιάλη για τους Αθηναίους (συλλογή Μ. Γ. Τσάγκαρη).

Συνέχεια από την 25η σελίδα

ματα προσφερόμενοι να μας βοηθήσουν και μας έκαναν νοήματα από ταράτσες του έξω δρόμου. Πράγματι, βοήθησαν μερικούς από τους συντρόφους μου, που πέτυχαν να περάσουν έρποντας κάτω από το συρματοπλέγμα.

Η κατάσταση του ποδιού μου δεν βελτιωνόταν και μ' έστειλαν πίσω στο νοσοκομείο αιχμαλώτων πολέμου. Ενα ηλιόλουστο απόγευμα παρατήρησα από την ταράτσα ότι οι Γερμανοί σκοποί φαίνονταν νυσταγμένοι. Αρπαξα το δισάκι μου της απόδρασης που περιελάμβανε μεταμφίεση με πολιτικά ρούχα, ένα χάρτη και τροφή. Και σύρθηκα κάτω από το συρματοπλέγμα χωρίς να με αντιληφθούν οι σκοποί.

Πήγα σ' ένα κοντινό προάστιο και μου δόθηκε καταφύγιο μέχρι να νυχτώσει από μια Ελληνίδα νοικοκυρά. Το ίδιο βράδυ ο άντρας της με πήγε σ' ένα από τα σπίτια κοντά στο στρατόπεδο, όπου είχα δει φιλικά νοήματα. Με υποδέχτηκε μια κοπέλα Ελληνίδα που με οδήγησε στο εμπορικό τμήμα της Κοκκινιάς. Εκεί με έκρυψε ένας οδοντίατρος μαζί με δυο από τους συντρόφους μου που είχαν δραπετεύσει νωρίτερα. Ήταν μέλος της ομάδας της Λέλας Καραγιάννη σε ένα τομέα που διοικούσε ο Άγγελος Αβέρωφ. Ο Ηλίας και ο αδελφός του Σωτήρης, αρτοποιοί, ο Καζάρσης βετεράνος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και μετά καταστηματούχος και η Ηλέκτρα Καραγιάννη, η κόρη της.

Όταν οι Γερμανοί άρχισαν να ψάχνουν την περιοχή μεταφερθήκαμε στον Πειραιά και μετά, με ταχεία μεταφορά και με λεωφορείο, στο σπίτι του Πασχάκη. Η κυρία Καραγιάννη, ο Αβέρωφ, ένας κοσμηματοπώλης που τον έλεγαν Πάλλη και ο Παπαστράτος, ο καπνοβιομήχανος κανόνισαν για χρήματα να αγοραστεί ένα καΐκι. Αποβιβαστήκαμε νύχτα από τον Πειραιά κάτω από την προστατευτική επιτήρηση της ελληνικής αστυνομίας. Το πλήρωμά μας ήταν ένας ακόμη Ηλίας και ο Λευτέρης ο μηχανικός, δέκα Έλληνες, ένας Εβραίος, ένας Αυστραλός και δύο Βρετανοί, συμπεριλαμβανομένου του εαυτού μου. Με πολύ λίγα τρόφιμα, περιορισμένο νερό και ανεπαρκή προμήθεια βενζίνης, ξεκινήσαμε.

Νιώθω αιώνια ευγνωμοσύνη για τους Έλληνες, που ρισκάρισαν τόσα πολλά για χάρη μου και για χάρη των άλλων συμμάχων στρατιωτών κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Παρ' όλη την πείνα, εγώ ποτέ μου δεν πείνασα... Δεν θα μπορούσε κανένας άλλος λαός να είναι πιο θαρραλέος.

Roy Farran, Νέα Ζηλανδία
Μετάφραση Δημήτρη Βρεττάκου

Ψάλλουν τον Εθνικό Ύμνο

Τρίτη 28 Οκτωβρίου. Σαν σήμερα ένα χρόνο πριν. Ποιος μπορούσε να το φανταστεί; Ποιος;

Ξεκίνησα πεζή για την Αθήνα. Το αυτοκίνητο του Ψυχικού χάλασε προ ημερών. Προχωρώντας προς τη λεωφόρο Πανεπιστημίου, είδα μπρος

Οι ανήμποροι, τα ανήλικα παιδιά, οι αποκαμωμένες γυναίκες, όλοι στον καθημερινό αγώνα της επιβίωσης, στον καθημερινό θάνατο μιας ζωής που δεν έλπιζε σε κάποιο μέλλον και που μετρούσε την ύπαρξη μέρα με τη μέρα (αρχείο Αργίνης Γούτου).

Καθημερινή εικόνα στην κατεχόμενη Αθήνα. Ανεβασμένοι όπως όπως σε ένα ερειπωμένο καμιόνι, Αθηναίοι κατευθύνονται από το κέντρο της πόλης, στην οδό Ρήγα Φεραίου, μεταξύ Εθνικής Βιβλιοθήκης και Πανεπιστημίου, προς τη συνοικία του Βύρωνα (συλλογή Ν. Ε. Τόλη).

στο άγαλμα του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε' γονατιστούς πολλούς φοιτητές. Πλησίασα και στάθηκα και εγώ. Εκείνη τη στιγμή άρχισαν να ψάλλουν τον Εθνικό Ύμνο. Θέλησα κι εγώ να τραγουδήσω, αλλά λυγμοί έπνιγαν τη φωνή μου. Σαν τελείωσε ο ύμνος

σηκώθηκαν όρθιοι και με μια φωνή φώναξαν «Ζήτω η Ελλάς»!

Ημερολόγιο Μαρίας Μαργουγιάννη

«Κακή συμπεριφορά»

Στους «Ζώναρς» μια κυρία βγάζει

ένα τσιγάρο, το βάζει στα χείλη της και επιδεικτικά ψάχνει στο σάκο της, φανερά για σπίρτα. Ενας γαλάντης Γερμανός αξιωματικός ανάβει τον αναπτήρα του και της προσφέρει φωτιά. Εκείνη ξερά αρνείται και ζητεί στο γκαρσόνι που περνά την ι-

Η πείνα της Κατοχής, η κυνική καταδίκη ενός ολόκληρου λαού στον αργό θάνατο από υποσιτισμό. Ο σπαταγμός και η εγκαρτέρηση των μανάδων, τα αφανισμένα παιδιά με τα άσαρκα μέλη και τις πρησμένες κοιλιές. Οι πεσόντες στο τελευταίο χαράκωμα της ανθρωπιάς, για τους οποίους δεν στήθηκε ποτέ επίσημο μνημείο (αρχείο Αργίνης Γούτου).

δια ώρα ένα σπύρτο. Αυτή η ιστορία έγινε αιτία παραπόνων και έφτασε μέχρι πρωθυπουργού Τσολάκογλου, ως δείγμα της «κακής συμπεριφοράς» μας.

*Ημερολόγιο
Αλεξάνδρας Αντ. Παπαδοπούλου*

Ο «σαлтаδόρος»

Το είδα με τα μάτια μου. Ενα γερμανικό αυτοκίνητο, φορτηγό, γεμάτο κουραμάνες (ψωμί) κατεβαίνει τη λεωφόρο Αθηνάς και στρίβει για να μπει Ερμού. Κόβει ταχύτητα. Ο σωφέρ διευθύνει από ένα σκεπασμένο κουβούκλιο, ανοιχτό μπροστά και στη μέση το κουβούκλιον έχει ένα μικρό παραθυράκι. Βέβαια, υπάρχει ο καθρέφτης που βλέπει ο οδηγός πίσω και πλάι. Λοιπόν, στη στροφή του αυτοκινήτου ένα Ελληνόπουλο αναρριχάται στο αμάξι και πετά, ρίχνει στον πεντασμένο κόσμο κουραμάνες. Βέβαια, το παληκάρι έχει και την παρέα του. Θα έρριξαν πάνω από 15 κουραμάνες και αθόρυβα πηδά κάτω στο δρόμο, ή μάλλον στο πεζοδρόμιο, γεμάτος χαρά και ψυχραιμία! Αυτού του είδους το σαμποτάζ ξαναγέννηκε πολλές φορές. Και επανελήφθη εναντίον των Ιταλών, που κου-

βαλούσαν κουραμάνες με ανοιχτά φορτηγά αμάξια.

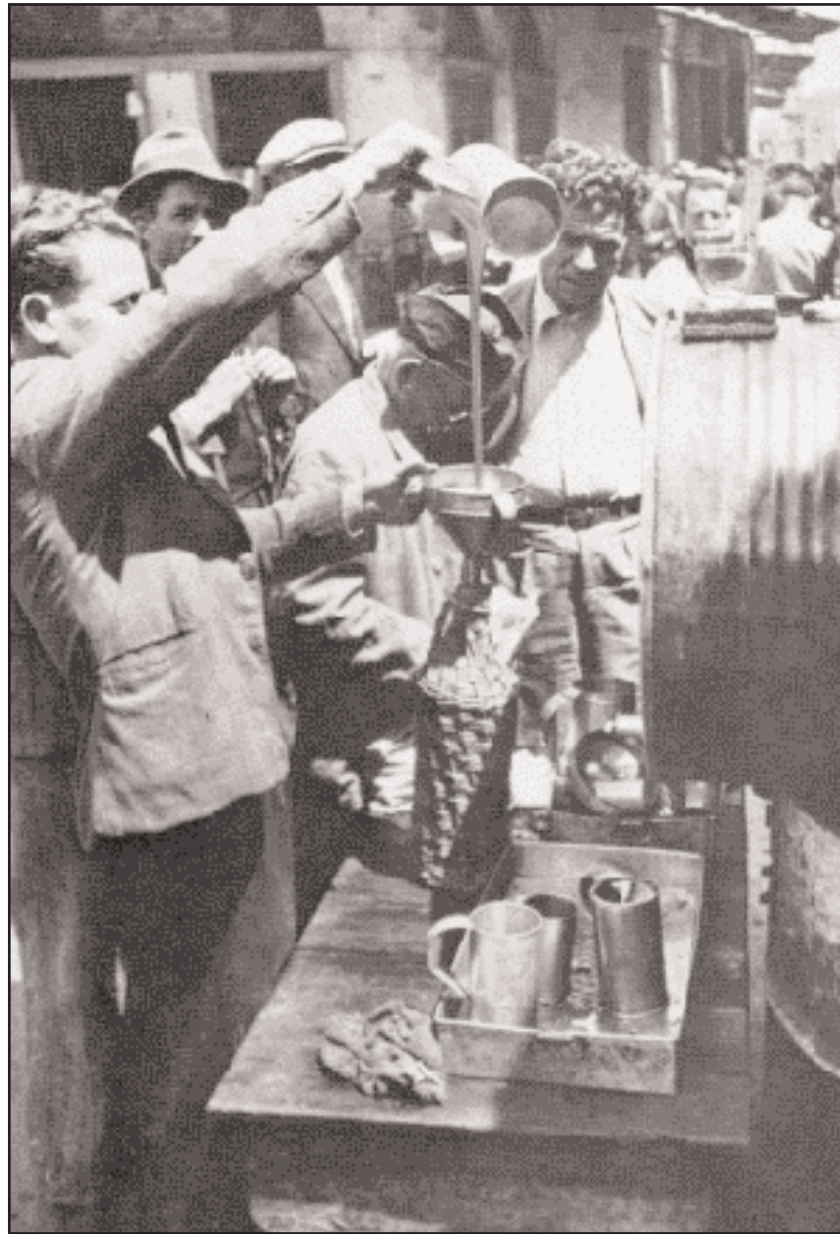
Περιοκλής Παπαχατζιδάκης

Τα παιδιά του Ιησού

Αυτά τα παιδιά άρχισαν να πληθαίνουν σιγά σιγά, να κατεβαίνουν κοπαδιαστά από τις συνοικίες προς τους κεντρικούς δρόμους και να τους πλημμυρίζουν τούφες τούφες, όπως οι μύγες στους ακάθαρτους χώρους. Σχηματίζουν μεγάλες ομάδες, πεντασμένες αγέλες που μετακινούνται διαρκώς, κάθονται, εξαντλημένα όπως είναι από την πείνα, και ξανασηκώνονται. Ορίζουνε τους αρχηγούς τους.

Η ευφυΐα της δυστυχίας ανιχνεύει την πόλη. «Στη Μητρόπολη μετά τη λειτουργία της Κυριακής, μοιράζουν αντίδωρο». Το αντίδωρο είναι βέβαια μια μπουκιά ψωμί που συμβολίζει το σώμα του Χριστού και μοιράζεται στους χριστιανούς. Ενας λόχος από σκελετωμένα παιδιά, περιμένει μπροστά στην Αγία Πύλη τον ιερέα, να βγει με το δίσκο του. Φτάνει η μεγάλη στιγμή. Ορμάνε απάνω του, γίνονται όλα ένα κουβάρι κάτω στο δάπεδο, πάνω από τις μπουκιές.

Ο Χριστός δεν θα έπρεπε να λάβει

Στα στερημένα χρόνια της Κατοχής το λάδι το πουλούσαν στη Μαύρη Αγορά και ήταν κάτι σαν χρυσάφι για τους καταπονημένους, από την επισιτιστική κρίση και την πείνα του '41-'42, Αθηναίους (πηγή: Βάσου Π. Μαθιόπουλου, «Εικόνες Κατοχής», εκδ. «Ερμής», Αθήνα 1990).

θέση στο επεισόδιο, μια που επρόκειτο για το δικό του σώμα. Αν μπορούσε ωστόσο, να βλέπει και να σκέφτεται πάνω από την εικόνα του, θα 'πρεπε να έχει συγκινηθεί. Θα ήταν αυτή μια από τις λίγες φορές που το σώμα του δεν θα πήγε χαμένο. «Αφετε τα παιδιά ελθείν...». Αλλά, από την επόμενη Κυριακή, οι χωροφύλακες δεν τα άφηναν.

Νικηφόρος Βρεττάκος

Κατάθεση

Καθώς πεινάγαμε στην Κατοχή η Μάνα κι ο Πατέρας μου πούλησαν για να ζήσουμε τ' ασημικά και τα χρυσαφικά τους

Ετσι, δε μ' άφησαν θυμητικό άλλο απ' τη χρυσή καρδιά τους.

Χρήστος Ε. Κατσιγιάννης

Για μια μπουκιά λάδι

Μια μέρα κατεβαίναμε με τη μητέρα μου από το πράσινο τραμ στο τέρμα Ιπποκράτους. Μαζί μας ταξίδευε και μια γυναικούλα χλωμή και κακομοιρασμένη, που κρατούσε σαν πολύτιμο θησαυρό μια μπουκιά λάδι. Την εποχή εκείνη, όπως είναι γνω-

στό, το λάδι το πουλούσαν στη μαύρη αγορά και ήταν κάτι σαν χρυσάφι.

Την ώρα που κατεβαίναμε, δεν κατάλαβα πως κάποιος ίσως την έσπρωξε τη γυναίκα, και η μπουκιά της γλύστρισε από τα χέρια και έπεσε σπάζοντας με κρότο πάνω στις πλάκες του πεζοδρομίου. Το λάδι άρχισε να χύνεται αθόρυβα και ασταμάτητα. Η γυναικούλα αλαφιασμένη, ουρλιάζοντας, έπεσε στα γόνατα και με τις χούφτες της προσπαθούσε -μάταια βέβαια- να περισώσει ό,τι μπορούσε από το πολύτιμο υγρό. Με σπαραχτικές κραυγές, με τρελές κινήσεις, υπακούοντας σε μια παράλογη λογική, γεμάτη αναφιλητά, έσερνε τις χούφτες της πάνω στις πλάκες προσπαθώντας να κατορθώσει το ακατόρθωτο, ενώ το λάδι αδιάφορα χυνόταν και χυνόταν κάτω απ' τα σαστισμένα βλέμματα των περαστικών που μαζεύτηκαν και κοιτούσαν αναστατωμένοι, γιατί όλοι ήξεραν πολύ καλά πως το τίμημα για ένα μπουκιά λάδι ήταν πολύ βαρύ - άλλοτε η προίκια της κόρης, χρυσαφικά, έπιπλα, λίρες κι ό,τι μικρό θησαυρό έχει ένας άνθρωπος για ώρα ανάγκης.

Λένα Παππά

Συνέχεια στην 28η σελίδα

Παρά λίγο: Εκτέλεση

Ενας καφετζής και θεατρίνος προπολεμικά θέλησε να κλείσει τον πατέρα μου για παραστάσεις στο καφενείο του. Ο κόσμος ξέχναγε την πείνα του με τον Καραγκιόζη. Παλιότερα, όταν ο Καραγκιόζης μιλούσε για πείνα, όλοι γελοούσανε. Ενώ στην κατοχή πεινούσανε οι θεατές, πεινούσε κι ο Καραγκιόζης. Ο καραγκιοζοπαίκτης όμως επηρέαζε τον κόσμο με ηρωικά έργα του '21. Εβγαίνε στο πανί ένας καπετάνιος και τον καταχειροκροτούσε, γιατί ο σκλαβωμένος τον έβλεπε σαν δικό του απελευθερωτή από τους Γερμανούς.

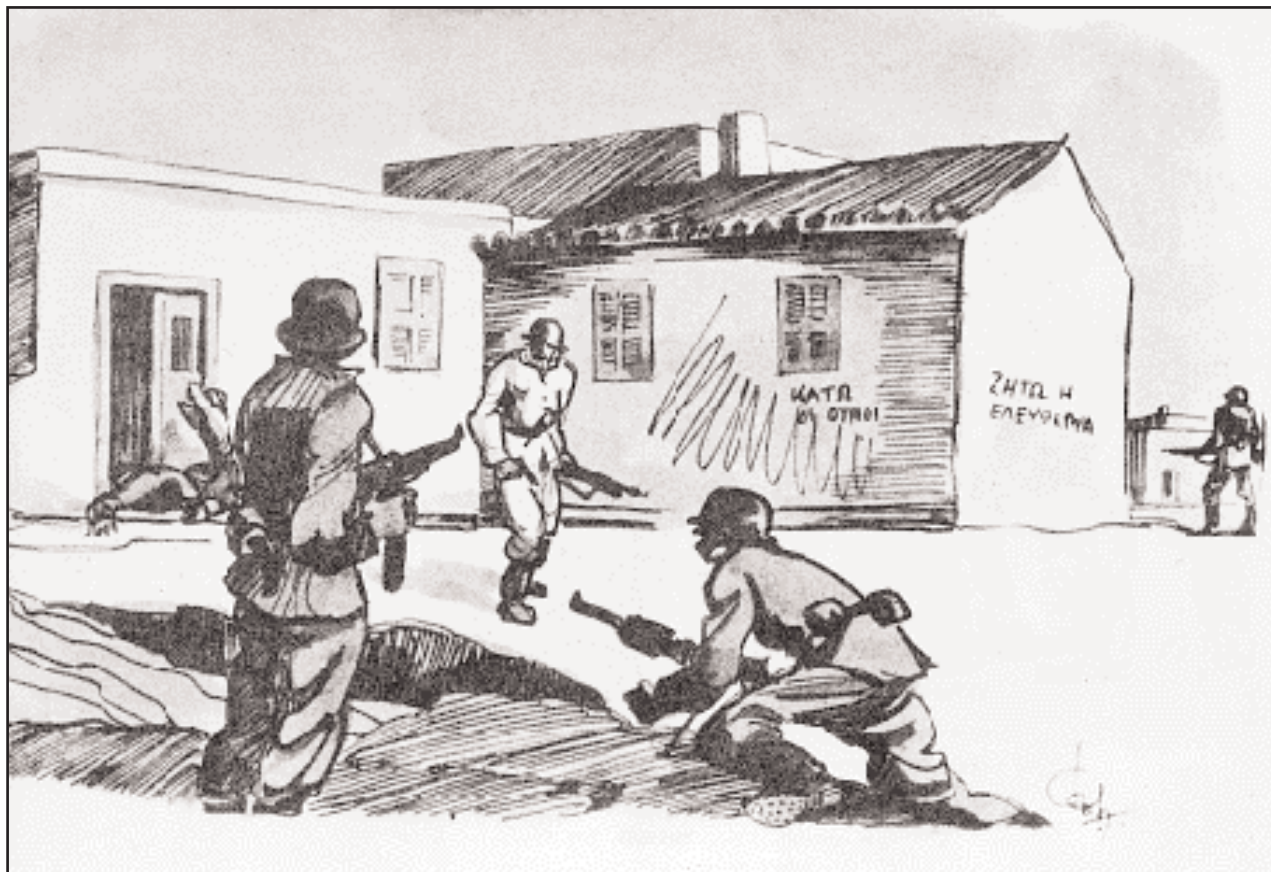
Επειτα από λίγο καιρό, αρρώστησε ο πατέρας μου και τον αντικατέστησα εγώ, χωρίς να ξέρω καλά καλά από παράσταση. Ετσι ξεκίνησα και τελικά παρέμεινα, παίζοντας πολλά ηρωικά έργα παρμένα από την ιστορία μας. Μια μέρα, ζωγραφίζαμε με τον πατέρα μου την αφίσα ενός έργου μου, της «καταστροφής του Δράμαλη». Πίσω από τη σκηνή υπήρχε μια κουζίνα κι ένα δωμάτιο. Ξαφνικά έρχεται ο γιος του θεατρίνου, ο Σπύρος. «Ζωγραφίζε εσύ», μου λέει. Τον παίρνω από πίσω και βλέπω να ρίχνει σ' ένα τσουβάλι χειροβομβίδες, σφαίρες κι ένα πιστόλι που τα 'χε κρυμμένα μέσα στα φούρναλα και να πηδάει από το παράθυρο. Επειτα από δέκα λεπτά έρχεται ένας χωροφύλακας με δυο κομμανατούρ και με πάνε γραμμή στην Αθήνα, με την κατηγορία ότι σκότωνε Γερμανούς στην παράσταση. Ευτυχώς με ήξερε ο διερμηνέας, ο οποίος εξήγησε στο Φρούραρχο ότι είμαι καλλιτέχνης του θεάτρου Σκιών, με εγκωμίασε και γλύτωσα, γιατί εκεί μέσα όποιος πάταγε το πόδι του, πήγαινε κατευθείαν για εκτέλεση.

Ευγένιος Σπαθάρης

Η εκδρομή βγήκε ξινή

27 Ιουνίου 1943, ημέρα Κυριακή. Η πλατεία Συντάγματος γεμάτη νεολαία, σαν κάθε κυριακάτικο πρωινό, έχει μετατραπεί σε γήπεδο αθλοπαιδιών. Εδώ μια παρέα παίζει βόλεϊ, παρακεί ποδόσφαιρο, άλλοι έχουν στήσει χάμω το γραμμόφωνο και χορεύουν, άλλοι παίζουν μπιζ, και ανάμεσα τους τρέχουν πιτσιρικά παίζοντας κυνηγητό. Στο πιο χαμηλό σημείο της πλατείας, ακριβώς απέναντι από την Ερμού, είναι η αφετηρία των τραμ για το Φάληρο.

Εμείς, μια μικρή παρέα από τη μαθητική νεολαία της ΕΠΟΝ, έχουμε έρθει εδώ από πολύ νωρίς. Σκούντα βρόντα μπήκαμε στο τραμ. Ούλεν, Φλοίσβος, Μπάτης, Εδεν. Εδώ τελειώνει η διαδρομή. Στο Εδεν δεν μας άρεσε να μείνουμε. Πολυκοσμία, είπαμε, και προχωρήσαμε με τα πόδια προς τον Αλιμο. Η πλαζ βρίσκονταν σε πλήρη εγκατάλειψη. Κολυπήσαμε, παίξαμε τις βουτιές, μουλιάσαμε μέχρι που παπουδιάσαμε κι όταν μας έζωσε η πείνα για καλά αποφασίσαμε να βγούμε. Βρεγμένοι όπως είμασταν και δροσεροί αρχίσαμε να ξετυλίγουμε τα πακετάκια μας με τα φα-

Γερμανικό μπλόκο σε λαϊκή γειτονιά της Αθήνας. Σκίτσο του Φωκίωνα Δημητριάδη. Τα αιφνιδιαστικά μπλόκα, ο αποκλεισμός ολόκληρων συνοικιών με στόχο τη συγκέντρωση όλων των ανδρών στην πλατεία και τις συλλήψεις υπόπτων με υπόδειξη των κουκουλοφόρων καταδοτών, ήταν ένας μόνιμος εφιάλτης που σκίαζε τη βασανισμένη καθημερινότητα της Αθήνας στην Κατοχή (πηγή: Φωκ. Δημητριάδη, «Σκιά πάνω απ' την Αθήνα», εκδ. «Μαρή», Αθήνα).

για: «Τι έφερες εσύ; Ταραμοσαλάτα από ελιές;» «Εγώ έφερα ρεβυθοκεφτέδες.» «Κι εγώ κεφτέδες έφερα, μα είναι από σούπα του μπακάλη.» Ανοίγω κι εγώ το δικό μου φαγητό. Σε ένα τσικλετάκι έχω φασόλια σαλάτα, πιάζι που τα λέμε εμείς οι Πολίτες, με μπόλικες ελιές. Απλώσαμε χάμω τα φαγιά μας σε κοινό τραπέζι, κρατούμε κοντά μας μόνο τη μερίδα μας το ψωμί.

Δεν είχαμε προλάβει να βάλουμε

μπουκιά στο στόμα μας ακόμα, όταν ξαφνικά ακούμε ένα μπουμπουνιτό, ένα κακό, κι αμέσως μετά κάτι σαν κεραυνούς να πέφτουνε δίπλα μας. «Πέστε όλοι χάμω! Βομβαρδισμός στο αεροδρόμιο!» Φωνές, τσιρίδες. Εμείς όμως δεν βασιτόμασταν. Τρέξαμε ως το τέρμα της πλαζ προς το αεροδρόμιο και πεσμένοι στα τέσσερα σκαρφαλώσαμε ως το ύψος του δρόμου από κάτι χυμένα μπάζα και χώματα που βρήκαμε εκεί. Ακρι-

βώς απέναντι άρχισε το αεροδρόμιο. Κάτι αεροπλάνα παρκαρισμένα κοντά στο διαχωριστικό συρματοπλέγμα είχαν πάρει φωτιά και τα πολυβόλα τους που είχαν ανάψει κι αυτά γύριζαν γύρω - γύρω αδειάζοντας τις σφαίρες τους. Πιο πέρα βαθειά μέσα στο αεροδρόμιο είχε ντουμανιάσει ο τόπος, καπνοί, κOURνιαχτός. Παραληρούσαμε από χαρά. Επιτέλους οι σύμμαχοι αποφάσισαν να ασχοληθούν και με μας. Λες να ετοιμάζονται για απόβαση;

Μπροστά προς το Φάληρο έτρεχε κόσμος πολύς. Οι πιο πολλοί ήταν εργάτες από το αεροδρόμιο κι ανάμεσα τους μικρά παιδιά που δούλευαν κι αυτά εκεί για την κουραμάνα. Θυμάμαι μάλιστα ένα από αυτά να προσπαθεί να τρέξει σέρνοντας το ποδαράκι του στην άσφαλτο, αφήνοντας πίσω αιματοκηλίδες. Δεν ήταν ο μόνος τραυματίας. Μέσα στους εργάτες φαίνεται πως είχε γίνει μεγάλη θραύση.

Νέλλη Ιορδανίδου

Εδιναν ό,τι είχαν

Είχε καταρρεύσει ο Μουσολίνι και είχε αναλάβει ο Μπαντόλιο. Οι Γερμανοί, εκδικούμενοι έπληξαν τους Ιταλούς στρατιώτες αιχμαλώτους των στην Ελλάδα βαναύσως. Ενθουμούμαι ήταν πρωινό, την ώρα που οι υπάλληλοι και οι εργάτες επήγαιναν στην εργασία τους. Οι Γερμανοί, αφού απόπλισαν τους Ιταλούς, τους πήγαιναν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης, στο Γουδί.

Κατά μήκος της οδού Β. Σοφίας, ήταν συγκινητικό να βλέπεις όλους τους παρατυγχάνοντας Έλληνες να δίδουν ό,τι είχαν, στους αιχμαλώτους των Γερμανών Ιταλούς στρα-

«Λαέ της Αθήνας...» καλούσαν τα συνθήματα στους τοίχους της πόλης. Οι Αθηναίοι ανταποκρίθηκαν ολόψυχα. Και με μαχητικές κινητοποιήσεις που κράτησαν πάνω από δέκα μέρες, μπόρεσαν να ανατρέψουν τα σχέδια των κατακτητών και της κατοχικής κυβέρνησης για πολιτική επιστράτευση. Ήταν μια μοναδική νίκη, μια ηρωική εξαίρεση σε ολόκληρη την κατεχόμενη Ευρώπη, που το τίμημά της ήταν το αίμα σχεδόν είκοσι νεκρών και πάνω από εκατό τραυματιών πολιτών (πηγή: Κώστα Παράσχου, «Η κατοχή», εκδ. «Ερμής», Αθήνα 1997).

12 Οκτωβρίου 1944, μια καθημερινή που μεταμορφώθηκε σε γιορτή: οι Γερμανοί εγκαταλείπουν την Αθήνα, ένα από τα τελευταία οχήματά τους διασχίζει την οδό Πανεπιστημίου με κατεύθυνση την Ελευσίνα. Ο ήλιος μεσουρανή, η σβάστικα έχει εξαφανιστεί από την Ακρόπολη, η ελληνική σημαία κυματίζει πάνω από το αέτωμα της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Πριν περάσουν λίγα λεπτά, η πόλη θα πλέει στη γαλανόλευκη και το τεράστιο πλήθος θα παραληρεί από χαρά (φωτ.: Ηνωμένοι Φωτορεπόρτερ).

τιώτες: το κολασιό τους, τα τσιγάρα τους, σπύρτα, αναπηήρες, χρήματα.

Τάσος Παοπαίσης

Προμήνυμα θανάτου

Ημουν στη φυλακή, κρατούμενος των Γερμανών. Την παραμονή της τραγικής Πρωτομαγιάς του 1944 διεδόθη, ότι θα έπαιρναν για εκτελέσεις και από τον δικό μας θάλαμο. Μόνον όσοι ζήτησαν αυτή την αγωνία μπορούν να νιώσουν τη θέση μας εκείνη τη βραδιά. Ιδιαίτέρως θυμάμαι την ολονύκτια τρεμούλα και τον ψυχικό τρανταγμό ενός γνωστού τότε ηθοποιού, ο οποίος έτρεμεν όλη τη νύχτα, ωσάν να είχε πάρει μήνυμα από τον ίδιο το θάνατο. Το πρωί πήραν από τον θάλαμό μας δύο κρατούμενους: ένα 17χρονο νέο και τον άτυχο ηθοποιό.

Θανάσης Μίχας

Μπλόκο στην Πλατεία Αγάμων

Συνέβη λίγους μήνες πριν αναχωρήσουν οι Γερμανοί. Ημουν στο Βο-

τανικό, όταν πήρα ένα επείγον τηλεφώνημα από την αδελφή μου που με επληροφόρει ότι ολοκληρώσε η Πλατεία Αγάμων, όπου ήταν η κατοικία μας, είχε μπλοκαρισθεί από μηχανοκίνητα και τεράστιο αριθμό Γερμανών που κρατούσαν πολυβόλα και άλλα βαρέα όπλα. Και το αγωνιώδες τηλεφώνημα της αδελφής μου (που εγνώριζε ότι μερικές ασελήνους νύκτας μετά την τακτική μου πεζοπορία είχα το χόμπυ να γράφω στους τοίχους τας λέξεις ΕΑΜ και ΝΑ ΦΗΓΟΥΝ ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ και μάλιστα ανορθόγραφον για να φαίνεται ότι είναι επιτακτική ανάγκη και απαίτησις του αγραμμάτου και αδουλώτου Λαού) εγένετο με τον σκοπόν να μάθει, εάν εις το σπίτι διατηρώ τίποτε προκηρύξεις πατριωτικού περιεχομένου, ώστε να τας κάψει. «Δεν έχω τίποτε ενοχοποιητικόν» της είπα. «Μην κάψεις τίποτα. Εάν θέλεις σώνεις και καλά να κάψεις κάτι, κάψε τον κουβά. Την βούρτσαν άστην ανέπαφον. Εάν κάνουν έρευνα, πες τους ότι είμαι εικαστικός και άνθρωπος του χρωστήρος. Ερχομαι».

Σε μισή ώρα ήμουν στην πλατεία, ανάστατος και καταϊδρωμένος. Οι

Γερμανοί που εφρόντιζαν για την υγείαν του Λαού, έφερον βαρέως το γεγονός ότι υπήρχον λαδέμποροι που έκρυπτον το λάδι και εις ένα δένδρον είχαν κρεμάσει δύο εμπορεύματα που είχαν αποθήκη λαδιού, για να κτυπήσουν αποτελεσματικά τον μαυραγοριτισμόν. Καθείς μπροστά του είχαν μία πινακίδα που έγραφεν ΕΧΘΡΟΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ. Τα ρούχα τους έμοιαζαν με πυτζάμες και εφάνονται ότι είχαν βασανισθεί.

Μποστ (Χρυσάνθος Μποσταντζόγλου)

Και πάλι ελεύθεροι

12 Οκτωβρίου 1944. Στο δρόμο προς το κέντρο της πόλεως ακούγαμε ψιθιριστά από τους διαβάτας πως οι Γερμανοί φεύγουν σήμερα, πως οι στρατιωτικοί έχουν ήδη φύγει κ.λπ. Μια στιγμή όλως τυχαίως, συναντήσαμε τον Δήμαρχον Αθηνών και εις ερώτημά μας για τις παραπάνω ειδήσεις, μας απαντά: «Ναι, είναι αλήθεια. Σε λίγο θα πάμε στον Αγνωστο για μια σύντομη τελετή για την αποχώρησή των».

Κατά τας 11 περίπου, έχοντες πάντα τα βλέμματα εστραμμένα προς

την Ακρόπολην, είδαμε πως η σημαία που θύμιζε κάθε στιγμή την σκλαβιά μας δεν ήταν πια στην θέση της.

Ξαφνικά γέμισε η Σταδίου από διάφορο κόσμο παραληρούντα από ενθουσιασμό, ενώ από τα διάφορα μπαλκόνια υψωνόταν η Γαλανόλευκη. Δεν έμεινε μάτι χωρίς να δακρύσει.

*Ημερολόγιο Δημ. Μ. Δαμαλά
Ανακοίνωση Δημ. Ν. Λαϊνά*

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Οι μαρτυρίες που παρουσιάζονται στο κείμενο αυτό προέρχονται από το αρχείο και το υπό ετοιμασία βιβλίο των Κώστα Ν. Χατζηπατέρα και Μαρίας Φαφαλιού - Δραγώνα, με θέμα «Μαρτυρίες 41-44, Η Αθήνα της Κατοχής». Την εποχή 1940-44 πραγματεύονται και τα κάτωθι βιβλία που συνοπογράφουν οι ίδιοι:

- «Μαρτυρίες 40-41», εκδ. «Κέδρος», Αθήνα 1982.
- «Μαρτυρίες 40-44, Πόλεμος - Κατοχή», εκδ. «Κέδρος», Αθήνα 1988.
- «Crete 1941 Eyewitnessed», εκδ. «Ενσταθιάδη», Αθήνα, 1989.
- «Ημέρες Κρήτης 1941, Επιχείρηση Ερμής», εκδ. «Ενσταθιάδη», Αθήνα 1991.
- «Μαρτυρίες Κρήτη 1941», εκδ. «Κέδρος», Αθήνα 1993.
- «Greece 1940 - 1941 Eyewitnessed», εκδ. «Ενσταθιάδη», Αθήνα 1995.

Η Εικόνα του «Άλλου»

Γερμανο-ελληνική «συνάντηση» στην κατεχόμενη Αθήνα

Του Χάγκεν Φλάισερ

Καθηγητή Νεότερης Ευρωπαϊκής Ιστορίας
Πανεπιστημίου Αθηνών

ΣΤΙΣ 27 Απριλίου 1941 τα πρώτα τμήματα της Βέρμαχτ εισήλθαν στην Αθήνα. Η γερμανική προπαγάνδα, από την πρώτη μέρα της εισβολής, είχε διακηρύξει ότι δεν στρεφόταν εναντίον των Ελλήνων, αλλά αποκλειστικά «κατά των Αγγλων επί ελληνικού εδάφους». Πράγματι, οι Γερμανοί είχαν εντυπωσιασθεί από την απροσδόκητα σθεναρή αντίσταση του ελληνικού στρατού, ιδίως όταν αντελήφθησαν με ποια πενιχρά μέσα είχαν ταπεινωθεί οι Ιταλοί εταίροι. Η εκτίμηση για τους πρώτους και η αποστροφή για τους δεύτερους συνδυάζονται σε τέτοιο βαθμό, ώστε σύντομα ο Μουσολίνι να αγανακτήσει που οι Γερμανοί είχαν «αυτοανακηρυχθεί σε προστάτες των Ελλήνων».

Στη Αθήνα, για πολλούς Γερμανούς δρούσε επιπλέον ο παράγων του αρχαίου μεγαλείου. Μόνο στους πρώτους οχτώ μήνες της Κατοχής, 120.000 Γερμανοί επισκέφθηκαν την Ακρόπολη. Οι περισσότεροι δεν αισθάνονταν παρεισακτοί, αφού στη νέα γερμανόφωνη εφημερίδα διάβαζαν ότι η Βέρμαχτ ανανέωνε την πολιτιστική αποστολή των αρχαίων ελληνικών φύλων που επίσης είχαν εισβάλει στη χώρα από βορρά, ενώ και τότε ο γηγενής πληθυσμός αρχικά έφερνε βαρέως την εισβολή. Το πρόβλημα εντοπιζόταν στο ότι οι σύγχρονοι «γηγενείς» αντλούσαν όνομα, κληρονομιά και καταγωγή από έναν πολιτισμό τον οποίο και ο Χίτλερ διεκδικούσε ως συγγενικό.

Οι ναζιστικές θεωρίες είχαν απορρίψει τη φυλετική συνέχεια των Νεοελλήνων, έως ότου διπλωματικές σκοπιμότητες (οι Ολυμπιακοί Αγώνες του Βερολίνου) επέβαλαν μια μερική αναθεώρηση. Όταν οι λόγοι αυτοί εξέλιπαν, επικρατούσε σύγχυση επί του προκειμένου. Πέραν από τις «πολεμικές αρετές» πολλοί αναγνώριζαν στους Νεοέλληνες «στα καλά και στα κακά, τα χαρακτηριστικά των αρχαίων Ελλήνων». Πολεμικός ανταποκριτής-συγγραφέας έβλεπε μια αρμονική σχέση ανάμεσα στα αρχαία κατάλοιπα και τον σύγχρονο περίγυρο: Και η μοντέρνα πόλη είναι καθαρή, οι λεωφόροι «κομψοί και ευρύχωροι», οι Αθηναίοι εντυπωσιάζουν με την αεικίνητη ενεργικότητά τους. Ανάμεσά τους «κλασικές φυσιognωμίες, γυναίκες με αριστοκρατικό κάλλος και τέλει αναλογίες». Η Αθήνα εμφανίζεται ως αθάνατη, αιωνία: «μια πόλη στην οποία ο πνευματικός κόσμος βλέπει το κέντρο του - μια πόλη, κομψή και καλλιεργημένη, που κλείνει μέσα της τη σύγχρονη ζωή».

Άλλες περιγραφές όμως τόνιζαν ότι η βιτρίνα αυτή ήταν απατηλή: Το

Αθήνα, Μέγαρο Μαξίμου, αρχές του 1943: Τιμητικό άγημα ευζώνων αποδίδει τιμές στο Γερμανό πρέσβη Αλενμπουργκ (αριστερά) και τον πρέσβη της φασιστικής Ιταλίας, Γκίτζι. Στην κορυφή της σκάλας ο κατοχικός πρωθυπουργός Λογοθετόπουλος. Την ίδια εποχή ο γερμανός πρέσβης σημείωνε ότι το 95% των Ελλήνων βρισκόταν πλέον στο συμμαχικό στρατόπεδο, εξαιτίας της εσφαλμένης και συχνά αυθαίρετης πολιτικής των τριών δυνάμεων κατοχής - κυριολεκτικά, μετά τις απανωτές εκτελέσεις Ελλήνων ομήρων και τις αιματηρές αντιφασιστικές διαδηλώσεις.

ξενύχτι, η κίνηση στα ακριβά κέντρα κ.λπ. τροφοδοτούνταν από στοιχεία παρασιτικά, οι κομψές κυρίες στις κομψές βίλες ανήκαν στην «αγγλόδουλη πλουτοκρατία»- την οποία χώριζε χάος από τον φτωχό λαό (που τον είχε όμως παρασύρει στον πόλεμο). Ωστόσο, οι λαϊκές μάζες έδιναν στη μεγαλούπολη τον «ανατολίτικο» χαρακτήρα που ενοχλούσε πολλούς λάτρεις μιας εξιδανικευμένης αρχαίας Ελλάδας, οι οποίοι ζούσαν το ελληνικό όνειρό τους στις «υγιέστερες συνθήκες» της επαρχίας, σε βουκολικά και «αρχέγονα» στιγμιότυπα. Ετσι, ο υπαξιωματικός Ερχαρτ Κέσνερ παραπονιόταν στον μέντορά του, Γκέρχαρτ Χάουπτμαν (22.7.41), λησμονώντας ότι πολλά μεμπτά σημεία πήγαζαν από το καθαυτό γεγονός της Κατοχής: «Η σύγχρονη Αθήνα είναι τερατούργημα. Συνωστισμός και τύρβη στους δρόμους, στριμωξίδι, βρισίδι. Μπουλούκια ανθρώπων κρέμονται στα τραμ. Πείνα. Επί ώρες, τρεχάλα για λίγες ντομάτες. Βαλκάνια σκέτα. Λεβαντίνοι αυτοί εδώ στην Αθήνα: Κάθε άλλο παρά Ελληνες!» Ο Κέσνερ, που μεταπολεμικά θα εξελιχθεί στον υπ' αριθμό ένα «φιλέλληνα» συγγραφέα της Γερμανίας, αναγνώριζε πάντως ότι ο λαός, αν και «εντελώς άσχετος» με τους αρχαίους (όπως και με το σαπούνι!), ήταν «απλός, έξυπνος και φιλικός».

Ωστόσο, είχε ήδη επέλθει μια ψυχρότητα στο μονόπλευρο ειδύλλιο. Οι αυθόρμητες εκδηλώσεις συμπάθειας των Αθηναίων προς τους Βρετανούς αιχμαλώτους, η έμπρακτη αλληλεγγύη με τον αγώνα των Κρητικών (η οποία βρίσκει κτυπητή έκφραση στο κατέβασμα της μισητής σβάστικας στην Ακρόπολη) εξόργισαν τη γερμανική διοίκηση που παίρνει συλλογικά «αντίποινα» (περιορισμό κυκλοφορίας) κατά των Αθηναίων, επειδή περιφρονούσαν συστηματικά τις φιλικές προσεγγίσεις της Βέρμαχτ... Ηδη όμως πολλές αυθαιρεσίες, ατομικές και συλλογικές, των εκπροσώπων της «Νέας Τάξης» συνέτειναν στο να κλονιστεί ο «θολός θαυμασμός» που υπήρχε για τους Γερμανούς [Θεοτοκάς]. Η πίκρα μεγάλωνε με την παράδοση του μεγαλύτερου μέρους της χώρας στους Ιταλούς, που είχαν ηττηθεί, και στους Βουλγάρους, που δεν είχαν πολεμήσει καθόλου, αλλά και με τη μαζική πείνα του πρώτου κατοχικού χειμώνα.

Ετσι, παρ' όλο που «πολλά παλικάρια» της Βέρμαχτ «ως άτομα είναι συμπαθητικά και αξιοπρεπή» έπρεπε να αποφευχθεί κάθε προσπάθεια διάκρισης: «Αν αρχίσουμε ν' αναζητούμε την ενδεχόμενη ανθρωπιά του κάθε Γερμανού, θα κινδυνεύουμε να μην προσέχουμε πια όσο πρέπει -και πρέπει απόλυτα- την α-

πανθρωπιά του γερμανικού λαού προς τους άλλους λαούς και προς τον δικό μας» [Χρησιτίδης]. Το πρόβλημα της ευθύνης του γερμανικού λαού, αν δηλαδή ήταν συνένοχος ή επίσης θύμα, απασχολούσε ιδίως τους γερμανοτραφείς. Το συναίσθημα έκλινε προς τη δεύτερη εκδοχή, η λογική στην πρώτη, αφού «και σ' άλλες χώρες υπάρχουν φρενοβλαβείς, αλλά δεν τους παραδίδουν οι λαοί την εξουσία!». Επειτα, «η ψυχοφθόρα μηχανή του Hitler κατόρθωσε να μετατρέψει τον εύπλαστο χαρακτήρα του deutsche Michel σ' ένα ηθικό βόρβορο» και πολλούς ιδίως νέους στρατιώτες σε κτήνη. Εντούτοις ήλπιζαν ότι η μεταμόρφωση αυτή ήταν πρόσκαιρη, και ότι η «αληθινή Γερμανία» θα συνέλθει από τη «νάρκη του νασιστικού δηλητηρίου» [Δούνιας].

Απορεί όμως κανείς όταν, μετά τις πανωλεθρίες της Βέρμαχτ στα τέλη του 1942 (Ελ Αλαμείν, Στάλινγκραντ), οι ημερολογιογράφοι αισθάνονται «κάποια λύπη» για τον «άμοιρο» γερμανικό λαό, για τις τεράστιες απώλειες σε αίμα και για «το τι τον περιμένει -δικαιολογημένα βέβαια». Η «παράξενη συμπόνοια» συμπληρώνεται όμως με την «έκδηλη χαιρεκακία» των Αθηναίων που επισημαίνουν οι Γερμανοί επιτελείς καταλήγοντας στην ανάγκη μιας σκληρότερης στάσης, επειδή οι Έλληνες θα ε-

κλάμβαναν κάθε διαλλακτικότητα ως δείγμα αδυναμίας. Στο πλαίσιο της ίδιας αντίληψης και με γνώμονα τη «συλλογική ευθύνη» οι Γερμανοί (στη φάση αυτή μαζί με τους Ιταλούς) εφάρμοζαν, μετά από πράξεις δολιοφθοράς, με αυξανόμενο ρυθμό την εκτέλεση ομήρων. Ο εκφοβισμός λειτουργούσε μόνο εν μέρει. Μετά τον τουφεκισμό οκτώ ομήρων, τον Ιούνιο 1942, αντιστασιακή εφημερίδα σχολίασε: «Οι Ούννοι ξέσπασαν! Όλα τους τα άγρια και αιμοβόρα ένστικτα που φωλιάζουν μέσα στην ψυχή τους, όλο το θανάσιμο μίσος εναντίον της φυλής μας, βγήκε στην επιφάνεια». Μετά ένα δεύτερο παρόμοιο γεγονός, αρχές 1943, ο γερμανός πρόσβης σημείωσε ότι το 95% του πληθυσμού βρισκόταν πλέον στο συμμαχικό στρατόπεδο, εξαιτίας της εσφαλμένης και συχνά αυθαίρετης πολιτικής των τριών δυνάμεων κατοχής. Νέες εκτελέσεις προκάλεσαν, τον Ιούνιο του 1943, κύμα απεργιών και αιματηρών διαδηλώσεων στην πρωτεύουσα, και η στρατιωτική διοίκηση συμπεραίνει και αυτή ότι οι ντόπιοι, «στην τεράστια πλειοψηφία τους» έχουν συμπαραταχθεί με τους Συμμάχους και επομένως έπρεπε «να αντιμετωπιστούν ως εχθροί».

Διχογνωμία

Στο σημείο αυτό αναφέρεται μάλιστα ενδογερμανική διχογνωμία, όπως φάνηκε με την απόσυρση της διαταγής για πολιτική επιστράτευση λόγω των πρωτοφανών απεργιακών κινητοποιήσεων που είχαν προκληθεί. Η στρατιωτική ηγεσία προειδοποιεί ότι η πρόσκαιρη υποχώρηση δεν σήμαινε μόνιμη «ανοχή της τεμπελιάς των Ελλήνων». Όταν όμως θέλησαν να επαναφέρουν τη γενική υποχρέωση του (άεργου) πληθυσμού για προσφορά εργασίας, ο «ειδικός πληρεξούσιος» Νόιμαχερ επενέβη με το επιχείρημα ότι οι Έλληνες δεν έπρεπε να θεωρούνται συλλήβδην εχθροί και δεν ήταν δυνατόν συνεπώς να εξαναγκαστούν σε αγγαρεία. Η άποψη αυτή υπερίσχυσε αυτής της Βέρμαχτ ιδίως στην Αθήνα, εβάρυνε όμως λιγότερο σε απομακρυσμένες περιοχές, όπου τοπικοί σατράπες επέβαλαν τον θεσμό της αγγαρείας.

Το γεγονός αυτό γίνεται περισσότερο εμφανές μετά την ιταλική συνθηκολόγηση (8.9.43) που άφηνε τους Γερμανούς και τυπικά μονοκράτορες. Στην ύπαιθρο, η Βέρμαχτ προέβαινε σε αιματηρές «εκκαθαριστικές» επιχειρήσεις, ενώ στην Αθήνα ξεκινούσε εκστρατεία καλής θελήσεως, όπου οι Γερμανοί προβάλλονταν ως οι αταλάντευτα φιλέλληνες –σε αντίθεση με τους πρώην εταίρους που έτρεφαν ιμπεριαλιστικές βλέψεις σε βάρος της Ελλάδας. Τέτοιες προσεγγίσεις δεν προέρχονταν μόνο από την ηγεσία. Και απλοί στρατιώτες, «απαλλαγμένοι από την ιταλική υποθήκη», προσπαθούσαν να «κάνουν camarades» κάποτε με επιτυχία –και όχι μόνο με δοσίλογους. Ενδιαφέρον είναι το σχετικό «πόρισμα» του Θεοτοκά: «Οι Γερμανοί είναι πολύ σκληροί, όμως νιώθεις πως η σκληρότητά τους δεν προέρχεται

Γερμανικό τανκ σε κεντρικό δρόμο της Αθήνας, φρουρεί κτίριο επιταγμένο για τις ανάγκες της κατοχικής διοίκησης. Τα αισθήματα των Ελλήνων – εκτός από τους δοσίλογους και τους γερμανοτραφείς – προς τους Γερμανούς ήταν ακριβώς τα αισθήματα του κατακτημένου προς τον υπερόπτη κατακτητή: αποστροφή που μεταμορφωνόταν καθημερινά σε εχθρότητα, όσο πλήθαιναν οι γερμανικές ωμότητες και οι εκδηλώσεις των πραγματικών αισθημάτων του κατακτητή απέναντι σε ένα λαό «τεμπέλη» και απείθαρχο που έπρεπε να αντιμετωπιστεί «ως εχθρός».

από μίσος... Αν δεν τους πατήσεις τον κάλο, δε σε πειράζουν... (Αν όμως..., τετέλεσται.) – Οι Ιταλοί έδειχναν περισσότερο ανθρωπισμό, αισθηματισμούς, συμπόνοια, τρυφερότητες, όμως ένιωθες αδιάκοπα τη βαθιά αντιπάθειά τους για καθετί ελληνικό. Οι καλοσύνες τους αφορούσαν άτομα, απέναντι στην εθνότητα όμως είχαν μια εμπάθεια... Αμέσως μετά τον πόλεμο δε θα δυσκολευόμουν καθόλου να ξαναπιάσω προσωπικές σχέσεις και φιλίες με τους Γερμανούς, θα ήθελα μάλιστα να τους γνωρίσω καλύτερα, ενώ με τους Ιταλούς αισθάνομαι καταστάσεις θολές, δυσπιστία, και την ιδιαίτερη εκείνη αντιπάθεια που χωρίζει

συχνά οικογένειες στενών συγγενών».

Βέβαια, το «πόρισμα» αυτό προηγείται χρονικά των περισσότερων μαύρων γεγονότων της Κατοχής που επισκιάζουν ως σήμερα τις γερμανο-ελληνικές σχέσεις. Με τη γενικότερη επιδείνωση της στρατιωτικής κατάστασης, η Βέρμαχτ προσφεύγει σε όλο και σκληρότερα «αντίποινα» – όχι μόνο στα «κέντρα του συμμοριτισμού» αλλά και στην καρδιά της Αθήνας. Οι απαγχονισμένοι παρέμεναν στα δένδρα «για παραδειγματισμό», ενώ «λίγο παραπέρα, μια πάρεα αγόρια έπαιζαν ποδόσφαιρο σε μια μη συνέβαινε τίποτα. Ο αθηναϊκός λαός συνήθισε και το κρέμασμα,

τα συνήθισε όλα.» (Θεοτοκάς).

Αυτήν ακριβώς την εντύπωση έδινε η γερμανική ηγεσία στους φαντάρους ότι δηλαδή και στην Ελλάδα, όπως στις σλαβικές χώρες, «μια ανθρωπινή ζωή συχνά δεν μετράει και ο εκφοβισμός πετυχαίνεται μόνο με ασυνήθιστη σκληρότητα». Η ξαφνική προβολή των θέσεων του Φάλμεργερ στόχευε να υποσκάψει τον διάχυτο ακόμη σεβασμό για το παρελθόν των Ελλήνων («οποία αντίθεση: η αρχαία Ελλάς και οι Νεο-Γραικοί»). Ταυτόχρονα «νομιμοποιούσε» τις αιματηρές αναλογίες εκτελεσμένων Ελλήνων με τις οποίες «εξιλίωνεται» κάθε φόνος Γερμανού.

Λαμβάνοντας υπόψη την επακόλουθη κλιμάκωση της κατοχικής βίας, εκπλήττει η τελευταία (αυ)απάτη των κατακτητών. Όταν, στις 12.10.1944, η Βέρμαχτ εκκινώνει την Αθήνα, ένα τιμητικό άγημα επιστρέφει συμβολικά το κλειδί της Αθήνας και καταθέτει στεφάνι στον άγνωστο Στρατιώτη, «για να γίνει εμφανές ότι οι Γερμανοί δεν είχαν έλθει ως εχθροί». Οι «φιλικές» χειρονομίες του 1941 επαναλαμβάνονται, μετά από τριάμιση χρόνια σκληρής Κατοχής, σαν μακάβρια φάρσα. Μετά την απομάκρυνση των Γερμανών, οι παρευρισκόμενοι Αθηναίοι, που δεν τα είχαν «συνηθίσει όλα», έσκισαν και ποδοπάτησαν το κίβδηλο σύμβολο.

Οι Γερμανοί λάτρεις μιας εξειδικευμένης αρχαίας Ελλάδας ένιωθαν ενοχλημένοι από αυτό που έβλεπαν στην κατοχική Αθήνα, αλλά για το οποίο οι ίδιοι ήταν οι πρώτοι υπεύθυνοι: «... Συνωστισμός στους δρόμους, στριμωξίδι, βρισίδι. Μπουλούκια ανθρώπων κρέμονται στα τραμ. Πείνα... Βαλκάνια σκέτα... Κάθε άλλο παρά Έλληνες».

Σημείωση: Το κείμενο αυτό βασίζεται στις πηγές της Βέρμαχτ, στα γραπτά κατάλοιπα Γερμανών στρατιωτικών και από ελληνικής πλευράς ιδίως στα ημερολόγια των Γ. Θεοτοκά, Χρ. Χρηστίδη, Μίνου Δούνα. Για το ευρύτερο πλαίσιο, πβ.: Χάγκεν Φλάσερ, «Στέμμα και Σβαστικά. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-44» (Εκδ. Παπαζήση, έχουν κυκλοφορήσει δύο τόμοι).